

Literatura a region

Distanční studijní text

Libor Martinek

Opava 2018

**SLEZSKÁ
UNIVERZITA**
FILOZOFICKO-
PŘÍRODOVĚDECKÁ
FAKULTA V OPAVĚ

Obor: Literatura a lingvistika

Klíčová slova: Česká literatura, region, literatura a region, regionální literatura, regionalismus, literatura na periferii.

Anotace: Cílem předmětu (v zimním i letním semestru) je seznámení s vývojem a aktuální podobou regionální literatury od konce 19. stol., kdy se u nás začíná projevovat regionalistické hnutí a vzniká výrazná podoba regionální literatury v regionech ve všech hlavních literárních žánrech, avšak s důrazem na vývoj po roce 1945 na Severní Moravě a ve Slezsku. Předpokládá prohloubenější seznámení s významnými díly regionální literatury. Věnuje se rovněž regionální literární tvorbě a její kritice na stránkách literárních časopisů.

Autor: **Doc. PhDr. Libor Martinek, Ph.D.**

Obsah

ÚVODEM.....	5
RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY.....	6
1 REGIONÁLNÍ LITERATURA.....	7
1.1 Vymezení základní terminologie	8
1.1.1 Rozsah a obsah pojmu region	8
1.1.2 Vývoj pojmu region	8
1.1.3 Co je tedy „region“?.....	10
1.1.4 Geografie (zeměpis) regionální kultury.....	11
2 REGIONALISMUS A REGIONALIZACE – VÝVOJ POJETÍ.....	23
3 REGION, REGIONALIZACE A REGIONALISMUS VE VÝVOJOVÉ PERSPEKTIVĚ	30
4 REGION A REGIONALISMUS NA KE KONCI 20. STOLETÍ A NA PRAHU NOVÉHO TISÍCILETÍ.....	45
5 ÚSTŘEDNÍ POJMY REGIONÁLNÍ POLITIKY EVROPSKÉ UNIE	51
5.1 Typologie regionů	51
5.1.1 Dělení dle hospodářského potenciálu	52
5.1.2 Dělení dle potřeb Evropské unie.....	53
5.1.3 Dělení dle potřeb České republiky.....	53
5.1.4 NUTS regiony.....	54
5.1.5 Dělení dle geografického hlediska.....	54
5.1.6 Dělení dle míry supranacionality	55
5.2 Pojem regionální integrace.....	55
5.2.1 Formální a neformální regionální integrace.....	56
5.3 Pojem regionální spolupráce	56
5.4 Vztah regionální spolupráce a regionální integrace	58
6 PROBLEMATIKA REGIONALISMU V ČESKÉ A SLOVENSKÉ LITERÁRNÍ VĚDĚ.....	62
7 REGIONALISMUS JAKO POJETÍ SVĚTA A JEHO ODRAZ V LITERATUŘE.	80
8 K PROJEVŮM MODERNÍHO REGIONALISMU V LITERATUŘE	87
9 LITERATURA PRO MLÁDEŽ SE VZTAHEM K REGIONU.....	92
10 VZTAH CENTRUM – PERIFERIE, LOKÁLNÍHO A GLOBÁLNÍHO V LITERÁRNÍ VĚDĚ.....	97

11	LITERATURA NA MORAVĚ A VE SLEZSKU. JEJÍ MÍSTO V RÁMCI NÁRODNÍ LITERATURY	107
12	K LITERÁRNÍMU VÝVOJI NA SEVERNÍ MORAVĚ A VE SLEZSKU PO ROCE 1945, HLAVNÍ PŘEDSTAVITELÉ A TVORBA	120
13	ZÁVĚREM K PROBLEMATICE REGIONU, REGIONALISMU A REGIONÁLNÍ LITERATURY	137
	LITERATURA	153
	SHRNUTÍ STUDIJNÍ OPORY	155
	PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON.....	156

ÚVODEM

Vážení studenti,

dostává se vám do rukou distanční text, studijní opora *Regionální literatura*.

Na následujících stránkách se dozvíte strukturu a obsah jednotlivých témat tak, jak byste je měli zvládnout v zimním semestru; pokud stačí nastudovat více, platí tu, že vlastní iniciativě se meze nekladou.

V každém modulu je uvedeno několik základních bodů, příp. termínů, které Vám budou sloužit jako vodítko při studiu. Tyto body tvoří páter Vašeho samostatného studia, zároveň jde o okruhy, na které budete dotazováni u zkoušky (???) po skončení letního semestru. Vždy za základními body a termíny je uvedena odborná literatura – zpravidla jde o povinnou literaturu, kterou si můžete sami rozšířit (podle rozsahu Vašeho volného času) o další vhodné tituly. Ty můžete zvolit sami ze seznamu, nebo po konzultaci s vedoucím Vašeho kurzu (e-mail je uveden na konci tohoto materiálu). V závěru jsou uvedeny kontrolní otázky, které mají zjistit, nakolik jste látku prostudovali, případně Vás mají inspirovat k zamýšlení nad látkou, např. má studium regionální literatury určitý význam pro moji profesi nebo pro současného člověka?

Text studijní opory je pouze základním souborem poznatků nutných ke zvládnutí předmětu.

Přeji Vám hodně úspěchů ve Vašem studiu.

Libor Martinek

RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY

- Úvodní informace o předmětu studia, slovníky, sborníky, encyklopedie, bibliografické pomůcky
- Vymezení základní terminologie; zejm. region, regionalismus, regionální literatura, regionální autor, „regionální povědomí“, literární geografie
- Regionalismus a regionalizace v kulturněhistorické perspektivě (vývoj pojetí)
- Region a regionalismus na přelomu XX. a XXI. století
- Problematika regionalismu v české a slovenské literární vědě
- Regionalismus jako pojetí světa a jeho odraz v literatuře
- K projevům moderního regionalismu v literatuře
- Literatura pro mládež se vztahem k regionu
- Problematika vztahu centrum – periferie, lokálního a globálního v literární vědě
- Literatura na Severní Moravě a ve Slezsku, její místo v rámci národní literatury; problematika periodizace dějin a kultury ve Slezsku.
- Nástin literárního vývoje na Severní Moravě a ve Slezsku po roce 1945, její hlavní představitelé a literární tvorba.
- Závěrem k problematice regionu, regionalismu a regionální literatury

(Výše uvedená témata budou pojata literárněhistoricky i kontextově – v rámci vývoje evropských literatur, hledat se budou spojnice a kontexty, ale i pozdější interpretace jevů, např. regionalismus a jeho odraz v české kultuře. Témata skýtají řadu námětů, které poslouží k diskusi při setkáních nebo při konzultacích se školitelem.)

Budete znát:

- základní terminologii předmětu Region a regionální tvorba
- základní aspekty problematiky vztahu regionu a literární tvorby
- významné představitele bádání v oblasti regionalistiky a regionální literatury (ve vývojovém aspektu), bibliografii o oboru aj.
- hlavní autory a texty regionální literatury, zejm. na Severní Moravě a ve Slezsku
- specifika autorské poetiky regionální literatury, žánrovou skladbu lit. děl a jejich proměnu (zejm. na Severní Moravě a ve Slezsku)

Budete schopni:

- orientovat se v regionální literatuře (zejm. na Severní Moravě a ve Slezsku)
- postihnout uzlové body ve vývoji regionalistiky v Evropě a u nás
- představit hlavní autory a texty i svébytné autorské poetiky regionální literatury (zejm. na Severní Moravě a ve Slezsku)

vidět regionální literaturu jako proměňující se množinu, přijímající, ale i odevzdávající podněty národní literatuře

1 REGIONÁLNÍ LITERATURA

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

První blok výkladu studijní opory je věnován problematice regionální literatury.

Regionální literatura jsou v běžném pojetí všechna literární díla, v nichž se výrazným způsobem odráží autorův vztah k určitému kraji, k jeho zvláštnostem společenským, kulturním i jazykovým, k jeho etnické i přírodní osobitosti. V užším smyslu jde o literaturu, která slouží specifickým kulturním potřebám určité krajové oblasti a spoluvytváří místní kulturní život. (Srov. *Slovník literární teorie*, 1984, s. 312.)

Regionální literatura zahrnuje literaturu o regionu (knihy, sborníky, časopisy, články apod.) a literaturu regionálních autorů (píší o regionu, narodili se nebo žijí v regionu).

Pojem *regionální osobnost* je širší, vedle spisovatelů, novinářů atp. zahrnuje i výtvarníky (malíře, sochaře, keramiky...), architekty, hudebníky nebo například politiky.

Po prostudování textu se budete orientovat v základní terminologii. Pojem „region“ bude postaven do kontrastu s příbuznými pojmy regionalismus, regionální literatura, literatura a region, regionální autor, regionální osobnost atd.

CÍLE KAPITOLY

Cílem kapitoly je orientace v terminologické bázi vztahů umělecké literatury a regionu.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

region, regionalismus, regionální literatura, literatura a region, regionální autor, regionální osobnost

1.1 Vymezení základní terminologie

1.1.1 ROZSAH A OBSAH POJMU REGION

Pojem regionu je ve své podstatě geografickou, etnografickou, sociologickou, kulturovědnou, jazykovědnou, folkloristickou, urbanistickou, ekologickou, statistickou, ekonomickou, politickou a historickou záležitostí. Region je nakonec spíše prostředkem k osvětlení vlastních fenoménů různých věd a vědeckých disciplin než cílovým předmětem zkoumání. V extrémním případě lze za region označit každou oblast, která se aspoň v jednom ohledu významně odlišuje od svého okolí, a v opačném extrému je regionem teprve oblast, která se historicky vyvinula v objektivně nezávislý politický celek (stát).

O regionu lze uvažovat i v rozměru kontinentu (např. evropská centra a regiony) a dokonce v dimenzích celého světa (např. v koncepcích eurocentrismu a rozvojových zemí). V obecné rovině může být regionem naopak každý kraj, oblast, město, a dokonce i místo (v případě „místa“ často hovoříme o tzv. mikroregionu, přičemž jde o termín běžně užívaný například ekology). Pojem region patří k „fuzzy“ (mlhavým, rozmazaným, neostrým) pojmům, se kterými se ostatně často setkáváme v každodenních situacích (srov. slova jako život, úspěch, efektivnost aj.).

V každém případě zaujetí problematikou regionu, a v návaznosti na to i regionalizace a regionalismu, musí provázet znalost teoretických základů a hlubší kognitivní reflexe o nich.

1.1.2 VÝVOJ POJMU REGION

Původní význam slova region (lat. regio) – kraj, krajina, končina – je třeba hledat ve starověkém Římě, kde ustanovovali regiony v teritoriálním smyslu. Slovo „region“ pochází z latinského „regere“ (vládnout, vést). Ze stejného slovesa se odvozuje též označení „rex“ (král), „regnum“ (říše) a „regio“ (směr, hranice, krajina). Například v latinských análech Franků byly za „regiones“ označeny okrsky rozsahem mezi jednotlivými sídly a územím obývaným celým kmenem.

Koncem římské republiky (r. 31 n. l.) byl vedle pojmu římského občana (civis) vyhraněný i pojem místní příslušnosti (origo) a rozdílné podoby místní správy byly sjednocovány podle vzoru římské ústavy. Augustus rozdělil Itálii na jedenáct krajů (regionů), jejichž význam byl hlavně v hospodářské správě. Až v dominátu ztratila Itálie své výsadní postavení a byla administrativně rozdělena. Termín „regio“ se nachází i v římském právu. Aurelius Sextus Victor v *Origine gentis romanae* (5. stol. n. l.) ho používá ve velmi přesném slovním kontextu: „...nam coniugium in familiam dilatatum est, familia in gentem, gens in civitatem, civitas in provinciam, provincia in regionem.“ Východiskový obsahový význam slova „region“ se vztahoval více na teritoriální členění a jako administrativní termín se začal uplatňovat až později.

Ještě dnes se za region pokládá střední úroveň mezi jednotlivým městem na jedné straně a národním státem na straně druhé. Velikost regionů přitom může být velmi rozdílná. K charakteristickým faktorům patří krajina, klima, obyvatelstvo, ekonomická struktura, kulturní život, jazyk, náboženství, dějiny, občanské vědomí atd. Region jako relativně homogenní územní celek nemusí být shodný s nějakým politicko-administrativním útvarem. To se týká i aktuálního směru vývoje k „Evropě regionů“, kde se jedná hlavně o oživení pestrosti kulturního a ekonomického života na našem kontinentě.

Pojetí regionu nelze zkoumat oproštěně od hledisek náboženských. Vztah lokálních církví a světové katolické církve, v poslední době upravený II. vatikánským koncilem, má vztah k rozčlenění území na biskupství či řádové provincie. Tento aspekt není jen historický, ale může ovlivnit též budoucí regionální uspořádání Evropy.

Historikové se domnívají, že původní rozlišení regionů v dosud málo obydlené krajině se zhruba v 11. století stalo podkladem pro územní strukturu biskupství. Lidská sídla, tj. dvory, vesnice a města, měla v rozsáhlé pustině spíše ostrovní charakter, což dokládá líčení Tristana v letopisech okolo roku 1200. Hranice mezi biskupstvími byly často vedeny po stezkách a silnicích, aniž by odrážely formující se etnické, náboženské či dynastické vztahy.

S proměnami územní rozlohy biskupství a arcibiskupství se měnilo i označování krajinných celků, takže různí autoři se liší ve vymezení své domovské krajiny. Územní proměny byly ovlivněny zásahy vysokých státních úředníků, jejichž aktivita byla zpočátku vázána na tržní oblasti původně shodné s církevními provinciemi. Ty byly někdy charakteristické vlastní měnou a měrnými jednotkami.

Ke státním úředníkům, jejichž činnost lze sledovat do 19. století, patřili hraniční úředníci, hrabata, vévodové, často se za regenty považovali i biskupové. Teritorializace v 11. a 12. století vedla k soustředění panské moci v rukou knížat. Přesto trvala pestrost nejrůznějších práv, privilegií, závislostí i svobod.

Královská moc se trvale snažila spojit dílčí knížectví do jednotného království (regnum). Vztah knížectví k centrální moci se lišil od těsného až po velmi volný. K upevnění centralizujících vazeb přispívalo nepřetržité cestování nejen králů, ale i knížat a biskupů.

Teprve ve 13. a 14. století se dosavadní pojetí regio a regnum mění na představu země, jak se též za Karla IV. hovořilo o zemi české. Monarchická a stavovská složka byla doplňována o složku městskou. Struktura náboženského vyznání se proplétala s patrimoniální správou, což připomíná princip *cuius regio, huius religio*.

V pozdním středověku se vedle pojmů „regnum“ a „země“ vyskytoval též pojem „provincie“. Jednalo se především o biskupské diecéze a také o provincie různých církevních řádů (františkánů, benediktinů, augustiniánů atd.). Zatím se však nevyskytoval pojem hospodářského regionu a dokonce ani loveckého revíru.

Hospodářské regiony se začínají formovat v 15. století kolem velkých měst. Na jejich tvar a velikost asi působila rychlost tehdejší dopravy, kdy nákladní vůz za den urazil 25 – 30 km. Odtud lze tušit původ slova „okres“ (Cirkel, Kreis), se kterým se setkáváme např. v reformních zákonech císaře Maxmiliána I. kolem roku 1500. Poštovní posel měl dorazit na hranici území (okresu) v časovém úseku jednoho dne. Temporální význam slova „okres“ si podržela polština, v níž je původní význam „období, doba, časový úsek“. Z polštiny se slovo „okres“ pak dostalo do češtiny.

Koncepce přehledných okresů v mnohém přetrvala do současnosti, i když během doby došlo k institucionálnímu upevnění okresů: okresní hejtmani veleli vojenským útvarům, dohlíželi na ražení mincí a vynášeli rozsudky. Rozvoj státní správy a územní samosprávy v 19. století byl podpořen řadou správních reforem, které měnily nejen územní členění, ale i mocenské a administrativní nástroje správy.

V Čechách, na Moravě a ve Slezsku dochází k oživení zájmu o regionální problematiku na sklonku 19. století. Po malířích národopisného žánru k tomu přispěly vznikající regionální spolky (Národní jednota pošumavská – 1884, Národní jednota severočeská – 1885 aj.), krajanské a národopisné výstavy, završené Česko-slovanskou národopisnou výstavou roku 1895. Zde se však již dostáváme na půdu regionalismu.

1.1.3 CO JE TEDY „REGION“?

Nejobecněji je regionem území odlišující se prostřednictvím jedné nebo více osobitých vlastností umožňujících jeho odlišení od okolních území. Může se tak stát prostřednictvím dvou druhů kritérií:

1. hranice lineární (administrativní a státně-politické);
2. hranice nelineární (kulturní aj.), tvořící přibližný prostorový rozměr vymezeného regionu.

Pokusme se nyní vytvořit typologii interdisciplinárních pojetí dané kategorie jevů. Mohli bychom odlišit zhruba čtyři varianty chápání regionu:

1. region jako element řízení v administrativě státu (jako jednotka s různou mírou autonomie);
2. region jako protiklad „centra“ (hlavního města) a provincie;
3. region jako podloží vytváření regionální kulturní politiky a institucionálních forem regionalismu;
4. region jako podloží vytváření partikularismu, lokálně-regionálního vědomí, svazků s tradicí, životního archetypu (domova, „malé vlasti“ apod.).

Novější historiografické práce na dané téma chápou region jako historickou územní jednotku, jejíž reálná danost se manifestuje ve zvláštním vědomí obyvatel.

1.1.4 GEOGRAFIE (ZEMĚPIS) REGIONÁLNÍ KULTURY

Literární geografie představuje část sociologie literatury. Jde o část nejširší a zároveň nejméně poznanou a nejméně zpracovanou. Jako zvláštní část literární vědy existuje více než sto let. Romantické chápání literární geografie bylo původně svázáno se zásadním převratem v pohledu romantiků na literaturu. Ta podle nich už nepředstavuje klasické univerzum, ale vychází ze specifického zdroje nebo řady zdrojů, často ukrytých v základech lidové kultury, zároveň s tím i v regionální kultuře. Později se bádání v oblasti literární geografie rozešlo dvěma směry: první – geografie literárního života – nadále používal sociologické metody výzkumu, druhý – geografie literárního díla – využíval sémiotických metod. V této rovině se literární geografie stává součástí regionálních výzkumů na straně jedné a aspirací regionalistických hnutí na straně druhé. (ZIELONKA 1994: 5–19).

V oblasti výzkumu tzv. geografie (zeměpisu) literární kultury v meziválečném období došli nejdále Francouzi. Přály jim jednak příhodné politické poměry, ale značnou roli také sehrávaly autonomistické tendence literatur jednotlivých francouzských geograficko-etnických regionů. Katedry literární geografie patřily tehdy na francouzských univerzitách k nejpočetněji zastoupeným a výsledky jejich bádání popularizovaly jednak široce rozvinuté vědecké kroužky spojené s regionalistickým hnutím, jednak časopisy reprezentující toto hnutí. Velkou úlohu zde sehrála sociologická historická škola Durkhaima, Blocha, Febvrea a její názory prezentující *Annales d'Histoire Économique et Sociale*.¹ Jmenujme několik nejdůležitějších francouzských knižních publikací spojených s problematikou literární geografie. K nejstarším a nejlepším pracím patří *Vue générale sur l'histoire politique de l'Europe* (1890) M. Lavissee. Metodologicky neobyčejně podnětná je *La méthode scientifique de l'histoire littéraire* (Paris 1900). Z mladších publikací na toto téma připomeňme *Géographie de lettres françaises* (Paris 1942) A. Dupoye, *Géographie littéraire* (1945) A. Ferrea a konečně *Sociologie de la littérature* (Paris 1958) R. Escarpita, která zohledňuje také americké výzkumy ve sféře literární geografie. Kromě toho se ve francouzštině objevila kolektivní publikace *Poètes du Terroir du XV au XX siècle*, kterou redigoval A. van Bever. Zvláštní pozornost by zasluhovala americká publikace D. T. Pottingera *The French Book Trade in the Ancient Regime, 1500-1791* (Cambridge, USA 1958). V ruské publikaci *Oblastnye kulturnye gnezda – Istoriko-krajevedčeskij seminar* (1925) N. K. Piksanov sleduje vztahy mezi geografickými a ekonomickými podmínkami a literaturou vzniklou ve vybraných střediscích (např. Moskva, Petersburg, Ukrajina). S. a V. Zolotarievové pomocí dat narození, profesí a geografie původu spisovatelů představují dynamiku historie ruské literatury od roku 1620 v knize *Literatura v cifrach i schematach. Russkije pisateli* (Moskva – Leningrad 1929). V polské literární geografii patří k nejdůležitějším práce Z. Florczakové *Udział regionów w kształtowaniu się piśmiennictwa polskiego XVI wieku*

¹ Takový název měly *Annales* v letech 1929 – 1939, *Historie Sociale* (1939–1941), *Mélanges de l' Historie Sociale – Annales. Economies – Sociales, Civilisations* (od roku 1946).

(Wrocław 1967); obsah knihy se v zásadě kryje s dobou renesance. Stejnou cestou se vydala E. Aleksandrowska, která v *Problemach literatury polskiej okresu oświecenia* (Wrocław 1973) popsala geografii spisovatelských středisek v období osvícenství a klasicismu. (ZIELONKA 1994: 5–19)

DEFINICE

Co je regionální literatura?

Regionální literatura bývá výrazem samostatnosti až autonomie, kulturní odlišnosti konkrétního geografického prostoru v kontrastu k dominujícímu městskému stylu. Někdy otevřeně odporuje nároku velkoměstské literatury na základní zobrazení současné skutečnosti. Činí se tak s důrazem na přehlednost, homogenitu a údernost individuálního výrazu v opozici k převládající uniformitě, kterou přináší extenzivní urbanizace a prostorové plánování. Je pochopitelné, že literární pohyb se tu přenáší z hlavního města do regionálních center. V tomto smyslu je regionální literatura ohraničena prostorem, nikoli však vědomím.

Jako literární a jazykovědný termín definoval regionalismus také polský badatel Michał Głowiński. Podle něj jde o „soubor směrů s různorodým literárním a ideovým programem, který je charakterizován tendencí k spojování literární tvorby s osobitostí regionů, s jejich zvyky, kulturou, jazykem a představami o celonárodní kultuře“. (GŁOWIŃSKI aj.: 367) Zároveň jde o „element fonetický, lexikální nebo syntaktický, vystupující pouze v části dané jazykové oblasti (např. v jedné části kraje), užitý ve výpovědi realizující kromě toho normy spisovného jazyka“² (GŁOWIŃSKI aj.: 346) Głowińského definice se nám jeví poněkud zavádějící, neboť pokud bychom ji použili například v kontextu takového směru v literatuře, jakým byla česká realistická literatura, pak bychom ji z převážné většiny museli považovat za literaturu regionální či regionalistickou.

Kdo je regionální autor?

Regionální autor vytváří jednak díla úzce krajově determinovaná, spoluvytvářející místní kulturní život, jednak díla, v nichž se výrazným způsobem obráží autorův vztah k určitému kraji, k jeho zvláštnostem.

Od regionálního autora odlišujeme regionální osobnost, kterou rozumíme především tu osobu, která v regionu působila (působí) a svou činností významně ovlivnila některou součást života v regionu (bez ohledu na její narození nebo úmrtí). Je to také osoba, která se v daném regionu narodila nebo zemřela, ať už v něm působila či nikoliv. Při uplatnění tohoto formálního hlediska je však třeba rozhodnout, zda se svou tvorbou nějak výrazněji dotýká regionu.

Pod pojmem „regionální autor“ (užší význam regionální osobnosti) tedy rozumíme osobu, která se narodila, působila, případně působí, nebo zemřela v daném regionu a své

² Není-li uvedeno jinak, překlady z polštiny v této studijní opoře provedl její autor.

dílo zde také publikovala. Mezi regionální autory patří spisovatelé, autoři vědeckých děl, publicisté, fotografové, režiséři, výtvarní umělci, hudebníci ad.³

Co je „regionální povědomí“?

V procesu vytváření regionálního vědomí obyvatel vystupuje pocit sounáležitosti s oblastí jejich usazení, který se někdy označuje jako regionální identita. Svou roli hrají mezilidské vztahy, zvyky, životní návyky a touhy, jež lidem umožňují uvědomění si své společné existence. Regionální vědomí je tedy formou společenského vědomí, které se váže na pocit odlišnosti vlastního teritoria a vlastní společnosti. Vytváří přesvědčení, že všechny jednotky regionální společnosti jsou provázány jistými hodnotami.

Stav regionálního vědomí charakterizuje soubor přesvědčení nebo pohledů, které říkají:

1. daná společnost se odlišuje určitými specifickými ekonomickými, kulturními a politickými zvláštnostmi;
2. tyto vlastnosti, nebo minimálně některé z nich, regionální společnost považuje za pozitivní, za hodné zachování a posílení;
3. vzniká potřeba odpovědně zaměřené aktivity v různých sférách společenského života, jež by realizovala právě ty vlastnosti, které by zvýšily kulturní svébytnost regionu.

Co je regionalismus?

Regionalismus představuje projev různorodých vlastností charakteristických pro společnost lidí existujících na daném teritoriu a podílejících se na jeho odlišnosti. V tomto smyslu představuje unikátnost regionu.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Na začátku výkladu jsme konstatovali jistou promíšenost a nejednotnost užívání termínu region. Kultura se totiž rozvíjí jen v organické jednotě tvorby a recepcce. Právě v souvislosti s regionem si uvědomujeme, že se rozvíjí pouze v teritoriálním překrytí oné tvorby a recepcce. Osvětové chápání kultury, které dodnes přetrvává a které spočívá v “dobročinném” přenášení kultury z centra do jeho zázemí, je konzervováním neúnosné disproporce mezi úzkým centrem aktivity a širokým recepčním zázemím, což nejen ochuzuje regiony, ale může blokovat samotný rozvoj celonárodní kultury. Ten se váže na kulturní aktivitu všech regionů, jinak se region v konečných důsledcích ocitne v samoobslužných sítích tzv. konzumní kultury. Kultura zásadně v sobě nese teritoriální atribut. Nemůže se stát jenom kulturou centra, musí se stát kulturou území. To souvisí se snahou o demokratizaci kultury,

³ Srov.: „Regionální literatura ve veřejných knihovnách“, *Aktuality SKIP*, sv. 2, Praha 1992, s. 8 n.

avšak současně s novým aspektem, že tato demokratizace se musí v mikroporostoru společenského teritoria stát demokratizací tvorby. Znamená to citlivěji než dosud brát v úvahu systémový vztah tvorby a recepce při utváření poetiky díla, poetiky autorské a skupinové tvorby, aby se mohl u recipientů realizovat i „pocit vlastní účasti na tvorbě“, který je podmíněný tím, že je to „tvorba ve vlastním mikroprostoru recipienta“ (MIKO 1988: 17–18).

OTÁZKY

- Pokuste se vymezit rozsah a obsah předmětu Region a regionální tvorba I/1, určit jeho specifické rysy a hlavní osobnosti bádání.
- Co je region a jak se jeho pojetí vyvíjelo?
- Co je regionální literatura?
- Kdo je regionální autor? Kdo je regionální osobnost? Dokážete najít ve svém regionu příklady k těmto pojmům?
- Co je „regionální povědomí“? Jaké máte vy sami regionální povědomí?
- Co je regionalismus?
- Pokuste se vysvětlit hlavní tendence výzkumu tzv. geografie (zeměpisu) literární kultury.

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Zamyslete se nad tím, zda Vás region, odkud pocházíte nebo v němž trvale žijete, nepřestává znepokojovat svou povahou, jistým *géníem loci*, o němž jako o pojmu uvažoval na hradě Bítově v roce 1998 básník Ludvík Kundera. (KUNDERA 1998: 1, 4–5.) Na základě analýzy slovníkových hesel „genius“ a „locus“ definuje Kundera *genius loci* jako „ducha určitého místa, duch spjatý s místem“. „Duch místa“ je častým tématem uměleckých děl, předpokládá nový (dříve se říkalo „jitřní“) pohled na kraj, město, ves, na stavení, budovu, ale i třeba pouhé zákoutí. L. Kundera také připomíná jako zárodečnou formu *genia loci* nápisy na hrobech. V tomto století jejich princip oživil americký básník Edgar Lee Masters (1868 – 1950). Forma náhrobních nápisů je velmi starého data, východiskem jsou starořecké epigramy spojující cit a maximální sevřenost faktografie. V Mastersově *Spoonriverské antologii* (1915) se nápisy (básně) skládají v ságu či román jednoho městečka, jehož název je smyšlený, ale skutečných „modelů“ se našlo hned několik. V těchto textech přísně věcné, strohé poetiky jako by někdy promlouvali pohřbení, jejich charaktery se pak propírají z mnoha stran, mnohými hlasy. *Spoonriverská antologie* (č. 1999) působí dnes na celém světě. K českým autorům, v jejichž tvorbě se výrazně projevuje *genius loci*, L. Kundera řadí Ladislava Fikara s jeho sbírkou *Samotín* (1945, přeprac. 1966), Jakuba Demla, jehož obraz Tasova by bylo nutné složit z mnoha Demlových knih, Jana Čarka, v jehož sbírkách *Chudá rodina z Heřmaně* (1924), *Temno v chalupách* (1926) ožívá *genius loci*

Jižních Čech, Českomoravské vysočině dominuje petrkovský Bohuslav Reynek, ale patří sem i Halasův Kunštát atd. Příkladů bychom našli jistě víc, v současnosti například ožívuje *genius loci* severozápadních Čech děčínský básník Radek Fridrich, Jaroslav Rudiš s grafikem Jaromírem Švejdíkem v komiksu *Alois Nebel* zase oblast Jeseníků atp.

LITERATURA

BEAUJEU-GARNIER, J. *Methods and perspectives in geography*. Longman, London – New York 1976.

DAMROSZ, J. *Region i regionalizm. (Studium interdyscyplinarne)*. Instytut kultury, Warszawa 1987.

GŁOWIŃSKI, M. aj. *Słownik terminów literackich*. Ossolineum, Wrocław 1976.

CHOJNICKI, Z. – CZYŻ, T. Region i regionalizacja w geografii. In *Region, regionalizm – pojęcia i rzeczywistość*. K. Handke (ed.). Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa 1993.

KUNDERA, L. Genius loci? *Tvar*, 1998, č. 17, s. 1, 4–5.

MIKO, F. Región ako otázka tvorby a recepcie kultúry. In *Región v národnej kultúre*. Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne, Dolný Kubín – Nitra, 1988, s. 17–18.

SCHULZ, V. (Hrsg.) *Region und Regionalismus*. Vechtaer Universitätsschriften, Bd. 12, Cloppenburg, 1994.

TINKLER, K. J. A theory of the region, *The East African Geographical Review*, č. 11, 1973.

VÍTEK, M. K pojmům region a regionalismus, *Pohledy*, 1996, č. 2, s. 3.

VLAŠÍN, Š. et al. *Slovník literární teorie*. Čs. spisovatel, Praha 1984.

ZIELONKA, Z. *Geografia życia literackiego polskiego kręgu kulturowego na Śląsku*. WSzP, Słupsk 1994.

DALŠÍ ZDROJE

(Následující knihy nemusíte číst v celém rozsahu, ale jistě se Vám budou hodit některé poznatky z nich, např. při tvorbě seminární, diplomové nebo jiné samostatné práce. Některé

Vás možná zaujmou, protože inspirují Vaši profesi. Některý z doporučených beletristických titulů si nepochybně vyberte k četbě a rozšíření svého obzoru.)

1. Monografie, skripta, sborníky, slovníky

Anketa o regionalismu. Kdyňský výbor kulturně-osvětový, Kdyň 1928.

BAGIN, A. *Literárne etudy.* Bratislava, Smena 1975.

Biografický slovník Slezska a Severní Moravy. Ostravská univerzita, Ostrava 1993 – 2012.

Do nitra Askiburgionu. Moravská expedice, Moravský Beroun 2000 – 2009.

Čtyřicet let literatury v Severomoravském kraji (1945–1985) a aktuální problémy regionalismu. Vladimír Pfeffer (ed.). Slezské zemské muzeum – Památník Petra Bezruče, Opava 1989.

DAMROSZ, J. *Region i regionalizm. (Studium interdyscyplinarne).* Instytut kultury, Warszawa 1987.

HODROVÁ, D. et al. *Poetika míst.* H & H, Jinočany 1997.

KOŽMÍN, Z. – TRÁVNÍČEK, J. *Na tvrdém loži z psího vína.* Jota, Brno 1998.

Literatura a region. Jiří Svoboda (ed.). Optys, Ostrava – Opava 1995.

Literatura v českém a polském Slezsku. Libor Martinek (red.). Slezská univerzita, Opava – Cieszyn, 1996.

Literární věda na prahu 21. století – Nauka o literaturze u progu XXI stulecia. Libor Martinek (red.). FPF SU, Opava 2000.

MÁLKOVÁ I., URBANOVÁ S. et al.: *Literární slovník Severní Moravy a Slezska (1945–2000).* Votobia, Olomouc 2001.

MARTINEK, L. *Region, regionalismus a regionální literatura.* Ústav bohemistiky a knihovnictví FPF Slezské univerzity v Opavě. Opava: Slezská univerzita 2007.

MARTINEK, L. *Polská literatura českého Těšínska po roce 1945.* Ústav bohemistiky a knihovnictví FPF Slezské univerzity v Opavě, Opava 2004.

MARTINEK, L. *Identita v literatuře Těšínska.* Literature & Sciences – Oficyna wydawnicza „STON2“, Opava – Kielce 2015.

Region, regionalizm – pojęcia i rzeczywistość. K. Handke (ed.). Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa 1993.

SCHULZ, V. (ed.) *Region und Regionalismus*. Vechtaer Universitätschriften, Bd. 12, Cloppenburg, 1994.

SVOBODA, J. *Tvorba a region. Sedm kapitol o literatuře na Ostravsku*. Profil, Ostrava 1974.

URBANOVÁ, S. *Region bez hranic. Sociologická sonda do vnímání literatury Ostravska*, Votobia, Olomouc 2001.

Žijeme spolu, nebo vedle sebe? (Sborník z konference o literatuře a kultuře národnostních menšin v České republice.) Obec spisovatelů, Praha 1998.

2. Články v periodících a ve sbornících:

HÁJKOVÁ, E. K některým otázkám teoretických základů regionalistiky. *Zprávy Slezského ústavu ČSAV v Opavě*, leden 1969, č. 129.

HRABÁK, J. O některých problémech regionální slovesnosti. In: *Šest studií o nové české literatuře*. Blok, Brno 1961.

HRABÁK, J. O regionalitě české literatury doby předhusitské. In: *Studie ze starší české literatury*. SPN, Praha 1962.

KRYSTÝNEK, J. K otázce regionalismu v literatuře. In: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, D 4, 1957.

LENDEROVÁ, M. Region, regionalismus, regionalizace, *Sociologický časopis*, roč. 28, 1992.

LENDEROVÁ, M. – JIRÁNEK, T. Vývoj českého regionalismu v období mezi dvěma světovými válkami, *Sociologický časopis*, 1993, č. 3, s. 383–396.

MARTINEK, L. Regionalismus na prahu 21. století. Situace, otázky a výhledy. In: *Literární věda na prahu 21. století – Nauka o literaturze u progu XXI stulecia*. FPF SU, Opava, 2000, s. 129–141.

MARTINEK, L. K pojmům centrum a periferie z hlediska sémiotiky. In: *Sborník prací FPF SU v Opavě. Řada jazykovědná*. D 1, roč. 2001, Opava 2001, s. 190–193.

MARTINEK, L. Multikulturnost jako rys současné literární aktivity na Těšínsku. *Bohemistika* (PWSZ Wałbrzych), 2001, č. 4, s. 301–314.

MARTINEK, L. Próza polských autorů v ČR po roce 1990 ve světle kulturní a společenské transformace. In: *Národnostní menšiny na přelomu století*. Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě – Dokumentační a informační středisko Rady Evropy při Evropském informačním středisku UK v Praze, Opava – Praha, 2003, s. 286–294.

MARTINEK, L. Literatura. In: *Cesta za uměním současné Opavy*. Opava – Ostrava, Řitornel 2003, s. 49–53.

MARTINEK, L. Regionalismus a regionalizace v kulturněhistorické perspektivě. In: *Acta historica et museologica Universitas Silesianae Opaviensis*, 6, ÚHM FPF Slezské univerzity v Opavě, Opava, 2003, s. 36–45.

PALAS, K. K otázce regionalismu v české literatuře 17. a 18. století. In: *Franku Wollmanovi k sedmdesátinám*. [Sborník prací] SPN, Praha 1958.

PALAS, K. K problematice krajové pololidové literatury 18. století. In: *Spisy Univerzity J. E. Purkyně v Brně*, Filozofická fakulta, 97, Praha: SPN 1964.

PILAŘ, M. Dílna nového lidství. Literatura regionu Severní Moravy a Slezska v 50. letech, *Host*, 1999, č. 2, s. 48–51.

PILAŘ, M. Nechutná kaše bezčasu, *Host*, č. 2, 2001, s. 24–30.

[Red.]. Z literárního archivu PNP. Frédéric Mistral a Felibrige, *Tvar*, 2000, č. 5, s. 14–15.

SVOBODA, J. Literární tradice ve Slezsku a na Severní Moravě (její vývoj v 19. a 20. stol.). In: *Slezsko a severovýchodní Morava jako specifický region*. Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava 1997.

SVOBODA, J. Literatura a region, fikce nebo skutečnost? *Tvar*, č. 2, 1998, s. 6.

SVOBODA, R. Divné století jako záminka k několika nesourodým margináliím, *Host*, 1997, č. 7, s. 9–14.

ŠAJTAR, D. Panoráma české prózy severovýchodní proveniencí, *Host*, 1997, č. 7, s. 15–21.

ŠALDA, F. X. Nový typ básnického regionalismu: F. C. Ramuz. In: *Šaldův zápisník*, roč. 4, 1931 – 1932, Čs. spisovatel, Praha, 1991, s. 10–23.

URBANEC, J., Světla a stíny literárního života ve Slezsku a na Ostravsku. In: *Sborník prací filozofické fakulty Slezské univerzity – řada literárněvědná*. Slezská univerzita, Opava 1991, s. 72–77.

URBANEC, J. Literatura ve Slezsku (česká, polská a německá). In: *Slezsko*. Magistrát Města Opavy, Opava, 1992, s. 131–139.

URBANEC, J., Literární Slezsko. In: *Literatura v českém a polském Slezsku*. Slezská univerzita, Opava – Cieszyn, 1996, s. 7–12.

URBANEC, J. Tradice polské literatury na území České republiky. In: *Žijeme spolu nebo vedle sebe?* Obec spisovatelů, Praha, 1998, s. 36–41.

URBANOVÁ, S. Chápání regionu a regionální tematiky. Průzkumná sonda do recepce literatury v oblasti Slezska a Severní Moravy, *Česká literatura*, 1999, č. 6, s. 608–627.

URBANOVÁ, Svatava: *Region, regionalismus, regionální literatura v proměnách času*. In: *Proměny literatury pro mládež – vstup do nového tisíciletí*. Ústav literatury pro děti a mládež PdF MU v Brně, Brno 2000.

VÍTEK, M. K pojmům region a regionalismus, *Pohledy*, 1996, č. 2, s. 3.

VLAŠÍN, Š. et al. Félibrige. In: *Slovník literárních směrů a skupin*. 2. vyd. Panorama, Praha, 1983, s. 70–71.

3. Texty

Balabán, Jan. *Černý beran*. Host, Brno 2000

Cvek, Dušan. *Pravděpodobnosti*. Krajské nakladatelství, Ostrava 1964

Daněk, Hnát. *Až budeme velcí*. Votobia, Olomouc 1996

Drozd, Jan. *Člověk pro jeden život*. Profil, Ostrava 1991

Filip, Ota. *Cesta ke hřbitovu*. Profil, Ostrava 1969.

Filip, Ota. *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze slezské Ostravy*. 1. vyd. Kolín n. R., 1974, 2. vyd. Český spisovatel 1994

Gurichová, Emílie. *Po našem*. Dům kultury a vzdělávání, Opava 1969

Hořká, Ludmila. *Bejatka*. Krajské nakladatelství, Ostrava 1959

Hruška, Petr. *Obývací nepokoje*. Sfinga, Ostrava 1995

Jasiczek, Henryk. *Pokus o smír*. Československý spisovatel, Praha 1967

Juřina, Věnceslav: *Proud*. Krajské nakladatelství, Ostrava 1963

Kotarbová, Eva. *Kameny*. Profil, Ostrava 1981

Landsman, Ivan. *Černé vrstvy*. 1999

Makris, Praxitelis. *Děti vyděděnců*. Profil, Ostrava 1986

Mazáč, Jaroslav. *Laskavý soud*. Profil, Ostrava 1969

Motýl, Petr. *Šílený Fridrich*. Mladá fronta, Praha 1992

Regionální literatura

- Nezdařil, Ladislav. *Horní chlapci*. Profil, Ostrava 1982
- Nohavica, Jaromír. *Divné století* (texty z hudeb. alba). Monitor – EMI Records 1996
- Przeczek, Wilhelm. *Hudba z nebe*. Optys, Opava 1995
- Romanská, Lydie. *Tanec o francouzské holi*. Chagal, Ostrava 1991
- Stehlíková, Jitka. *Noční trhy*. Profil, Ostrava 1980.
- Stoniš, Miroslav. *Povídky pod polštář*. Krajské nakladatelství, Ostrava 1963
- Stoniš, Miroslav. *Ďábel Lucian Nero*. Akropolis, Praha 1998
- Šavrda, Jaromír. *Přechodné adresy*. Profil, Ostrava 1992
- Šípek, František, A. *Vox humana*. Profil, Ostrava 1969
- Šuleř, Oldřich. *Letopisy v žule*. Mladá fronta, Praha 1957
- Šuleř, Oldřich. *Sláva a pád Valašského pánbička*. Knižní klub, Praha 1998
- Vrak, Jan. *Obyčejné věci*. Votobia, Olomouc 1998
- V srdci černého pavouka*. Ed. Milan Kozelka. Votobia, Olomouc 2000
- Vůjtek, Karel. *Báseň pro soprán*. Profil, Ostrava 1983
- Záchová, Soňa. *Dopis černému městu*. Profil, Ostrava 1984
- Závada, Vilém. *Básnické dílo 3 (Město světla, Polní kvítí)*. Československý spisovatel, Praha 1980
- Závada, Vilém. *Krajina a lidé mého srdce*. Československý spisovatel, Praha 1980
- Zogata, Jindřich. *Dým ohnic* Profil, Ostrava 1991
- Zogata, J. *Dědictví zmizelých písťal*, Tilia, Šenov u Ostravy 1996; *Oves na střechách*, Tilia, Šenov u Ostravy 1996; *Dřevěné pyramidy*, nakl./vyd. Sursum, Tišnov 1998; *Hrudky vosku*, nakl./vyd. Sursum, Tišnov 2011
- Žila, Jaroslav. *Drápy kamenů*. Sfinga, Ostrava 1996
-

PRO ZÁJEMCE

Najděte si některou www stránku, na níž naleznete texty mnoha z uvedených autorů. Nepocházíte-li z regionu Severní Moravy a Slezska, zjistěte ve Vám příslušné městské knihovně, kteří regionální autoři ve Vašem regionu působili nebo působí a jakou literaturu tvořili, dále zda vycházejí ve Vašem regionu regionální noviny a časopisy, jaké mají zaměření a zdali uveřejňují ukázky z děl regionálních autorů a zamyslete se nad hodnotou této literatury; městské i státní vědecké knihovny mají za povinnost shromažďovat literaturu ze svého regionu.

NÁMĚT NA TUTORIÁL

Lokální tematika, ale také tematika historická a existenciální, obsažená v literárních dílech regionálních tvůrců, nás zajímá především tam a tehdy, kde a kdy přesahuje k univerzálnímu uměleckému a morálnímu významu. A zároveň tehdy, když se v těchto dílech projevuje velká společenská a psychologická krize příznačná pro společnosti postrádající svou identitu, své „kořeny“. Nejde nám o pouhé hledání vazeb lidí a krajiny, i když tento vztah existuje mezi rodnou zemí a tvůrcem, ale zajímá nás především „uzavření příměří“ člověka s člověkem (příkladem budiž poslední vydaná básnická sbírka krnovského básníka F. A. Šípka, která nesla emblematický titul *Vox humana*, tj. Lidský hlas) jako *metafyzickou* bytostí bez ohledu na původ a jazyk, byť původ, jazyk, zkušenost s krajinou a historické osudy jsou výsledným procesem básnické a antropologické zkušenosti. V Šípkově případě se například můžeme při analýze jeho díla dopátrat toho, zda objevení „malé vlasti“ spisovateli periferního Krnovska (a šířeji Jeseníků) se zároveň stalo objevením své vlastní soukromé a univerzální řeči, své mytologie severního pohraničí. Tato krajina je totiž neobvykle dramatická, mnohoznačná, fascinující a romantická.

Topoi, loci communes (ve smyslu literárněhistorických prací Ernsta Roberta Curtia), chronotopy (viz studie Michaila M. Bachtina), archetypy (viz studie Maud Bodkinové a Northropa Frye), pro literární tvorbu klíčová slova, charakteristické motivy, lokální kolorit a *genius loci*, působící z přírodní danosti určitého kraje, se nepochybně po čase vyčerpávají a po euforii provázející jejich odhalení v konkrétních dílech regionálních tvůrců následuje únava a skepse. Jestliže v literatuře po roce 1989 nastala závažná mentální a kulturní změna spojená s historickými a politickými proměnami ve společnosti, musí se literární výzkum v regionu zaměřit na otázku správnosti „čtení“ zkoumaných děl v souvislosti s aktuální proměnou duchovního paradigmatu.

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Najděte příklady k regionálnímu literárnímu dílu, regionálnímu autorovi, regionální osobnosti, lokálnímu tvůrci písničím v nářečí dané oblasti.

2 REGIONALISMUS A REGIONALIZACE – VÝVOJ POJETÍ

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Po prostudování textu se budete orientovat:

- v základní terminologii vztahu literatury a regionu;
- ve vývoji regionalismu
- v problematice regionalizace

CÍLE KAPITOLY

Cílem kapitoly je

- seznámit se s problematikou regionalizace
- seznámit se s vývojem regionalismu

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

regionalizace, regionalismus, regionalistika, dějiny literatury, terminologie

Všechny práce zabývající se problémem regionu začínají úsilím o vymezení samotného termínu. Spory mezi ekonomy, geografy, historiky, etnografy, sociology a dalšími specialisty nevedly k žádným závěrům; každá věda se snažila o prosazení vlastního hlediska.

U základů koncepce regionu v geografii stojí předpoklad, že zemský povrch lze rozdělit na vzájemně odlišné celky. Pojetí regionu jako speciálního celku se stalo základem pro rozdělení zemského povrchu na regiony podle jejich geografické charakteristiky. Od toho okamžiku se rozvíjí koncepce regionu jako specificky vymezené územní kategorie.

Na základě systematizace charakteristik regionu se rozlišují tři kategorie regionu:

1. region – nástroj bádání;
2. region – nástroj praktické činnosti;
3. region – předmět poznání.

Toto rozlišení K. Dziewoński zdůvodňuje následovně: „Termín »region« je užíváný všeobecně ve třech různých významech, avšak vzájemně provázaných, odpovídajících třem různým pojetím »části krajiny«. V prvních dvou významech rozdělení prostoru na specifické kraje (regiony) slouží jako nástroj buď pro cílené bádání, tedy pro cíle poznávací, nebo pro cíle organizace specifické společenské činnosti v prostoru. Ve třetím případě samo rozdělení prostoru je předmětem bádání, to znamená, že směřujeme k vymezení regionů – částí prostoru, s kterým máme co činit, nad nímž bádáme. (...) Tři pojetí regionu jsou odlišná, ale v praxi mezi nimi existuje mnoho souvislostí.“ Činnost směřující k odlišování regionů za užití uvedených výzkumných metod se podle Dziewońského nazývá „regionalizací“. (DZIEWOŃSKI 1967: 34)

Ačkoli geografie usilovala jako první kolem poloviny 19. století o uplatnění regionálního hlediska, teprve na přelomu století dospěla k určitému vyjasnění pojmu region. Byly předloženy studie, které definují regiony pomocí kvantitativních metod aplikovaných na existující územní celky. Například francouzská geografická škola na počátku 20. století hovořila o zemích (*pays*) s odlišným způsobem života (*genre de vie*) a podle územních charakteristik sledovala přizpůsobení společnosti přírodě. Je třeba se zmínit především o přínosu P. Vidala de la Blache, který pojal specifika určité části území jako výsledek prolnutí vývoje teritoria a vývoje lidské společnosti.⁴ Podle něj krajinu dotváří a mění lidský prvek uzpůsobením přírody vlastním potřebám. Výchozím bodem je zde přírodní region daný podmínkami geologickými, reliéfem a klimatem. Jeho zvláštnost spočívá v určitém výrazu, ve zvláštním uspořádání daného prostoru vzniklém spojením daností přírodních a historických. Ve svých posledních studiích, jež vyšly mezi léty 1910 – 1917, se Vidal de la Blache již zabýval změnami, které s sebou přinesla urbanizace a industrializace, výrazně měnící strukturu regionu.

Na základě prací Vidala de la Blache dospěli francouzští geografové k definici regionu jako „extenzivně dané zeměpisné krajiny“. Tak zůstal obsah pojmu region poměrně neurčitý a jeho pojetí se stále měnilo – buď byl chápán jako rámeček daný historicky (Burgundsko), jako přírodní oblast určená klimaticky (přímořské Pyreneje) či svým reliéfem (pikardská planina). Dokonce i zcela soudobé definice jsou poplatné tomuto pojetí; setkáváme se v podstatě se dvěma koncepcemi:

1. s pojetím regionu jako přírodně dané oblasti, jejíž jednota je určena fyzikálně-zeměpisnými vlastnostmi (geologickou strukturou, reliéfem, klimatem, vegetací, hydrografií);
2. s pojetím regionu jako oblasti zeměpisné, určené jak přírodními danostmi, tak výsledky minulé i soudobé lidské aktivity. Při uplatnění typologického či funkčního hlediska se pak mluví o regionu městském, průmyslovém nebo zemědělském.

⁴ Paul Vidal de la Blache (1845–1918) byl významný francouzský geograf, zakladatel *Annales de géographie*, které řídil až do své smrti. Hlavní díla: *Tableau de la géographie française* (1903), *La France de l'Est* (1917), *Les principes de la géographie humaine* (1922) aj. Významně se podílel na přípravě *Géographie universelle* (1927–1948).

Pokrok sociálních věd dosažený v regionálních studiích usnadnil chápání regionální identity státní mocí. Jen ta je totiž s to umožnit regionům podíl na řízení jejich vlastních záležitostí pomocí příslušných opatření. Tento proces je opět nazýván regionalizací; chápeme jím změny, jejichž prostřednictvím se jednotlivé regiony účastní řízení, či změny, které jim přenesením určitých pravomocí administrativních, hospodářských a politických dávají větší či menší míru autonomie. (LENDEROVÁ 1992: 555)

Regionalizace může být chápána nejenom jako činnost mající za úkol vytvoření specifického regionálního členění, ale rovněž jako konkrétní regionální členění, čili výsledek daného postupu. Regionalizace jako badatelská aktivita a jako výsledek této činnosti jsou pojmy vzájemně komplementárními. Tři výše uvedené koncepce regionu pak vedou k odlišení tří druhů regionalizace:

1. koncepci regionu jako nástroji bádání odpovídá regionalizace analyticko-poznávací;
2. regionu jako konkrétnímu objektu odpovídá regionalizace strukturální; 3/ regionu ve významu nástroje činnosti odpovídá regionalizace praktická. (CHOJNICKI – CZYŻ 1993: 16)

Regionalismus je naproti tomu hnutí vycházející zdola, z pocitu regionální příslušnosti, hnutí usilující o decentralizaci. Můžeme ho rovněž definovat jako politickou a sociální doktrínu, jejímž cílem je usnadnit vznik regionálních uskupení v rámci jednoho národa, doktrínu vycházející ze zeměpisných či historických určení. I když na počátku 20. století došlo k dočasnému oslabení pocitu regionální příslušnosti podmíněného kulturně a geograficky, akcent na region jako jednotku administrativní nikdy neustoupil, a naopak v průběhu doby sílil.

Mezi regionalizací a regionalismem je vzájemně podmíněný vztah. Politika státu musí odpovídat potřebám regionů – tím, že reaguje na regionální hnutí, vyvolává takto prováděná politika další odezvu uvnitř regionu. Je však třeba připomenout, že stát může regionální hnutí akceptovat jen v tom případě, nevede-li k násilnostem a nevyslovuje-li nezastřené požadavky autonomie nebo spojení s populacemi žijícími za hranicemi daného státu.

Geografickému pojetí regionu se blíží i definice přijatá Radou Evropy: region je považován za území průměrného rozsahu, které se dá určit zeměpisně a je považováno za homogenní. (DAYRIES, J.-J. a DAYRIES, M. 1982: 5)

Zatímco se zeměpisci vyčerpávali vcelku stereotypními monografiemi, v sociálních vědách, ať se již jednalo o hospodářské dějiny, sociologii, sociální psychologii, ekonomii, politické vědy či demografii, přicházeli autoři s novými podněty. Škola „Annales“ (skupina historiků sdružených kolem *Annales d'histoire économique et sociale*, revue založené roku 1928), hlavně historikové Marc Bloch a Lucien Febvre, přispěla k proniknutí psychologických, sociologických a ekonomických aspektů také do geografie. Regionální monografie nabývají postupně povahy regionální syntézy, kde se region stává výchozím bodem bádání.

Práce Jeana Labasse *Les capitaux et la région, le commerce et la circulation des capitaux dans la région lyonnaise* (Paris, 1955) je první francouzskou monografií napsanou uvedenou metodou. Další bádání se soustředila na tato vliv města na venkovské okolí a na hierarchizaci urbanistických center.

V roce 1959 definoval Pierre George zeměpisný region rozvinutého hospodářského systému jako „oblast prostorově strukturovaného vlivu města – regionální metropole“. Tím dospěla francouzská geografie k přesnému určení významu slova region. (LENDEROVÁ 1992: 555)

Pokud se týče například francouzské politické ekonomie, regionální problematika ji dlouho nezajímala. Až L. Brocard, ovlivněný německou ekonomikou, vysvětlil na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století roli trhu v oblastním hospodářství a ve vztazích, které se utvářejí mezi různými regiony jednoho většího celku. Jeho práce byla však téměř zapomenuta. V padesátých letech 20. století se objevily regionální analýzy M. Ponsarda, pak P. Baucheta, R. Gendarma, G. Ruliera a dalších. Podstatný krok byl učiněn pod vlivem amerického příkladu – F. Perroux použil jako první v ekonomickém výzkumu sociologické metody. Proces byl uspíšen hospodářskou politikou státu, orientovanou směrem k regionu. Tato doktrína, podpořená dekrety z roku 1955, vedla k intervenční a podpůrné aktivitě zaměřené na hospodářsky méně aktivní oblasti ve Francii.

Mezi léty 1955 až 1960 se řada ekonomů zabývala analýzou této hospodářské politiky. Jejich práce výrazně ovlivnily psychologicko-ekonomický výzkum, s nímž začala skupina vedená P. L. Reynardem.

Francouzská sociologie se regionální otázkou nezabývala do šedesátých let, pak se však situace rychle změnila. K zajímavým výsledkům došla skupina vedená P. H. Chombartem de Lauwem při výzkumech zaměřených na sociologii města.⁵ Současná francouzská sociologie chápe region jako společenství určené buď kolektivními zájmy, vycházejícími z prostoru mezi úrovní lokální a úrovní národní, eventuálně evropskou, nebo jako společenství určené společnou kulturou. Při zkoumání regionu jsou za určující považovány tyto tři aspekty: aspekt organické vzájemnosti, aspekt problémový a aspekt politicko-institucionální, přičemž je respektována obtížná oddělitelnost těchto tří aspektů.

Oživení zájmu o regionalismus v 70. a 80. letech v západní Evropě přineslo řadu cenných výsledků. Výzkumy ve Francii (*Annales*) či v Německu byly příznačné aplikací exaktních metod na krajinu, definovanou pomocí obsáhlé třídy proměnných. Tak se dospělo k pojetí „historické krajiny“ (*Geschichtslandschaft*), vykazující rozeznatelnou a empiricky ověřitelnou individuálnost ve vztahu ke svému okolí. Z metod multivariační statistiky se osvědčily zejména metody „shlukové analýzy“ (*cluster analysis*).

Exaktní vědecké přístupy však byly kritizovány především historiky, poukazujícími na dobovou proměnlivost zvolených znaků a ukazatelů. Pozornost se vracela k francouzskému

⁵ Srov.: *La vie quotidienne des familles ouvrières* (1956), *Des Hommes et des villes* (1963), *Aspirations et transformations sociales* (1970) aj.

regionalismu z konce 19. století, který navazoval na ještě starší hnutí za decentralizaci. Jež bylo vyvoláno Francouzskou revolucí a posíleno za Napoleona I. Francouzský kněz, spisovatel, filosof a politický i sociální reformátor Hugues Félicité Robert de Laménais vyslovil příznačnou frázi francouzského regionalismu: „*Avec la centralisation vous avez l'apoplexie au centre et la paralysie aux extrémités.*“ (Při centralizaci máte mrtvici v centru a ochrnutí na okrajích.) (VÍTEK 1996: 2)

Novější historiografické práce na dané téma chápou region jako „historickou územní jednotku, jejíž reálná danost se manifestuje ve zvláštním vědomí obyvatel“. (VÍTEK 1996: 1)

Pro současnou situaci pokládáme Damroszovy a Vítkovy úvahy o regionu za přínosné.

Koncem 60. let 20. století došlo v celé Evropě ke vzkríšení pocitu regionální příslušnosti, provázeného požadavky výraznějšího podílu na řízení v oblasti regionálního společenství obyvatel daného prostoru. Dělo se tak zvláště ve Francii, kde se regionální hnutí opírá o poměrně dlouhou tradici, jejíž kořeny je nutno hledat v revoluční centralizaci země provedené v roce 1790, kdy byla země – bez ohledu na historické tradice – rozdělena na departementy.⁶

V 60. letech 20. stol. se region stal rovněž klíčovým pojmem nové disciplíny nazvané Regional Science, tj. věda o regionu nebo regionalistika. (ISARD 1956)

SHRNUTÍ KAPITOLY

Ústředním a zdánlivě jednoduše definovatelným pojmem regionální problematiky je „region“. Hlubším přiblížením pojmu lze odhalit jeho široké sémantické možnosti. *Všeobecná encyklopedie Diderot* definuje pojem region jako: „část zemského povrchu s určitými typickými znaky. Existují dva základní druhy regionů: a) fyzickogeografický, vymezený na základě fyzickogeografických znaků (reliéfu, klimatu, půd, vodstva apod.); vyznačuje se vysokou mírou homogenity; b) sociálněgeografický (nodální), vymezený na základě relativně uzavřených prostorových vztahů, zejména dojížděky; vyznačuje se určujícím vztahem středisko – zázemí...“ (*Encyklopedie Diderot* 1997: 657). Mimo tuto nejobecnější definici, která považuje region za určitý typ teritoria (fyzický prostor) se stejnými geografickými vlastnostmi, existuje několik dalších možných definičních přístupů.

Ekonomické definice regionu zohledňují, na rozdíl od zeměpisných, společné výrobní vzorce, tržní vazby, směr ekonomické závislosti či povahu trhu práce. Funkcionální defi-

⁶ Např. třetí svazek periodika *Cahiers de l'Institut d'études politiques* Univerzity ve Štrasburku, který vyšel v roce 1967 pod titulem „*Région et régionalisation dans la géographie française et dans les autres sciences sociales*“, nabízí bibliografii více než 300 děl týkajících se této otázky; všechna vyšla ve Francii mezi léty 1716 a 1966. Rovněž v soupisu francouzské knižní produkce za rok 1991, „*Le livre disponible 1991*“, edice *Cercle de la Librairie*, je kolem dvaceti titulů týkajících se problematiky regionu, regionalismu nebo regionalizace.

nice pak kladou důraz na sociální vztahy a interakce (včetně takových společenských zvyklostí jako způsoby rekreace, cestování či trávení volného času). Dle funkcionálního přístupu jsou regiony hodnoceny na základě kritérií kulturních nebo jazykových, či dle vzorců sociální komunikace.

Z institucionálního hlediska je možno regiony považovat za institucionální struktury, buď historicky konstituované, či vytvořené uměle s určitou rolí ve vztahu k administrativě vyššího celku. Některé studie vymezují regiony v rámci umístění na škále centrum – periferie, jiné zase dle vztahu politického systému regionu k politickému systému vyššího celku (např. STRMISKA 2003). Obdobných definicí je možno nalézt nespočet, pro účely této kapitoly je uvedený výčet dostačující.

OTÁZKY

- Pokuste se charakterizovat kritéria pro vymezení regionu.
- Jaké hlavní varianty pojetí regionu znáte?
- Co chápeme pod pojmem regionalizace?
- Čím se odlišuje regionalismus od regionalizace? Jaký je mezi nimi vztah?
- Charakterizujte vývoj regionalismu

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Analyzujte regionální aspekt poezie Petra Bezruče nebo písňových textů Jaromíra Novhavičí (viz úvodní *Literatura*).

LITERATURA

DAMROSZ, J. Region i regionalizm. (Studium interdyscyplinarne). Instytut kultury, Warszawa 1987.

DAYRIES, Jean-Jacques a DAYRIES, Michele: La Régionalisation. 2e édition. Paris 1982.

DZIEWOŃSKI, K. Teoria regionu ekonomicznego, Przegląd Geograficzny, č. 39, 1967.

CHOJNICKI, Z. – CZYŻ, T. Region i regionalizacja w geografii. In Region, regionalizm – pojęcia i rzeczywistość. Red. K. Handke. Warszawa 1993.

ISARD, W. Regional Science, the concept of region and regional structure, Papers and Proceedings. The Regional Science Association 2, 1956, s. 13–26.

LENDEROVÁ, M. Region, regionalismus, regionalizace, Sociologický časopis, roč. 28, 1992, č. 4, s. 554–557.

VÍTEK, M. K pojmům region a regionalismus. Pohledy, 1996, č. 2.

DALŠÍ ZDROJE

Strmiska, M. Katalánské politické strany: katalánské strany a regionální stranicko-politický systém v letech 1977 – 2002. CDK, Brno 2003.

Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích (1997): díl 3. (m/r), Encyklopedie Diderot, Nakladatelský dům OP, Praha, s. 657.

PRO ZÁJEMCE

Přehrajte si CD *Divné století* Jaromíra Nohavici a k tomu se seznamte se studií Richarda Svobody *Divné století* jako záminka k několika nesourodým margináliím (Host, 1997, č. 7, s. 9–14).

NÁMĚT NA TUTORIÁL

Na základě konzultace s přednášejícím lze využít knižních fondů i hudebních nahrávek ve specializovaných odděleních knihoven.

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Které básně ze *Slezských písní* Petra Bezruče si vybral ke zhudebnění Jaromír Nohavica? Zamyslete se nad tím, proč výběr padl zrovna na ně. Jde o případ regionalismu v umění?

3 REGION, REGIONALIZACE A REGIONALISMUS VE VÝVOJOVÉ PERSPEKTIVĚ

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Studiem textu obdržíte základní vhlad do problematiky regionu, regionalizace a regionalismu.

Po prostudování textu budete znát:

- základní informace z oblasti výzkumu regionu,
- regionalizace,
- regionalismu.

CÍLE KAPITOLY

Cílem kapitoly je získat:

- přehled o vývoji regionalismu

1. ve Francii
2. v západní Evropě
3. v zemích bývalého Sovětského bloku
4. u nás

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

region, regionalismus, regionalistika, regionální identita

Kolébku idey současného regionalismu je Francie. Zakladatelskou roli v jeho rozvoji sehráli Le Play (1806–1882), přední teoretik otázek regionalismu, sociolog, ekonom a zakladatel monografického způsobu prezentace výsledků společenského výzkumu, a jeho následovníci H. de Tourville, P. Vidal de la Blache a jiní.

Výraz „regionalismus“ se rozšiřuje teprve kolem roku 1892. Podle Ch. Maurrasa ho v roce 1892 vytvořil provensálský básník L. de Berluc-Pérrusis. Teoretik první fáze vývoje

hnutí J. Ch. Brun v publikaci *Qu'est-ce que le régionalisme?* (1936) uvádí, že při výběru slov, které by označovaly hnutí, přicházely v úvahu také pojmy jako provincialismus, federalismus, decentralismus. Nakonec byl zvolen termín regionalismus, jako pojem neutrální, který v sobě neobsahuje politické aspekty. Regionalistické hnutí provensálské provenience konkrétně usilovalo o politicko-hospodářské, respektive kulturní cíle, o větší samostatnost jednotlivých krajů a oblastí oproti centrální moci státu. Na jeho zformování, zvláště v 80. letech 19. století, měly vliv také takové činitele jako soudobé společensko-hospodářské poměry (procesy) v Evropě, vzrůstající rozvoj vědy a průmyslu, které směřovaly k demokratizaci a emancipaci sociálních vrstev. (BRUN 1934: 267–268)

Umělé překážky v podobě politicko-územních, administrativních, farnostně-diecézních a jiných hranic existovaly od doby, kdy vznikl zemský, státní či církevní organismus. Ještě ze starověku pochází rozdělení území na metropoli a provincii (viz výše v kapitole *Obecně k pojmu region*). Z tohoto úhlu pohledu problematika závislosti různých teritorií na hlavním městě a posléze problematika provincionálně – regionálních center budila odedávna zájem státních úředníků (administrátorů).

Krise idejí absolutismu, jaká nastala v 18. století, připravila podmínky pro rozvoj regionalistických hnutí. Bylo by možné zde rozlišit minimálně tři směry, které regionalismus řeší:

1. vztah k centrální vládě,
2. oblast řízení jednotlivých administrativních jednotek,
3. vztah k lokální tradici.

Ve Francii vždy existovala opozice mezi regionem a centrální mocí. Výrazněji začíná venkov protestovat proti pařížskému centralismu v letech, která předcházela Francouzské revoluci; revoluce pak likvidovala regionální specifika beze zbytku. Francouzský regionalismus se jako hnutí zrodil roku 1900 se založením organizace *Fédération régionaliste française*.

Výhonky novodobého regionalismu, jak se začaly objevovat koncem 18. století, nebyly pouze ozvěnou kritiky absolutistického systému. Byly už svázány s dozráváním preromantismu, chápáním významu lidovosti a intenzivnějším zájmem o lidovou kulturu a rovněž hledáním národní specifiky. Návrat k přírodě (hlásaný ostatně již J. J. Rousseauem) a k lidovosti měl společný základ s modernistickou koncepcí, jenom představoval jinou formu reakce a protestu vůči měšťanské kultuře a městské civilizaci. V roce 1854 básníci F. Mistral, J. Roumanille, Th. Aubanel, A. Mathieu, A. Tavan, P. Ciera a J. Brunet založili skupinu „Les felibres“ (název lze volně přeložit „Přátelé volnosti“, též „Félibrige“, z provensálského „félibre“ – znalec). Orgánem felibristů se stal *L'Armana provençau*, na jehož stránkách členové hnutí hlásali program „*Conserver longtemps à la Provence sa langue, son caractères, sa liberté d'allure, son honneur national et sa harteur d'intelligence.*“ Smys-

lem hnutí felibristů bylo oživit a vytříbit provensálský jazyk a připravit ho k velkým literárním úkolům moderní doby.⁷ R. Poincaré viděl v regionalistické činnosti felibristů dokonce návrat k francouzské duši. M. Barrés posiloval francouzský nacionalismus bretaňským, provensálským i lotrinským regionalismem a jeho monografisté H. Massis i E. R. Curtius spatřovali v Barrésově požadavku národní sebezáchovy na krajo­vém základě stejný význam jako v Bergsonově požadavku pragmatismu. Jako projev odporu vůči „zkaženému velkoměstu“ se v období před první světovou válkou regionalismus dostal i do francouzské literatury. Přispěl k tomu i fakt, že F. Mistral (1830–1914) se v roce 1905 stal nositelem Nobelovy ceny za literaturu. Šlo o regionalismus mysticky oslavující tradici pudy a poetizující specifičnost venkova. V dalším období byli jeho nejznámějšími dobovými představiteli J. Giono (1895–1970) a A. Chamson.⁸ Ve Švýcarsku pak Ch. F. Ramuz (1878–1947).

Ve Francii pro dokreslení problematiky ještě setrváme. Po celé 19. století a vlastně až do roku 1939 nelze o nějakých konkrétních výsledcích regionalistických hnutí ve Francii vůbec mluvit. Ačkoli přetrvávající administrativní členění na departementy se neosvědčilo a bylo považováno za historický, zeměpisný, administrativní i ekonomický omyl, stát se o reorganizaci správy nesnažil a regionální hnutí volající po decentralizaci země většinou jen mlčky trpěl. Po roce 1945 vznikla četná regionální sdružení, jejichž cíl byl především ekonomický. Rozhodující změny přinesl až dekret z roku 1959 snažící se spojit vyřešení dvou problémů, administrativního a ekonomického. Události z května 1968 proces akcelerovaly a vedly k rozhodnutí dát regionům další kompetence. Plán regionalizace předložený lidovému hlasování v dubnu 1969 díky politickým machinacím propadl. K původním argumentům regionálního hnutí, jimiž byly nerovnoměrnost hospodářského vývoje, přetrvávající vědomí regionální příslušnosti (v Paříži existuje na 600 krajanských sdružení, jejich aktivita se však omezuje většinou jen na pořádání různých oslav a banketů), přibyl na přelomu 60. a 70. let 20. století nový důvod: oživení zájmu o místní jazyky, nářečí, kulturní a národopisné tradice, tedy pozapomenutý argument kulturní a etnografický. Ten zněl pochopitelně nejsilněji v oblastech, kde bylo regionální hnutí nejdravější. Pod tlakem těchto

⁷ O vlivech a vazbách felibristů na českou literaturu srov. např.: „Z literárního archivu PNP. Frédéric Mistral a Felibrige“, *Tvar*, 2000, č. 5, s. 14–15; heslo „Félibrige“ viz např. *Slovník literárních směrů a skupin*, red. Š. Vlašín a kol., 2. vyd. Praha: Panorama, 1983, s. 70–71.

⁸ Esejisticky se k tvorbě Jeana Giona vyjádřil např. Václav ČERNÝ: „Jean Giono. Studie o nové formě regionalismu a naturalismu v románě“, in: *Tvorba a osobnost II*, Praha: Odeon, 1993, s. 56–63. K tvorbě F. C. Ramuze se vyslovil také F. X. ŠALDA a vyvodil na základě zobecnění Ramuzova literárního typu některé závěry i pro český regionalismus a regionální autory: „Nový typ básnického regionalismu: F. C. Ramuz“, in: *Šaldův zápisník*, roč. 4, 1931–1932, Praha: Čs. spisovatel, s. 10–23. Komplexněji mapoval francouzský regionalismus a jeho vlivy na slovenskou literaturu slovenský romanista Miloš TOMČÍK ve studii „Niektoré otázky regionalismu vo francúzskej literatúre“, in: *Región v národnej kultúre*, Dolný Kubín – Nitra, 1998, s. 61–79. Poukazuje na skutečnost, že „určité príznaky regionalizmu nachádzame už v prózach A. de Musseta, G. Sandovej, Stendhala, neskoršie v prácach A. Daudeta (napr. Listy z môjho mlyna), R. Rollanda (Colas Breugnon), F. Mauriaca (prózy s témami mesta Bordeaux a jeho okolia), G. Duhamela, a pochopiteľne, regionalistickou motiváciou je zafarbené aj dielo mnohých súčasných spisovateľov (M. Pagnol, P. Gamarra, A. Stil, R. Escarpit, H. Queffélec atď.). U každého z uvedených autorov – ich výpočet si nemôže robiť nárok na úplnosť, má iba ilustratívnu funkciu – by bolo možné zistiť špecifický prístup k látke ich osobnej skúsenosti z rodného kraja alebo z regiónu ich pôsobenia a v tejto súvislosti aj ich osobitné zobrazovacie prostriedky (vnútorný obraz človeka, prírodná atmosféra, lexikálne prvky, dialógy v nárečiach a pod.).“ (Tamtéž, s. 63.)

okolností začíná být francouzská vláda od 70. let 20. století k regionalismu opět vnímavější. Někteří z politiků veřejně vyhlásili, že decentralizace je jedním ze způsobů, jak vyřešit „mal français“. (LENDEROVÁ 1992: 556)

Po prezidentských volbách v roce 1981 a vzniku socialistické většiny v národním shromáždění vstoupila regionalizace do rozhodující etapy. Jedním z prvních činů vlády P. Mauroye byl návrh zákona o rozšíření výkonné moci obcí, departementů a regionů; zákon schválený 10. 5. 1982 transformoval regiony v územní společenství řízená regionální radou volenou všeobecným přímým hlasováním, v čele s regionálním prefektem mající specifické pravomoci v oblasti hospodářského a sociálního rozvoje regionu, územního plánování a veřejných investic. Jedna z etap regionalizace tak byla dovršena. Proces však pokračoval, mj. i uznáním existence regionů Evropským společenstvím, jehož příznivý postoj k navazování přímých spojení mezi oblastmi vedl k vytvoření speciální regionální politiky zaměřené na podporu méně vyvinutých oblastí Evropy. Tato politika, představující nové možnosti, je podporována hlavně institucí zvanou Centre International de Formation Européenne se sídlem ve francouzské Nice. Myšlenka regionální identity je zde rozvíjena jako důležitá součást myšlenky evropské identity, jako mezinárodní politická doktrína vedoucí k vytváření svazků mezi různými národy jednoho kontinentu. (LENDEROVÁ 1992: 556–557)

Někteří teoretikové kultury a filozofové se zamýšleli nad tím, jak učinit lidský život šťastnějším vlivem změny státní struktury a podmínek mezilidských vztahů. Např. u Augusta Comta se objevila koncepce vítězství konzervativní politické vlády prostřednictvím politické organizace složené ze skupiny měst („městská společnost spolu s okolím“) „(...) a tak Comteova koncepce částečně směřovala k obrození lokalismu a municipálního charakteru Platonovy a Aristotelovy utopie a do jisté míry anticipovala Le Playe a současný regionalismus“. (BECKER – BARNES 1965: 194)

Je třeba si uvědomit, že regionalismus nepředstavoval jednoduší intelektuální či filozofický (ani jiný) směr nebo společensko-politické hnutí. Nicméně přinesl také hesla o demokratizaci státní správy.

Ani decentralizace a regionalizace na přelomu 18. a 19. století neměly vždy a všude stejný smysl. Jiné části programu využívali nacionalisté, kteří na první místo stavěli sjednocení národa dosud rozštěpeného na řadu států a státečků. V Itálii byl regionalismus reakcí na centralizaci po sjednocení v roce 1870 a po přijetí piemontské ústavy; také zde regiony hledaly svou identitu proti centralizačním tlakům státu a státní správy. Bavorské království převzalo po roce 1803 francouzský princip centralismu v podobě departementů, které tu jako kraje (Bezirke) přežívají dodnes (např. Horní, Střední a Dolní Franky). Podobně Prusko opatrně podporovalo jisté formy decentralizace, např. připustilo svazy s tradičně stavovskými prvky (Landschaftverbände). Po vytvoření Německé říše v roce 1871 byly ovšem posíleny tendence centralizační. K oživení regionalistických hnutí dochází pak až v 70. letech 20. století, a to hlavně na úseku regionálních dějin.

Jiné části programu regionalismu využívali zase ti, kteří bojovali s absolutistickou monarchií, stavějící do popředí aktivizaci různých sfér života v provinciích a opět jiné představitelé národů bojujících za nezávislost (např. Poláci v době proticarských povstání). Existovaly rovněž varianty regionalismu v malých demokratických zemích (kantonalismus ve Švýcarsku má jistou analogii, samozřejmě v modifikované formě, ve vzniku Spojených států amerických). Nejexpanzivnější regionalistické hnutí bylo svázáno s autonomními tendencemi těch etnických skupin, které představovaly samostatný region v rámci dvou- či vícenárodního státu. Od přelomu 19. a 20. století se k němu přidružili Baskové, Katalánci, Lužičtí Srbové, Irové atd. Ve Francii v té době vznikly významné společenské organizace – Ligue Nationale de Centralisation (1895), Union Regionaliste Bretonne (1898), Fédération Régionaliste Française (1900) s orgánem *L'Action regionaliste*, redigovaným v prvních třech desetiletích 20. století Ch. Brunem, a odborná knihovna Bibliothèque régionaliste. Tyto orgány francouzského regionalismu požadovaly zakládání center průmyslu a vědy (univerzit), rozlišení správy komun, regionů a státu, právní rozhodování jednotlivců, obcí, regionů a státu, regionální hospodářské, řemeslné, zaměstnanecké a další spolky, podporu regionální literatury, vědy a umění, přizpůsobování výchovy a vzdělávání lokálním podmínkám a potřebám.

Problematika regionalistiky na západě a v zemích bývalého sovětského bloku dosud nebyla podrobněji komentována. Z tohoto důvodu podáváme pouze v nástinu soupis prací z oblasti regionalistiky.

Organizačně podnětná byla ve své době kniha M. Maignana *Régionalisme d'esthétique sociale* (1920). Z německých badatelů se zaobíral regionalismem H. Gumbel ve sborníku *Philosophie der Literaturwissenschaft* (1930). Zabýval se pojmem Volkstum, stanovil jeho hranice a souvislosti s uměním, věnoval se otázkám vztahu básnictví a rasy, písemnictví a krajiny, vztahu mezi literaturou a kmenem, poměru k rodině, dialektu, národopisu atd. Pražský germanista A. Sauer v přednáškách a seminářích tato témata dále propracovával. Jeho rektorská řeč *Literaturgeschichte und Volkskunde* byla rozsáhlým programem pro tuto práci. Pod pojmem „Volkskunde“ chápal Sauer především kmenovou příslušnost. Sauerův plán prakticky rozvedl J. Nadler v díle *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften* (1912–1928). Po rozlišení kmenových celků v nich *a priori* nacházel také jejich individuální literární přínos. Tendence „Blut und Boden“ v německé vědě zkreslovala požadavky rasy. Český literární historik A. Novák ji rozhodně odmítl v knize *Duch a národ* (1936), kde podrobil kritice plemennou filozofii a její mystickou složku, zdůrazňovanou německými ideology.

Také v dalších zemích Evropy (Belgie, Holandsko, Dánsko) se objevují snahy o upevnění pocitu příslušnosti k domovu a rodnému kraji. Pojetí regionu podložené znalostí místních dějin je provázáno subjektivně prožívanou zkušeností, specifickými rysy, charakteristickou mentalitou a pochopitelně též hospodářskými zájmy.

Zemím s absolutistickou vládou, např. v Rusku, byla idea regionalismu cizí. Snahou centrální vlády bylo potírání veškerých národně osvobozeneckých tendencí, dokonce i umírněně autonomistických. Avšak i v Rusku byly organizovány etnografické výzkumy

pod záminkou kartografie kulturních odlišností různých krajů a zemí. Převažovala tendence „znát zemi, aby jí bylo možné jednodušeji vládnout“. Od doby Říjnové revoluce v roce 1917 namísto autokraticky řízených carských gubernií vznikaly na území Sovětského svazu svazové a autonomní republiky, národnostní okruhy, stávaly se však pouze instrumentem sovětizace a rusifikace, nikoliv podloží pro vznik etnické a regionální identity. V důsledku to vedlo až ke vzniku postulátu jednolitého „sovětského lidu“ za brežněvovské éry. Jestliže nevznikly regionální struktury *sensu stricte*, nemohly se rozvinout ani myšlenky regionalismu odvolávající se na zásady samostatnosti a nezávislosti.⁹

V intencích totálního nároku vůči univerzu měli komunisté dalekosáhlé plány s etnicitou lidstva. Jedna z leninských tezí formulovala program řízeného společenského vývoje takto: „»Socialismus se ve svých cílech neomezí na odstranění rozdrobenosti lidstva do malých států a skoncování se všemi druhy výlučnosti národů, neomezí se ani na samotné sblížení národů; jako cíle konečného chce dosáhnout jejich splynutí«, nastiňoval program řízeného společenského vývoje V. I. Uljanov.“ (ROMPORTL 1993: 59)

V Čechách, na Moravě a ve Slezsku se oživuje zájem o regionální problematiku na sklonku 19. století. Po malířích národopisného žánru k tomu přispěly vznikající regionální spolky (Národní jednota pošumavská – 1884, Národní jednota severočeská – 1885 aj.), krajanské a národopisné výstavy, završené Česko-slovanskou národopisnou výstavou roku 1895. Zde se však již dostáváme na půdu regionalismu.

K plnému rozvinutí regionalismu na našem území mohlo dojít až po vzniku samostatné Československé republiky v roce 1918. Regionalismus mezi dvěma světovými válkami se u nás zaměřoval na úkoly sociální, technicko-organizační (správní), kulturní, hospodářské. (LENDEROVÁ – JIRÁNEK 1993: 383–396)

Třebaže vznik samostatného demokratického státu byl nesporně významným předělem v národním životě, vzepětí demokratického citění, jež našlo výraz mj. ve spontánním vytváření národních výborů v říjnu a listopadu 1918, nemohlo být uspokojeno skutečností, že správní systém převzala nová republika bezesbytku od rakouské monarchie. Rozpor mezi prvkem centrálním a samosprávným, zastoupeným však pouhou samosprávou měst a obcí, a parlamentem, se nutně odrážel v oblasti politické, správní, hospodářské a kulturní. Uvedený nedostatek, reflektovaný částí české inteligence, vedl ve dvacátých letech ke vzniku intenzivního a široce založeného regionálního hnutí, které se v některých oblastech Čech mohlo opřít o starší tradici spadající do sklonku 19. století. Vznikající zájem o regionální problematiku, podněcený tvorbou malířů národopisného žánru (J. Úprka, A. Němejc, L. Kuba), podpořily módní krajanské a národopisné výstavy, završené pražskou Česko-slovanskou národopisnou výstavou roku 1895. Od ní lze datovat vznik regionalismu jako hospodářského, sociálního, politického a kulturního hnutí. Přes skutečnost, že již v posledních desetiletích 19. století vznikly některé regionální spolky (Národní jednota pošumavská

⁹ Region v socialistické společnosti a v jejích vnitřních relacích byl chápán a zkoumán jako konkrétní totalita, „v ktorej sa presadzuje územny a jazykový faktor spolu s ďalšími vlastnosťami, ako sú sociálne a kultúrne pomery, poloha kraja a jeho vzdialenosti od národného centra, prírodný a etnický charakter oblasti, typ jej vlastného kultúrneho centra, svojbytnosť a stav kultúrnej tradície“ (BAGIN 1975: 42).

v roce 1884, Národní jednota severočeská o rok později), nemělo toto hnutí až do roku 1918 naději se prosadit. Chyběl mu nezbytný prostor, neboť vrcholící proces vzniku moderního českého národa akcentoval požadavek dokončení politické emancipace národa. Proto se mohl český regionalismus plně rozvinout až po vzniku samostatné Československé republiky; jeho vývoj pak ukončila německá okupace.

Základním předpokladem rozvoje hnutí bylo definování samotného pojmu „region“. Třebaže v Čechách neprocházelo tak složitými peripetiemi jako např. ve Francii, nelze si nepovšimnout některých jeho důležitých momentů.

O „geografické vymezení“ pojmu region se pokusila řada badatelů; většinou se shodli na tom, že východiskem regionálního bádání má být oblast určená podmínkami geologickými, reliéfem a klimatem a dále prolnutí daností přírodních a historických.¹⁰

Významný byl přínos Václava Dědiny (1870–1956), v letech první republiky profesora geomorfologie na pražské univerzitě, který na základě geografické charakteristiky navrhl nové správní rozčlenění ČSR na přirozené oblasti a kraje.

O „sociologické vymezení“ regionu se pokusil především Emanuel Chalupný (1879–1958). V oboru speciální sociologie se zabýval zkoumáním české národní povahy – v republice rozlišil tři typy: český, moravský a slovenský. Jednotlivé typy sice vykazovaly odlišnosti, integroval je však společný znak, anticipace, kterou Chalupný zdůvodňoval jednotnost „československé národnosti“, přičemž odmítal její uniformitu.¹¹ V Čechách pak dále stanovil „podvarianty“ národní povahy, tzv. regionální povahy, konkrétně severočeskou, jihočeskou a středočeskou.¹² Regionální zvláštnosti jsou podle Chalupného dány zeměpisnými odlišnostmi jednotlivých regionů, které mají vliv na utváření povahy obyvatel, a to vlastně již od pravěku. Učení Chalupného o národních povahách bylo do určité míry ovlivněno učením francouzského zeměpisce Vidala de la Blache, podle kterého rozdíl mezi fyzickými a psychickými rysy vychází ze zeměpisného určení.¹³

Jiným způsobem vymezení regionu je přístup spojující pohled zeměpisný a sociologický, tedy zachycení vztahu zeměpisného prostředí a lidského faktoru ve vzájemně příčinné závislosti či spojení těchto dvou aspektů s hospodářským aspektem. O toto vymezení se pokusili J. Pohl, univerzitní profesor J. V. Šimák, E. Lederer, docent Českého vysokého učení technického J. Stocký, J. Radouš a další.¹⁴

¹⁰ BLÁHA, J. „Regionalismus“, in: *Anketa o regionalismu*, Kdyně 1928, s. 9.

¹¹ CHALUPNÝ, E. *Národní povaha československá*. Praha 1932, s. 235 an.

¹² Tamtéž, s. 242–243.

¹³ Vidalovo učení interpretoval v Praze profesor filozofické fakulty pařížské univerzity L. Eisenmann, který na podzim 1928 v Praze přednášel. Viz: *Europe Centrale*, 1. 12. 1928, roč. 3, č. 9, s. 212.

¹⁴ POHL, J. „Návrh ke studiu geograficko-sociologických poměrů na venkově“, in: *Regionalismus ve vědě a národní osvětě*. Praha: Ústředí české osvěty v Praze, 1940, s. 73–77.

ŠIMÁK, J. V. „Program a práce vlastivědného pracovníka v okrese“, tamtéž, s. 7–20.

STOCKÝ, J. „Hospodářský význam jižních Čech“. *Jihočeská čítanka*, II-1, Praha 1925, s. 3–4.

RADOUŠ, F. *Českomoravská vysočina, její hospodářské určení a technické zařízení*. Hradec Králové 1939, s. 3–12.

Nelze však pominout ani národnostní hledisko, jež podle názoru některých regionalistů (např. F. Radouše) ustupovalo před hospodářskými a tvořivými schopnostmi obyvatel do pozadí. Tento názor neobstojí při pohledu na vývoj předmnichovské republiky. Pohraniční oblasti s převážně německým obyvatelstvem sice současně byly většinou průmyslově více rozvinuté, ale v krizových 30. letech se tam jednoznačně projevilo hledisko národnostní. Stejně tak ekonomicky zaostalejší Slovensko (s maďarskou menšinou) poukazovalo při požadavku autonomie na kulturní a národnostní odlišnost.

Třebaže pokusy o definici regionu nikdy nedospěly k přesnému a pro všechny přijatelnému vyjádření, lze uzavřít, že jejich společným rysem bylo chápání regionu jako souběhu dvou hlavních určujících momentů:

1. hmotných, stabilnější povahy (geomorfologická základna);
2. nehmotných, časově proměnných (formy hospodářského života, sociální skladby, koncentrační funkce nejrůznějších forem komunikace).¹⁵

Rozvíjející se regionalistické hnutí se nemohlo spokojit s definicí pouhého regionu, ale pátralo také po vystižení co nejpřesnějšího obsahu pojmu regionalismus. Pomineme-li případy zásadního nepochopení tohoto pojmu, jež byly dány ztotožněním regionalismu buď s národopisem (A. Berndorf), nebo se separatismem (J. Herben, V. Malý), byl regionalismus většinou badatelů (V. Dědina, J. L. Fischer, K. Galla, E. Chalupný, J. Lomský, Jan Stocký, Josef Stocký, J. V. Šimák, J. Štěpánek) chápán jako hnutí, které se po prozkoumání osobitostí toho či onoho kraje se snaží o jeho hospodářský, sociální a kulturní vzestup.¹⁶

V duchu Masarykova realismu byl regionalismus většinou chápán nikoli jako pouhý ideový směr, ale jako metoda, jako „prostorové domýšlení demokracie“, „prostorová dělba práce“ (J. Lomský), eventuálně jako „demokracie, domýšlená kulturně“ (J. L. Fischer). Byla zdůrazňována aktivita obyvatel regionu, skutečnost, že rozvoj regionu je do značné míry závislý na jeho lidském potenciálu, který má mít „odvahu k vlastnímu dílu, konanému z vlastní síly a vlastními prostředky“. ¹⁷ E. Chalupný chápal regionalismus jako „krajinné vlastenectví“ a rozlišoval jeho duchovní a hmotnou stránku. Upozornil na zajímavou skutečnost, že regionalismus je v podstatě navázáním na Spencеровu teorii integrace a diferenciacie. ¹⁸ J. L. Fischer se pokusil zařadit český regionalismus do historického kontextu tím, že ho považoval „za přímé pokračování českého kulturního usilování od doby probuzenecké“, za metodu řešení životního problému malého národa. ¹⁹

Zřetelná byla snaha rozlišit „regionalismus teoretický“, zaměřený na vlastní výzkumnou práci, na studium specifik daného regionu a „regionalismus praktický“, ústící z původně

¹⁵ KUTNAR, F. „Problematika, současný stav a úkoly bádání o národním obrození severovýchodních a východních Čech“, in: *Národní obrození severovýchodních a východních Čech*. Hradec Králové 1971, s. 38.

¹⁶ Srov.: *Anketa o regionalismu*. Kdyně 1928.

¹⁷ Tamtéž, s. 45–48.

¹⁸ CHALUPNÝ, E. *Regionální sociologie a demokracie dle nauky Radhakamala Mukerdzí*. Kdyně 1931, s. 10–11.

¹⁹ *Jihočeský přehled*, 1929–1930, roč. 4, s. 34.

podpůrné a obranné činnosti v organizované hospodářské a sociální hnutí usilující o hospodářské povznesení či záchranu upadajících krajů. Konečným cílem regionalismu měla být hospodářská přestavba státu ve smyslu decentralizace. Zde byl důležitým krokem vznik některých organizací založených mimo Prahu; rostoucí zájem o regionalismus tak našel v republice své institucionální zakotvení.

Významným počinem rozvíjejícího se regionalismu byla anketa uspořádaná z podnětu J. L. Fischera a J. Štěpánka Okresním osvětovým výborem ve Kdyni v roce 1926. Anketa přispěla značnou měrou k vyjasnění názorů na regionalismus, na jeho metody a cíle i na obsah pojmu.

Dne 29. 11. 1928 se v Praze konal diskusní večer o regionalismu uspořádaný Masarykovou sociologickou společností a 1. sekcí Sociálního ústavu ČSR. Výsledky diskusního setkání vyústily o rok později v založení Československé regionalistické společnosti v Praze (od roku 1933 Československého regionalistického ústředí). Cílem společnosti, jež měla sdružovat regionální hospodářské sbory, bylo podnítit „regionalisticky orientované studium našeho života a naší národní kultury“ a přispět „k jejímu spravedlivějšímu a harmoničtějšímu proniknutí do všech krajů“.²⁰ Po okupaci Československa se tato organizace stala součástí Národního sjednocení a změnila název na Regionalistické ústředí při výboru Národního souručenství. Odklonila se však úplně od původního regionalismu, preferován byl národopis.

Celkově dospěl český regionalismus již na konci dvacátých let k pochopení svých základních úkolů, které lze shrnout do čtyř hlavních bodů:

1. úkoly sociální a sociologické,
2. úkoly technicko-organizační (správní),
3. úkoly kulturní,
4. úkoly hospodářské.

Z těchto úkolů nás zde budou zajímat pouze úkoly kulturní, s ostatními je možné se seznámit jinde. (JIRÁNEK – LENDEROVÁ 1993: 387–395)

Samotný problém kulturního regionalismu tkvěl mj. v rozporném definování samotné kategorie „kultura“: jen ojediněle zazněl názor pojímající kulturu jako všeobecnou životní úroveň v nejširším slova smyslu.²¹ Většina badatelů chápala pojem příliš úzce, jako otázku jednak školství, jednak umění. Tímto postojem dospěli mimopražští badatelé zákonitě k jevu, který bychom mohli nazvat „pragofobií“ – k více či méně zřetelně vyjadřovanému znechucení nad skutečností, že Praha je centrem uměleckého života i centrem vzdělanosti.

V literatuře se regionalismus prosazoval snadno, jednak se mohl odvolat na působení českých spisovatelů typu J. Holečka, T. Novákové, J. Š. Baara, bratří Mrštíků aj., jednak

²⁰ MALÍK, K. Několik poznámek k diskusi o regionalismu, *Přítomnost*, 20. 6. 1929, roč. 4, č. 24, s. 370–377.

²¹ Tamtéž.

na francouzský vzor. Právě proto A. Pražák v Kdyňské anketě charakterizoval regionalismus jako všeobecný evropský literární směr.

Úsilí o vytvoření specifické regionální literatury snažící se mapovat „krajové znaky české národní duše a posílit jejich zobrazením (...) celonárodní organismus“²² vedlo v polovině 20. let ke vzniku dvou mimopražských literárních revuí. První z nich byl časopis Sever a východ, který s podtitulem Literární revue vydávala za redakce Josefa Knapa tiskárna Müller v Turnově v letech 1925 – 1930. Druhou literární revuí byl Index vycházející v letech 1929 – 1939 v Brně za redakce Bedřicha Václavka. Redakce vcelku dovedla nalézt skutečný cíl regionalismu, jež chápala jako pozitivní program, „který je opsán postulátem maximální tvořivosti a iniciativnosti všech částí národního a státního celku“.²³

Ve srovnání s časopisem Sever a východ, který byl zaměřen takřka výhradně literárně, byl Index obsažnější; kulturu chápal komplexně, vedle literatury se věnoval také divadlu, výtvarnému umění, hudbě, školství, historii, filozofii, muzejnictví, sportu, lidovýchově. Specificky regionalismem se časopis zabýval jen v prvních ročnících.

Naději na oslovení širších vrstev čtenářů v regionech měly lokální revue (Sever a východ hledal své čtenáře jen obtížně a navíc většina spisovatelů pocházela z Prahy). Tyto revue hlásaly regionalismus směřující ke kulturnímu povznesení krajů a realizaci vzájemně plodného ovlivňování co nejšíře pojímané kultury centrální a regionální. Prostředkem k tomu mělo být budování center se školami, knihovnami, muzei, obrazárnami, divadly, koncertními a přednáškovými sály. Tato centra měla jednotlivým krajům zprostředkovat a zpřístupnit celonárodní kulturu a naopak centru tlumočit kulturu krajovou. Významným hlasatelem takto pojatého regionalismu byl např. jihočeský Otavan vycházející již od 60. let 19. století, z novějších Jihočeský přehled, Jihočeský sborník, Královéhradecko, Pod Zvíčinou, Od Kladského pomezí, Od Ještěda k Troskám aj. Ze stranických časopisů prováděla regionalistickou propagaci královéhradecká Osvěta lidu, orgán východočeské národní demokracie.

Oporou kulturního regionalismu se mohly stát místní a okresní osvětové komise zřízené na základě zákona č. 67/1919 sb., jejichž cílem byla koordinace kulturní a osvětové činnosti v místním a okresním měřítku. V činnosti těchto komisí byla rozhodující iniciativa osob, které v komisi působily – na venkově šlo takřka výhradně o učitele obecných či měšťanských škol, jejichž organizační schopnosti, kulturní rozhled a časové možnosti nebyly vždy na požadované úrovni. Výrazněji působily okresní osvětové komise, právě OOK ve Kdyni, vedená Jaroslavem Štěpánkem, byla organizátorkou ankety o regionalismu. Významná byla i ediční činnost tohoto tělesa, umožňující jihočeským a západočeským čtenářům seznámení s prací soudobých českých filozofů.

Přes často pouze formální existenci místních a okresních osvětových komisí lze je oprávněně považovat za první pokus o skloubení kulturních potřeb regionu a centra.

²² Tamtéž.

²³ *Anketa o regionalismu*. Kdyně 1928, s. 28.

Počátkem čtyřicátých let 20. století regionální hnutí téměř mizí. Nepřála mu ani poválečná léta usilující spíše o obnovení a reorganizaci otřesené ústřední správy a *de facto* směřující k další centralizaci. Vrcholem centralizace byla tzv. socialistická ústava z roku 1960. Regionalismus se stal pojmem zapomenutým a nepomohla mu ani skutečnost, že v Evropě bylo možno od konce 60. let sledovat renesanci pocitu regionální příslušnosti, ani že Evropské hospodářské společenství vytvořilo regionální politiku. Idea regionální identity se na západě začala rozvíjet jako důležitá součást evropské identity. V ČR přinesl nové možnosti pro rozvoj regionalistiky až listopad 1989. (JIRÁNEK – LENDEROVÁ 1993: 395)

Jak jsme naznačili, po znatelném vzestupu zájmu o regionální problematiku ve 20. a 30. letech se regionalismus po 2. světové válce vesměs pokládal za ukončené hnutí. K tomuto názoru přispívala totalitní ideologie ve východní a střední Evropě. Odmítala se objektivní realita regionů a záležitost regionalismu se označovala za čistě historickou. Občan komunistického státu žil ve společnosti, která byla centrálně řízena a kontrolována. Nebylo dopřáváno sluchu lokálním kulturním iniciativám, specifickým kulturním potřebám různých etnik. Existovaly tendence vydávat postupnou ztrátu národní identity za proces pozitivní, ba progresivní. (Vyskytovaly se však také tendence zcela opačné, jako například snaha o rozsáhlou autonomii národnostních menšin v bývalé Jugoslávii, která ovšem nebyla součástí tzv. sovětského bloku.) Programově se propagoval folklor, přičemž se mnohdy uměle oživovalo to, co odumřelo. A projevovaly se snahy potírat projevy, jež se nepřesně označují jako „kulturní amerikanismus“.

Pokud jde o současnou situaci regionalismu, regionalista Miloš Vítek se domnívá, že „zájem o regionalismus střídá předchozí vlnu zájmu o životní prostředí a kromě ochrany přírody zahrnuje jevy, které jsou projevem odklonu od městské průmyslové společnosti: návrat k životu v přehledných vesnických pospolitostech, zvýšení zájmu o jednotlivce, vzpouru proti uniformitě. Regiony v tomto duchu mohou rychle vznikat a zanikat, přičemž jejich udržování při životě za určitou mez ztrácí smysl. Samo chování a pěstování regionalismu v zájmu obhajoby regionální identity může být hodnotou i do budoucna“. (VÍTEK 1996:3)

SHRNUTÍ KAPITOLY

Mnohá slova v češtině mají latinský základ. Patří sem také latinský kořen „reg“, který můžeme najít ve výrazech reg-ion, reg-ionální, reg-ionalismus, reg-ionalizace. Podle latinských slovníků je význam slova rego uváděn jako: vésti, řídit, spravovati, ovládati. Výraz „regio“ je uváděn jako směr, hraniční čára, hranice, světová strana, kraj, krajina, země, čtvrť, prostora, obor. (PRAŽÁK, NOVOTNÝ, SEDLÁČEK, 1980)

Výraz „regio“ ve skutečnosti souvisel s vymezením určitého okrsku, což byla územně ohraničená oblast pro život a činnost vesnice. Postupem času se význam pojmu „regio“ měnil.

Všeobecná encyklopedie Diderot (Praha, 1999, 6. svazek) uvádí pojem „region“ jako část zemského povrchu s určitými typickými znaky. Existují dva základní druhy regionu:

1. **fyzickogeografický** je vymezen na základě fyzickogeografických znaků (reliéfu, klimatu, půd, vodstva apod.)
2. **sociálněgeografický** vymezený na základě relativně uzavřených prostorových vztahů.

Existuje celá řada podtypů, např. regiony klimatické, pracovní, administrativní.

Podle velikosti se regiony dělí na mikro-, mezo- a makroregiony.

Pod pojmem **regionalismus** (od latinského regio = kraj, krajina) rozumíme studium charakteristických rysů a zvláštností jednoho kraje, jedné oblasti a také snahu zachovat, popřípadě i pěstovat, rozvíjet a využívat jich cílevědomou prací k rozvoji oblasti v rámci vyššího, nadřazeného celku. Slovem „regionalismus“ se často označuje i jednotlivý regionální jev. (CUŘÍN 1973: 5).

Každý kraj je svým způsobem rozmanitý a osobitý, je také součástí nějakého nadřazeného zeměpisného celku. Proto regionální studium musí být spjato se studiem národního celku. Musí vycházet z vývoje národa, jeho kultury duchovní i hmotné. Při regionálním zkoumání poznáme lépe nejen region, ale i národ. Čím kulturnější je národ, tím je větší různorodost.

Geografický regionalismus – každý kraj má své přírodní krásy a bohatství, geografický reliéf, např. Severní Čechy s pohořím, Jižní Morava s nížinami, Jižní Čechy s rybníky.

Ekonomický regionalismus a hospodářský – zde se promítají problémy oblastí pohraničních, nížinných, horských, průmyslových apod.

Existuje i **regionalismus kulturní** – protože každý kraj má typickou architekturu, zvyky, nářečí nebo řečové zvláštnosti, písně apod.

Regionální prvky jsou „dokladem společenskoekonomického dění a spolu s přírodními jevy blíže charakterizují a dokumentují zvláštnosti určité oblasti.“ (POVOLNÝ, 1968). Členíme je na:

- **geografické** – patří sem složení půd, vodstvo, výskyt rostlin a živočichů, geomorfologické útvary, chráněné lokality, aj.,
- **ekonomické** – informují o ekonomickém rozvoji oblasti
- **sociální** – sociální odlišnosti mezi průmyslovými a zemědělskými oblastmi
- **populační** – zahrnují hustotu osídlení, katastrální plány, mapy okresů apod.
- **komunikační a kulturní** – které podávají svědectví o mezilidských vztazích, o historii národní a lidové kultury

Z jiného hlediska bychom mohli regionální prvky členit do tří skupin, a to na prvky týkající se historie, současnosti a budoucnosti obce a regionu.

Historie zachycuje dějiny obce, první písemné zmínky o obci, důležité historické události, osobnosti kraje, průmysl, školství, zemědělství a kulturu z historického hlediska, lidové tradice apod.

Současnost ukazuje současný stav průmyslu, zemědělství, školství, kultury, nerostného bohatství, stav životního prostředí, počet obyvatel, živočišstvo atd.

Budoucnost se zabývá plány rozvoje obce, výstavby, dopravy, zlepšování životního prostředí, záchrany a ochrany ohrožených rostlin a živočichů atd. (FABIÁNKOVÁ 1996: 25)

OTÁZKY

- Pokuste se charakterizovat vývoj regionalismu u nás a v Evropě (zejména ve Francii).
- Jak byl regionalismus ovlivňován regionalizací?
- Jakých výsledků doposud dosáhla regionalistika u nás a v Evropě?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Sledujte regionální prvky v dílech českých epiků počátku 20. století spisovatelů typu J. Holečka, T. Novákové, J. Š. Baara, bratří Mrštíků aj. Na úrovni tématu, motivů, jazyka, prostoru, času, stavby (cyklus ročních bdobí jako kompoziční princip) a celkového regionalistického aspektu děl.

LITERATURA

BECKER, H. a BARNES, H. E. *Rozwój myśli społecznej od wiedzy ludowej do socjologii*. 1, Warszawa 1965.

BRUN, Ch. P. J. Regionalizm francuzski. In: *Ruch regionalistyczny w Europie*. Red. A. Patkowski, 2, Warszawa 1934, s. 267–268.

FABIÁNKOVÁ, B. *Prvouka v 1. – 3. ročníku ZŠ*. Brno: Paido, 1996.

LENDEROVÁ, M. Region, regionalismus, regionalizace. *Sociologický časopis*, roč. 28, 1992, č. 4, s. 554–557.

LENDEROVÁ, M. – JIRÁNEK, T. Vývoj českého regionalismu v období mezi dvěma světovými válkami. *Sociologický časopis*, 1993, č. 3

ROMPORTL, S. Slovakobohemika, *Proglas*, 1993, č. 9–10.

VÍTEK, M. K pojmům region a regionalismus. *Pohledy*, 1996, č. 2

DALŠÍ ZDROJE

CUŘÍN, František. Regionální prvky ve vyučování českému jazyku. Praha: SPN, 1973.

FABIÁNKOVÁ, B. Prvouka v 1. – 3. ročníku ZŠ. Brno: Paido, 1996.

POVOLNÝ, F. O regionalismu. Brno: Sborník KKS, 1968.

Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích (1997): díl 3. (m/r), Encyklopedie Diderot, Nakladatelský dům OP, Praha, s. 657.

PRO ZÁJEMCE

1. Zkuste vyhledat alespoň tři časopisy s orientací na konkrétní region, nejlépe z Vašeho regionu či kraje.
2. Pokuste se nalezené regionalistické jevy pojmenovat podle výše uvedené typologie.
3. Vyzkoušejte aplikovat podobný postup na konkrétní vztah mezi literaturou a regionem.

NÁMĚT NA TUTORIÁL

Tento text Vás má uvést základním způsobem do problematiky vzájemných vztahů mezi literaturou a regionem. Ti, kdo se zatím bezpečně orientují pouze ve sféře literatury, by neměli mít problém rozumět uvedeným teoriím. Naopak mohou dobře proniknout do oblasti, která je pro něj méně známá. Uvedená teorie regionalismu je navíc využitelná pro široké pole veškerých literárních projevů v regionech. Na zvládnutí této kapitoly budete potřebovat asi 4 hodiny.

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Zamyslete se nad tím, zda se nabízí ještě jiná metoda zkoumání vzájemných vztahů mezi literaturou a regionem, oblastí, lokalitou. Například v žánrové oblasti pověstí, legend, pohádek, fantazy s lokálně-regionálními prvky, komiksu apod.

4 REGION A REGIONALISMUS NA KE KONCI 20. STOLETÍ A NA PRAHU NOVÉHO TISÍCILETÍ

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V této kapitole se dozvíte základní informace vztahu literatury a regionu ke konci 20. století a na počátku 21. století.

CÍLE KAPITOLY

Cílem kapitoly je základní informace vztahu mezi literaturou a regionem, podobou regionalismu na přelomu tisíciletí.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

region, regionalismus, vývojové tendence, současnost

Na úvod poznamenejme, že 21. století, které zahájilo novou epochu lidstva, sice už chronologicky nastalo před pěti lety, ale kulturně již v tom okamžiku, kdy komunistický systém dosáhl konce schopnosti udržet svou další existenci, tedy *de facto* na přelomu 80. a 90. let 20. století.

S rozpadem komunistického systému se občan post-totalitního státu ocitá v chaotické a nepřehledné společnosti, která již není řízena z nějakého ústředí. Tyto nepřehledné společnosti bývají označovány jako „komplexní“. Podle Václava Bělohradského je slovo „komplexní“ metafora vyjadřující nepokoj nad tím, že z interakce mezi stále racionálnějšími jednotlivci vzniká stále nepřehlednější celek. „To, co vzbuzuje nepokoj, je, že lidé na sobě stále více závisejí, ale současně neumějí nijak myslet tuto závislost, utíkají se před ní do různých nacionalismů a partikularismů, jak ukazuje politický vývoj Evropy v tomto desetiletí.“ (BĚLOHRADSKÝ 1992: 112)

V postkomunistických společnostech je třeba vytvořit podmínky k nalezení společné řeči mezi lidmi a vyvolání potřeb zapojení a účasti každého jednotlivce při hledání cest z problémů současnosti spolu s pocitem odpovědnosti za každé rozhodnutí vůči společnosti planetární.

Jaký tedy má být regionalismus na prahu 21. století? Přesněji: jakou podobu má mít regionalismus jako společenské hnutí a jako kategorie prostorového rozrůznění? *A last but not least*: Co z postulatů moderního regionalismu je živé pro regionalistickou a regionální literaturu?²⁴

V souvislosti s nebezpečím, jaké přinášejí totalitarismy různých podob, ideologicky podpírané rasismem nebo nacionalismem, ale také v souvislosti s ekologickými, genetikými a jinými hrozbami vyplývajícími z ničení přírodního mikrosociálního prostředí zdá se být regionalismus (jako společenské hnutí) jediným východiskem posilování a rozšiřování společenské kontroly opřené o trvalé etické a právní hodnoty.

Na Západě, kde se nikdy nezpretrhaly zásady tržního hospodářství, měl regionalismus (jako kategorie prostorového rozrůznění) skoro ideální podmínky k plnému rozvoji. Splnění podmínek nezbytných k rozvoji regionalismu (jako společenského hnutí) představoval přiměřený rozvoj teritoriálního řízení, regionálních společenských organizací, regionálních politických stran a s nimi spojených stranických systémů (nezaměňovat s projevy tzv. periferního či regionálního nacionalismu, etnonacionalismu nebo subnacionalismu v evropském kontextu!) atp. (STRMISKA 1998: 5)

V posledních letech se stále častěji diskutuje o sjednocené Evropě jako určité nadnárodní kategorii. Zárodky této myšlenky se objevily už po roce 1945, což vedlo ke vzniku EHS a EU (vedle vzniku vojenského uskupení NATO). Obecný program evropské integrace předpokládá, že hranice mezi státy se stanou stále více průchozí a za základní jednotku evropské integrace byly uznány euroregiony, které protínají hranice států podle zásady úzce spolupracujících sousedních regionů.

Ačkoli jsme byli v poslední době svědky narůstajících antagonismů (válka v bývalé Jugoslávii, separatistické tendence v západní i východní Evropě) a exploze nacionalismu v postkomunistických zemích, která je často výsledkem hledání národní identity, vcelku pochopitelné po tolika letech sovětizace a rusifikace s ideologií obrany zájmů elit bývalého režimu je třeba rozhodně podtrhnout názor, že současný regionalismus znamená šanci pro rozvoj zásad společenské, politické, hospodářské demokracie a pro rozvoj sféry vzdělávání, kultury a osvěty. K tomu však bude podle polského regionalisty Jerzyho Damrosze nutné splnit několik podmínek, z nichž jako zásadní se jeví postulování současné teorie společenského rozvoje, která by představila novou historickou vizi, dále přistoupení k analýze zásad „hodnoty-zájmy“ spolu s analýzou rozvoje individuální a skupinové identity, usilování o to, aby mechanismy fungování moderní společnosti usnadňovaly proces přeměny státu v aktivní občanskou společnost, v které nastoupí sladění hodnot a zájmů státních struktur s hodnotami a zájmy specifických skupin obyvatelstva bez ohledu na jejich etnický a společenský původ a náboženskou orientaci. (DAMROSZ 1994: 6)

²⁴ Srov. k tomu úvahu O. Filipa o severomoravských spisovatelích: „V případě [Vojtěcha] Martínka a [Jaromíra] Glocara považuji fakt, že jejich dílo má dodnes jen regionální význam, že se z regionu nevymanilo, za nespravedlivé, ale je to tak. Je možné, že Martínek i Glocar měli smůlu, zůstali »trčet« v regionu asi i proto, že jejich romány nerezonovaly s historicko-politickou situací doby, v níž vyšly.“ (FILIP 1995: 27–28).

Z výše uvedeného by mohlo mj. vyplynout, že občané Polska, kteří se po roce 1989 nacházejí v podobné situaci jako občané České republiky, prostřednictvím různých regionálních organizací dbají více o rozvoj regionalismu ve své zemi. Autor této práce to sice nemůže prostřednictvím srovnání konkrétních výzkumů dokázat, neboť tato problematika nepatří k hlavním cílům naší práce, nicméně považuje za nutné upozornit na existenci početných – kolem 1300 – Regionalnych Towarzystw Kultury („Regionálních kulturních sdružení“), která mají v Polsku dlouholetou tradici a v nových podmínkách rozvoje demokratické polské společnosti rozvíjejí svoji záslužnou činnost v mnoha oblastech kulturního a společenského života a stanovují si i důležité cíle pro budoucnost celé polské společnosti.²⁵ Takový program nejen že v České republice chybí, ale neexistuje zde žádné podobné sdružení, které by usilovalo o dosažení podobných cílů.

Po ochromení regionální vědomí za padesátiletého období totality se tato oblast u nás opět probírá k životu po listopadu 1989. Do tohoto nástupu se řadí i vznik fakulty územní správy a katedry regionálních věd na Vysoké škole chemicko-technologické v Pardubicích roku 1991. Problematika státní správy a územní samosprávy se dostává na přední místo politických diskusí v souvislosti s rozdělením ČSFR k 1. 1. 1993, s první ústavou České republiky platnou od téhož dne a s navazující správní reformou. Nesnáze přeměn územní správy mají řadu příčin, zejména nedokonalost právního řádu (neúplné soukromé a komunální právo, neexistenci správních soudů až do roku 2003, změny hospodářského, pracovního a finančního práva), nerozvinutý politický život mimo centrum apod.

Existují mezinárodní instituce, v nichž se regionální poslanci vyjadřují k otázkám školství, zdravotnictví, regionální ekonomiky, územního plánování atd. Patří k nim CLRAE – Conference of Local and Regional Authorities in Europe, CEMR – Council of European Municipalities and Regions, AER – Assembly of European Regions, IULA – International Union for Local and Regional Authorities. Přímo v Radě Evropy nabývá místní a regionální problematika na významu, stejně jako v Evropském společenství. Jeho Výbor pro regiony se svými 189 členy se snaží dát hlas místním a regionálním orgánům při dotváření Evropské unie.

²⁵ V chartě „VI. kongresu polských regionálních sdružení“, který proběhl ve dnech 23. – 26. září 1998 v Radomi, je možné se dočíst, že polský národ bude postaven v nejbližších letech před velkou technologickou a společenskou výzvou doby, když se bude angažovat v procesech evropské integrace. To s sebou ponese také důsledky pro regionalismus, formovaný novou historickou situací. Účastníci kongresu se domnívají, že evropská integrace by se měla opírat především o zásady duchovně-kulturní jednoty, když ekonomické a politické zájmy nejsou dostatečným pojátkem. Polský regionalismus má plnit důležitou úlohu jako činitel podporující soudržnost národa prostřednictvím kultivace a podpory hodnot a zájmů v lokálně-regionální sféře. Důležité a odpovědné úkoly vyvstávají před regionálními sdruženími zvláště v oblastech příhraniční spolupráce, kde je třeba zvláště dbát o polské státní a národní zájmy. Polské národní a regionální hodnoty budou kultivovány a rozvíjeny mladou generací Poláků, které je třeba získat nejen pro řádné vzdělání a profesní zařazení, ale také pro společenskou činnost pro dobro celku. Jednotlivá regionální sdružení by měla věnovat větší pozornost zapojení mládeže do okruhu působení idejí regionalismu. Historický vývoj způsobil, že nejvyšší hodnotou Poláků je vlast. Všechny aktivity regionálních sdružení by jí měly sloužit. Při vytyčování zásad polského regionalismu je třeba mít na paměti, že hlavním dobrem pro všechny je Polsko. Kromě jiného se kongres zabýval ideovými zásadami současného polského regionalismu, otázkami národního a regionálního vzdělávání, lokálně-regionální kulturní politikou atd. (KARP 1999: 65 n.)

Regionalismus by se mohl stát integrální součástí nové historické vize. Zásadní chybou by byla domněnka, že v postkomunistických zemích je možné se spokojit s pouhou ekonomickou transformací a transformací totalitního systému na systém demokratický. Bude třeba zároveň provést morálně-výchovnou transformaci člověka v duchu personalismu, čili v duchu koncepce, která zakládá svobodný rozvoj osobnosti člověka ve vztahu ke společnosti. Měli bychom usilovat o vytvoření šance pro hlubší vymezení regionalismu, aby idea „malé vlasti“ byla v souladu s myšlenkou blízkosti se všemi lidmi. Jinak řečeno, aby došlo ke změně pojmu „cizí“ na pojem „jiný“.²⁶

Zajímavým úkolem, který regionalistiku čeká, je stále sledovat, jak se regionalismus bude prosazovat ve sjednocující se Evropě, neboť členy Evropské unie jsme se stali v roce 2004 a od tohoto okamžiku se platně podílíme na rozhodování o naší budoucnosti v rámci EU. (Zčásti se tomu věnujeme v následující kapitole.) V uvedeném rámci není český regionalismus izolován, ale naopak představuje vstřícné hnutí směrem k demokratické Evropě.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Regionalismus u nás i ve střední Evropě se postupně začleňuje do integračního proudu regionální politiky zemí Evropské unie, kam od r. 2003 patří rovněž ČR.

OTÁZKY

- Jakou podobu by má nebo by měl mít regionalismus na přelomu 20. a 21. století?
- Srovnajte institucionální zabezpečení rozvoje regionalismu u nás a v některé ze sousedních zemí či vzdálenějších evropských zemích.
- Přispívá regionalismus k rozvoji demokracie?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Objasněte pojem regionální písemnictví. Má nějakou šanci se prosadit v rámci národního státu, anebo spíše v rámci nadnárodní spolupráce například v rámci příhraničních eu-regionů? Pokud ano, uveďte příklady.

²⁶ Pojmů „jiný“ („jinakost“) zde používáme v souladu s filozofickými úvahami francouzského fenomenologa Emmanuela Lévinase. (Viz například jeho práci *De dieu qui vient a l'idée*, Paris: Vrin, 1982, s. 17–33.) Lévinas uvádí: „Jinakost absolutně jiného není jen nějaká podivnost jeho podstaty, existuje ve společné rovině s podstatnými odlišnostmi, do jejichž oblastí zasahuje. (...) Jiné není zvláštním případem, jiným druhem, nýbrž původní a počáteční výjimkou z řádu. Není tomu tak proto, že Jiné je něčím novým, co »vytváří prostor« pro vztah transcendence. Je to proto, že odpovědnost za Jiné je transcendencí v tom smyslu, že může být něco nového pod sluncem.“

LITERATURA

- BĚLOHRADSKÝ, V. *Kapitalismus a občanské ctnosti*. Praha: Čs. spisovatel, 1992
- DAMROSZ, J. Regionalizm u progu XXI wieku. In *Regionalizm polski u progu XXI wieku*. Wrocław 1994.
- FILIP, O. Dopis Oty Filipa. In *Literatura a region*. J. Svoboda (ed.). Optys, Ostrava – Opava 1995.
- KARP, M. VI kongres regionalnych towarzystw kultury. Zapiski po kongresie. *Wczoraj, dzisiaj, jutro*. Opole, 1998, č. 1–4.
- Region a jeho reflexe v literatuře*. J. Svoboda (ed.). Ústav pro regionální studia FF OU, Ostrava 1997
- STRMISKA, M. *Regionální strany a stranické systémy. (Španělsko, Itálie, Velká Británie a Severní Irsko)*. CDK, Brno 1998.
-

DALŠÍ ZDROJE

- DAEHNE Jiří – MOLEDA Jacek. *Radobyl (Radobyl) – Horyzont zdarzeń (Obzor událostí)*. Básně a autorský profil J. Molědy z polštiny do češtiny přeložil Libor Martinek. Městská knihovna v Krnově – Městský úřad Krnov, Krnov 2010.
- DAEHNE Jiří. *Sedm semen z Jidášova stromu*. Město Krnov, Krnov 2012.
- MOLEDA Jacek. *Šel jsem pro chleba – Wyszedłem po chleb*. Město Krnov, Krnov 2013
- Od słowa ke словu*. (Antologie.) Marek Rapnicki (ed.), Libor Martinek (překl.). Raciborskie Centrum Kultury, Racibórz 2003.
- OSSOLIŃSKI Wojciech. *40 niespráwných básní o mém městečku – 40 niepoprawnych wierszy o moim miasteczku*. Libor Martinek (překl.). Město Krnov, Krnov 2013.
- RAPNICKI Marek. *Barabáš a jiné básně – Barabasz i inne wiersze*. Libor Martinek (překl.). Město Krnov, Krnov 2013.
- U źródeł sensu. Leśmian – Hrabal – Schulz*. (Redakce české části sborníku Libor Martinek.) Raciborskie Centrum Kultury, Racibórz 2003.
-

PRO ZÁJEMCE

Autor této opory se zapojil do několika transhraničních (či přeshraničních) projektů Opava – Ratiboř, Krnov – Głubczyce.²⁷ Výsledkem této spolupráce byla prezentace tvorby jednak začínajících mladých spisovatelů z Opavska a Krnovska, včetně studentů Slezské univerzity, jednak zavedených tvůrců v této oblasti na polské straně a o totéž se zároveň snažili členové projektu z polské strany. Seznamte se s některými publikacemi, které v rámci těchto projektů vznikly jako jejich výstupy (jsou dostupné v opavských a krnovských knihovnách – viz Další zdroje).

NÁMĚT NA TUTORIÁL

Někteří z mladých účastníků česko-polského přeshraničního projektu „Provincie – pramen slova“ v letech 2003 – 2004 byli dnes již zavedení autoři z Opavska. Seznamte se například s dílem Davida Bátora, Miroslava Černého, Radka Glabazni, Jana Kunzeho nebo někdejšího studenta ÚBK FPF SU v Opavě Jiřího Nebeského.

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Zamyslete se nad otázkou, proč v dnešní době má regionální literatura pouze lokální význam? Najděte případy, kdy regionální autor dokázal přesáhnout významem svého díla do celonárodní literatury.

²⁷ Konkrétně: *Provincie – pramen slova*. Ratiboř – Opava. Phare CBC, Euroregion Silesia, 2003/2004; *Česko-polské literární workshopy 2010*, CZ.3.22/3.3.07/09.01334; mikroprojekt euroregionu Praděd v rámci operačního programu přeshraniční spolupráce 2007/2013 ČR – PR. Statutární zástupce městská knihovna v Krnově; *4x ČERNÉ NA BÍLÉM v literatuře a obrazech – 4 x CZARNO NA BIAŁYM w literaturze i obrazach*. Ratiboř – Opava. Euroregion Silesia POWT RCz-RP, 2012/2013, PL.3.22/3.3.04/12.03293. *Podpora česko-polské regionální literatury a propagace regionu – Regio Litera*, reg. č. CZ.3.22/3.3.07/11.02746. Krnov, Městský úřad.

5 ÚSTŘEDNÍ POJMY REGIONÁLNÍ POLITIKY EVROPSKÉ UNIE

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Dozvíte se:

- o typologii regionů podle různých kritérií
- o regionální spolupráci
- o regionální integraci

CÍLE KAPITOLY

Cílem kapitoly je představit ústřední pojmy regionální politiky a evropského regionalismu a načrtnout výchozí rámec pro jejich další užívání.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

region, regionální politika, typologie, regionální spolupráce, integrace

5.1 Typologie regionů

V českém vědeckém prostředí stále neexistuje konsens či ustálená typologie regionů, která by mohla sjednotit různorodá východiska a která by se mohla stát „odrazovým“ můstkem pro další výzkum aspektů regionální politiky.

Dělení pojmu regionu lze provést dle široké škály hledisek. Mj. se jedná o hledisko hospodářského potenciálu, hledisko Evropské komise, hledisko vlády České republiky, hledisko administrativního členění, geografické hledisko či hledisko míry supranacionality. Uvedený výčet není samozřejmě vyčerpávající, je koncipován tak, aby reflektoval typologie co možná nejširšího okruhu hledisek. Je jistě možné předložit i jiné typologie, než zde uvedené, nicméně ty již vychází spíše z kombinací použitých kritérií.

5.1.1 DĚLENÍ DLE HOSPODÁŘSKÉHO POTENCIÁLU

Na základě hospodářského potenciálu lze regiony dělit do následujících skupin (HARROP 1996: 41–47):

1. nedostatečně rozvinuté periferní regiony
2. upadající a staré industriální regiony
3. centrální regiony
4. rychle se rozvíjející regiony

Nedostatečně rozvinuté periferní regiony (Underdeveloped Peripheral Regions) byly dlouhou dobu vymezeny hraničními oblastmi Evropského společenství (ES). V procesu postupující integrace se některé periferní regiony dostaly téměř do geografického centra EU (např. kooptací východního Německa). Nejvíce nerozvinutých regionů přineslo první a druhé rozšíření ES. Jednalo se hlavně o zemědělské oblasti v rámci zemí jako Irsko, Řecko, Španělsko či Portugalsko. Tyto regiony se též vyznačovaly nedostatečně rozvinutou infrastrukturou.

V případě upadajících a starých industriálních regionů (Declining and Old Industrial Regions) se jedná o oblasti spjaté s první vlnou industrializace. Tyto regiony se musí potýkat s problémem vysokého znečištění životního prostředí a vyčerpání tradičních přírodních zdrojů těžkého průmyslu (uhlí, železná ruda atd.). S procesem restrukturalizace a deindustrializace je pak spojena i problematika dočasného růstu nezaměstnanosti a nedostatečné profesní flexibility. Mezi tyto regiony lze zařadit sever Velké Británie, Valonsko v Belgii, německé Porúří apod.

Centrální regiony (Core Regions) jsou obecně spjaty s významnými evropskými metropolemi. Vyznačují se vysokou koncentrací obyvatelstva a kapitálu (např. v Paříži žije 20% francouzského obyvatelstva). Metropole se též potýkají s problémem deindustrializace, ale dokáží na tento proces efektivně reagovat rozvíjením třetího průmyslového sektoru. Např. Londýnská „Docklands Development Corporation“ úspěšně oživuje původně rybářskou městskou část na centrum úřadů a finančnictví. Centrální regiony jsou rychle expandující oblasti s vysokým ekonomickým růstem. Z tohoto pohledu se jedná o nejdůležitější regiony EU.

Rychle se rozvíjející regiony (Rapidly Developing Technopole Regions) jsou typické pro nové průmyslové oblasti, kde je produkce založena na využití moderních technologií šetrných k životnímu prostředí. Nové průmyslové zóny jsou často propojeny s významnými univerzitami a jinými akademickými pracovišti. Mnoho regionů tohoto typu lze najít ve Francii. Mimo Nice a Montpellier je možno jmenovat i Grenoble či Rhône-Alpes. Ve Velké Británii se nejvíce tomuto modelu blíží jihovýchod Anglie blízko Oxfordské a Cambridgské univerzity s možností využití dálničního spojení do Londýna. V Německu je takto možno označit jižní část země, mimo Německo pak italský severozápad, či severovýchod Španělska.

Na rozdíl od koncepcí úřední proveniencie, které vymezují především ekonomicky nerozvinuté regiony, počítá tato typologie i s regiony, které sice nepatří mezi nejzaostalejší, nicméně, jejich případná podpora by vedla k ještě většímu růstu a efektivnějšímu zužitkování regionálního potenciálu. V praxi se však tato podpora poskytuje jen zřídka, protože subvence pro rychle rozvíjející regiony by byla politicky velmi špatně ospravedlnitelná.

5.1.2 DĚLENÍ DLE POTŘEB EVROPSKÉ UNIE

Výkonné a rozhodující orgány států či EU tedy pracují s jinými typologiemi, které vychází vstříc konkrétním regionálním podmínkám daného celku. Tyto typologie počítají především s těmi regiony, které kvůli svému nedostatečnému rozvoji, vyžadují přímou podporu. Cílem těchto účelových dělení tedy není předložit typologii, jež by zahrnovala všechny typy regionů, nýbrž pouze ty, které jsou způsobilé k finančním subvencím. EU dělí regiony, na základě své potřeby, do těchto skupin (srov. FIALA – PITROVÁ 2003: 444).

- zaostalé regiony, vyznačující se nedostatkem infrastruktury, nízkými příjmy, neefektivní zemědělskou produkcí a nízkou úrovní pracovní síly,
- regiony poznamenané průmyslovým úpadkem či ekonomickou recesí,
- periferní regiony, které trpí geografickou izolací,
- příhraniční regiony, jakožto zvláštní varianta periferních regionů,
- regiony s urbanistickými problémy,
- venkovské regiony, jakožto zvláštní typ zaostalých regionů.

5.1.3 DĚLENÍ DLE POTŘEB ČESKÉ REPUBLIKY

Česká republika, na základě zákona č.248/2000 Sb. o podpoře regionálního rozvoje, pak vychází z ještě jiného dělení:

- strukturálně postižené regiony, ve kterých se projevují negativní projevy strukturálních změn,
- hospodářsky slabé regiony, které na základě hospodářského a sociálního rozvoje vykazují podstatně nižší úroveň rozvoje, než je průměrná úroveň v České republice,
- venkovské regiony, které jsou charakterizovány nízkou hustotou zalidnění, odlivem obyvatel apod.,
- ostatní regiony, jejichž podporování státem je žádoucí z jiných důvodů (např. příhraniční regiony, bývalé vojenské prostory, regiony postižené živelnou pohromou apod.).

5.1.4 NUTS REGIONY

Pro všechny členské, přistupující i kandidátské státy EU pak platí společné administrativní dělení do jednotek NUTS (Nomenclature of Territorial Unit for Statistics). Členění regionů NUTS má za úkol zajistit přiměřené podmínky pro komparaci evropských regionů. Regiony jsou takto děleny převážně dle počtu obyvatel, případně rozlohy. Hlavní komparační proměnné jsou HDP regionu na obyvatele, nezaměstnanost či populační přírůstek regionu. EU vymezila šest úrovní regionů NUTS. V případě České republiky se jedná o následující členění:

Region NUTS 0 odpovídá státu České republiky, NUTS 1 pak území České republiky. Toto ambivalentní dělení je způsobeno malou rozlohou České republiky, zatímco regiony NUTS 0 odpovídají úrovni států a regiony NUTS 1 úrovni zemí, v případě České republiky tyto dvě kategorie splývají.

Regiony NUTS 2 jsou tzv. oblasti, resp. regiony soudržnosti. Jedná se o regiony, jejichž ekonomické ukazatele jsou závazné pro získávání finanční podpory z evropských fondů. V případě subvencí z EU tedy nerozhoduje ekonomická úroveň států, ale ekonomická úroveň regionů NUTS 2. V České republice bylo po diskuzích vytvořeno osm regionů NUTS 2. Tyto regiony NUTS 2 jsou tvořeny jedním až dvěma kraji České republiky. Otázka vzniku regionů bylo citlivé politické téma a samotné ustavení regionů NUTS 2 pak bylo spjato s ostrou výměnou názorů. Zastánci konzervativních řešení prosazovali tradiční zemské členění České republiky na Čechy, Moravu a Slezsko. Regiony NUTS 2 měly odrážet toto historické dělení Českých zemí. Odpůrci argumentovali možným vzrůstem nacionalistických vášní. V případě, že by takto důležitá administrativní a ekonomická jednotka kopírovala zemské členění, mohlo by to přinést do unitárního pojetí České republiky nesourodé koncepce. Inkorporace regionu Praha do Čech by navíc zvedla průměrný HDP na obyvatele tohoto případného regionu NUTS 2 Čechy, což by mohlo zkomplikovat negociace o regionální podpoře z evropského rozpočtu. Konečný systém regionů NUTS 2 v České republice, je tak budován na interregionálním základě a prochází napříč zemským členěním.

Regiony NUTS 3 odpovídají jednotlivým krajům České republiky, dle zákona č. 347/1997 Sb. Regiony NUTS 4 korespondují s okresy a regiony NUTS 5 pak s obcemi České republiky.

5.1.5 DĚLENÍ DLE GEOGRAFICKÉHO HLEDISKA

Dle geografického hlediska lze regiony dělit do čtyř skupin, a to od nejmenších po regiony velké geografické rozlohy. Jedná se o tyto typy (srov. ROMANCOV 2002):

- mikroregion
- subnárodní (makro)region
- region stát

- geografický (makro)region

Tyto jednotlivé typy lze od sebe jednoduše kvantitativně odstupňovat. Zatímco rozloha mikroregionů (např. mikroregion Jizerské hory či Lednicko-Valtický areál) odpovídá svou velikostí obcím až okresům, subnárodní (makro)region (např. jižní Morava, Alsasko) pak krajům až zemím. Region stát (např. Česká republika, či Německo) může mít podobu státu až soustátí, geografický (makro)region (např. Blízký východ) odpovídá velkým geografickým celkům, případně kontinentům.

5.1.6 DĚLENÍ DLE MÍRY SUPRANACIONALITY

Jiná typologie regionů dělí regiony dle míry jejich supranacionality. Jedná se tedy o kvalitativně odlišnou kategorii, pro kterou není přímo rozhodující rozloha, ale nadnárodní charakter. Příkladem mohou být euroregiony, či samotná EU.

5.2 Pojem regionální integrace

Dalším důležitým pojmem regionální politiky je termín regionální integrace. W. Mattli definuje regionální integraci jako „(...) dobrovolné propojení ekonomických domén dvou či více nezávislých států, a to do takové míry, že kontrola klíčových oblastí vnitrostátní regulace je posunuta na supranacionální úroveň.“ (MATTLI 2001: 41). Byť se Mattliho definice omezuje na ekonomickou sféru a za aktéry uvádí státy, je jejím přínosem, že za regionální integraci považuje pouze takové propojování regionů, které vyústí v nějaké supranacionální těleso. V tomto smyslu pak propojování krajů či stanovování makroregionů v rámci jednoho státu nelze považovat za regionální integraci, fenomén euroregionů však bezesporu ano.

Aby Mattliho definice platila i pro integraci příhraničních oblastí do podoby euroregionu, je nutné ji pozměnit. Za regionální integraci pak lze považovat dobrovolné propojení socio-ekonomických, kulturních a jiných domén dvou či více relativně nezávislých celků, a to do takové míry, že kontrola klíčových oblastí vnitřní regulace těchto celků je posunuta na supranacionální úroveň. Na základě tohoto zjištění pak můžeme problematiku zjednodušit, a to vymezením regionální integrace na makroúrovni (integraci národních států) a mikroúrovni (euroregiony).

Makroúrovňová regionální integrace je fenomén s dlouhou tradicí a nejedná se pouze o proces utváření EU. Mimo EU pak můžeme jmenovat MERCOSUR (Mercado Común del Sur), NAFTA (North America Free Trade Agreement) či ASEAN (Association of Southeast Asian Nations). (MATTLI 2001: 2–9.)

5.2.1 FORMÁLNÍ A NEFORMÁLNÍ REGIONÁLNÍ INTEGRACE

Pojem integrace lze chápat ve dvou rovinách. W. Wallace navrhl rozlišovat integraci formální a neformální (srov. MATTLI 2001). Za integraci formální lze považovat institucionální rámec procesu propojování regionů. V případě evropské integrace tedy hlavně integrační smlouvy (Římské smlouvy, Jednotný evropský akt, Smlouva o EU). Z definice jde o diskontinuítní proces postupující od smlouvy ke smlouvě. Na druhé straně vypovídá neformální integrace o sdílených vzorcích chování vymezených formálním rámcem. W. Wallace tvrdí, že neformální integrace vyvolává tlak na další rozvíjení formální integrace, a to na základě logiky poptávky. Jako příklad lze uvést tlak velkých firem na zavedení jednotného trhu a následovně promptní přijetí jednotného evropského aktu.

Logika fungování formální a neformální integrace a přínos jejího zkoumání je v případě makroúrovně (národních států) zřejmá. Otázkou zůstává, jestli je vymezení a uplatnění formální a neformální integrace vhodné i pro mikroúroveň (euroregiony). Stejně jako u národních států, i u euroregionů je základním projevem formální integrace smlouva. Na mikroúrovni se jedná o Smlouvu o vytvoření euroregionu. Jsou v ní stanoveny orgány, cíle, územní vymezení, právní postavení apod. Projevem neformální integrace euroregionů je pak konkrétní naplňování úkolů a cílů uvedených ve Smlouvě či Statutu.

Je ovšem diskutabilní, zdali lze sledovat obdobný tlak neformální integrace na rozvíjení formální. Sdružené příhraniční celky mají od národních států jistou kompetenční nevýhodu. Političtí představitelé integrujících se krajů (okresů) nemají, na rozdíl od státních politiků, takovou politickou legitimitu, aby mohli zcela změnit právní řád celku či aby mohli provést úplnou přeshraniční integraci. Tato skutečnost znemožňuje, aby se pod tlakem neformální integrace neustále prohlubovala integrace formální. V určitém momentu totiž dojde k situaci, že případné vstupy aktérů požadující prohloubení integrace nebudou moci být realizovány výstupy, kvůli nedostatečným politickým pravomocím adresátů nátlaku.

5.3 Pojem regionální spolupráce

Dalším ústředním pojmem regionální politiky je regionální spolupráce. Zatímco je fenomén regionální spolupráce obecně chápán především ve vazbách dvou a více subnárodních regionů její význam odpovídá i kooperaci dvou či více států, resp. státu a subnárodního regionu. Lze rozlišit regionální spolupráci mezivládní a nadnárodní mezi dvěma a více státy; integračně a neintegračně transnacionální mezi státem a subnárodním regionem; konečně lze rozlišit i spolupráci meziregionální a přeshraniční mezi dvěma či více subnárodními regiony.

Nadnárodní regionální spolupráce vychází z potřeby vybudovat supranacionální těleso, a to na základě transferu celé či části státní suverenity. Takovéto těleso pak může za integrované subjekty pravomocně rozhodovat. Příkladem, byť ne zcela ideálním, může být EU.

Mezivládní regionální spolupráce je postavena na myšlence, že jednotlivé státy nelze připravit o suverenitu, kterou disponují. Jejich národní zájmy nelze svěřit žádnému nadnárodnímu tělesu a tyto státy jsou také v rozhodovacích procesech rovny. Žádný stát není možno, v rámci mezivládní spolupráce přehlasovat, každý účastnický subjekt má v otázce svých životních zájmů vždy právo veta. Příkladem této formy spolupráce mohou být mezivládní organizace jako Rada Evropy či Organizace pro evropskou hospodářskou spolupráci.

Spolupráci mezi státem a subnárodním regionem lze dělit na tzv. integračně a neintegračně transnacionální. Integračně transnacionální spolupráce je zvláštním a ojedinělým fenoménem. Konkrétně se jedná o ty mezistátní smlouvy, které předpokládají integraci partnerských příhraničních regionů. Na základě integrační transnacionální spolupráce tak lze založit „veřejnoprávní euroregion“. Za příklad může stát např. Nordická smlouva o přeshraniční spolupráci z roku 1977. Smlouva byla uzavřena mezi Finskem, Dánskem, Švédskem a Norskem a měla zajistit úzkou přeshraniční spolupráci samospráv (AEBR 2001). Neintegrační forma transnacionální spolupráce předpokládá interakci mezi státem a cizím subnárodním regionem či jiným subjektem, a to ve věcech regionálního rozvoje. Stát v rámci této spolupráce supluje úlohu svého subnárodního regionu a v oblasti regionálního rozvoje jej náležitě zastupuje. Cílem je tedy v první řadě růst ekonomického potenciálu regionu, nikoliv jeho integrace s jiným regionem. Za příklad lze uvést mj. různorodé státní pobídky zahraničním subjektům pro investici do zaostalých regionů. Zatímco v případě integrační formy transnacionální spolupráce byla integrace primárním cílem a růst ekonomiky regionu cílem sekundárním, u neintegrační formy se myšlenka sjednocení a propojení regionů neprojevuje.

Spolupráci mezi jednotlivými subnárodními regiony lze konečně dělit na spolupráci meziregionální a spolupráci přeshraniční. Spolupráce meziregionální je analogická spolupráci mezivládní. Jedná se o takovou kooperaci regionů, která nepočítá s integrací těchto regionů do jednoho celku a omezuje se pouze na výměnu zkušeností, odborníků či jiných statků, bez ohledu na možné výhody případné integrace. Příkladem jsou různá partnerství a družby regionů, např. partnerství Jihomoravského kraje a oblasti Šumadija v Srbsku. Přeshraniční spolupráce je oproti tomu relativně novým jevem. Cílem přeshraniční spolupráce je snaha využít nedostatky periferních pohraničních regionů ve vlastní prospěch. Příhraniční regiony často trpí svou izolovanou pozicí, nedostatkem investic, ekonomických možností apod. Důslednou integrací dvou či více podobných příhraničních regionů lze tyto handicapy efektivně řešit. Takto integrovaný region již může být svou rozlohou, různorodostí, případně i levnou pracovní silou zajímavou investiční destinací, navíc integrované projekty mohou snadněji řešit obecné a společné problémy po obou stranách státních hranic. Příkladem této formy spolupráce je mj. euroregion Euroregio na německo-nizozemské hranici. Po jeho vzoru začaly vznikat euroregiony v dalších hraničních oblastech evropských států.

5.4 Vztah regionální spolupráce a regionální integrace

Předložený popis různých forem regionální spolupráce vypovídá o tom, že lze regionální integraci chápat jako jeden z nástrojů či metod spolupráce mezi regiony. Tři z šesti jmenovaných forem kooperace (nadmárodní, integračně transnacionální a přeshraniční) považují regionální integraci jako svůj pojmový znak.

SHRNUTÍ KAPITOLY

V bloku jsme věnovali pozornost ústředním pojmům regionální politiky, s cílem reagovat na jejich nejednotné, neúplné či nejednoznačné užívání v českém vědeckém prostředí. České vědecké prostředí se v posledních letech vyrovnává s dřívějším nezájmem o výzkum regionální politiky a evropského regionalismu. Nedostatek relevantní odborné literatury k regionální problematice byl v posledních letech řešen vydáním celé série publikací, které mapují vývoj regionální politiky a euroregionalismu, ovšem bez většího zájmu o samotné ústřední pojmy či bez ambic předložit výchozí typologii. Tato praxe sice vedla k relativně rychlému vzniku odborných děl k procesním stránkám regionální politiky a euroregionalismu (důraz byl kladen na regionální politiku ve smyslu *policy*), to však na úkor stránek pojmových a terminologických. Cílem tohoto bloku bylo tedy představit ústřední pojmy regionální politiky a evropského regionalismu a navrhnout výchozí rámec pro jejich další užívání.

Typologie regionů odráží vývoj v chápání a užívání pojmu region. Do popředí se nově dostávají typologie, které vychází pouze z potřeb veřejných orgánů. Veřejný charakter regionální politiky začíná spoluvytvářet výzkumný prostor, a byť nelze tzv. úřední typologie vnímat jako snahu o komplexní podchycení pojmu region, jsou pro svou důležitost vědecky relevantní. Úřední typologie se stávají komplementárními k tradičním typologiím, jež zdůrazňují např. hospodářský potenciál regionu či jeho geografickou rozlohu. Mezi další ústřední pojmy regionální politiky akcentoval článek především regionální integraci a různé formy regionální spolupráce. Mezi regionální spoluprací lze počítat i tzv. transnacionální spolupráci, která je pro v rámci problematiky regionální politiky definována odlišně, než v teoriích mezinárodních vztahů (srov. CÍSAŘ 2002). Regionální integrace nebyla ve studii analyzována jako samostatný jev, nýbrž jako pojmový znak některých forem regionální spolupráce.

OTÁZKY

1. Jaké typologie regionů znáte?
2. Objasněte pojem regionální integrace. Jaké jsou jeho typy?
3. Objasněte pojem regionální spolupráce.
4. Vysvětlíte vztah regionální spolupráce a regionální integrace.

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Dotýká se Vás, Vašeho prostředí, ve kterém žijete, nějakým způsobem regionální politika?

LITERATURA

AMMON, G. Das Europa der Regionen. Grenzen und Horizonten. Eberhard, München 1994.

AEBR (usp. pro účely Evropské komise). Praktický průvodce pro přeshraniční spolupráci. Gronau 2002.

BALEJ, M. (ed.). Pohraničí, přeshraniční spolupráce a euroregiony: sborník tematického okruhu PSE. UJEP, Ústí nad Labem 2002.

BULLMANN, U. (ed.). Die Politik der dritten Ebene (Regionen im Europa der Union). Baden-Baden 1994.

CÍSAŘ, O. Strategie a transnacionální vztahy: politická pole a protitemelínská kampaň, Politologický časopis, 2002, č. 3, 280–296.

FIALA, P. – PITROVÁ, M. Evropská unie. CDK, Brno 2003.

HARROP, J. Structural Funding and Employment in the European Union (Financing the Path to Integration). Edward Elgar Pub., Cheltenham 1996.

MATTLI, W. The Logic of Regional Integration (Europe and Beyond). Cambridge University Press, Cambridge 1999.

PAULÍK, T. Regionální rozvoj v podmínkách sbližování a vstupu ČR do EU. Slezská univerzita, Opava 2002.

PEŠEK, P. Podpora rozvoje problémových regionů a předvstupní pomoc EU. UJEP, Ústí nad Labem 2001.

ROMANCOV, M. Regionální politika EU – decentralizace shora, Politologický časopis, 2002, č. 3, 355–374.

RUMPEL, P. Lokální a regionální rozvoj v kontextu přistoupení ČR k EU. Ostravská univerzita, Ostrava 2003.

SKOPKAN, K. Evropská regionální politika v kontextu vstupu České republiky do Evropské unie. Ostravská univerzita, Ostrava 2003.

STRMISKA, M.: Katalánské politické strany: katalánské strany a regionální stranicko-politický systém v letech 1977 – 2002. CDK, Brno 2003.

VITURKA, M. Regionálně ekonomické souvislosti procesu integrace České republiky do Evropské unie. Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hálky č. 4, Praha 2002.

WOKOUN, R. Česká regionální politika v období vstupu do EU. Oeconomica, Praha 2003.

DALŠÍ ZDROJE

DOČKAL, V. Ústřední pojmy regionální politiky EU. Příspěvek ke studiu euroregiona-
lismu. In *Středoevropské politické studie* [online]. Mezinárodní politologický ústav Masa-
rykovy univerzity, Brno: 2004. Dostupné z:

[<https://journals.muni.cz/cepsr/article/view/4033/5296>; 2. 3. 2018]

PRO ZÁJEMCE

Zaměřte se na problémy v některém evropském regionu, například v současnosti na au-
tonomistické hnutí (2017 – 2018) v Katalánsku nebo tzv. Brexit (odchod Velké Británie
z EU). Položte si otázku, proč se tak děje.

NÁMĚT NA TUTORIÁL

Regionální politiku Evropské unie (EU) lze považovat za specifický fenomén, jenž nemá
mimo EU obdoby. Je to jediná politika, jejíž hlavní poslání je snižování meziregionálních
nerovností (srov. RUMPEL 2003: 11). Ve vztahu k jiným politikám EU (zemědělská, ži-
votního prostředí apod.) získává stále privilegovanější postavení. Její význam roste úměrně
s mírou její provázanosti s ostatními politikami. Rozpočet EU počítal například v rámci
finančního výhledu 2007 – 2013 s rekordním obnosem pro politiku soudržnosti, a to 336
miliard €. Regionální politika se co do objemu financí vyrovnává doposud privilegované
Společné zemědělské politice a je pravděpodobné, že její primát v budoucnosti nahradí.

Po určitém vědeckém vakuu výzkumu regionální politiky, které bylo pro české prostředí
příznačné obzvláště do konce 90. let 20. století, vznikla v posledních letech četná odborná
díla, která se právě problematikou regionální politiky a evropského regionalizmu zabývají
(např. PAULÍK 2002; PEŠEK 2001; WOKOUN 2003). Tyto práce však neusilovaly o

hlubší analýzu dané tematiky, jejich cílem byla obecná deskripce fenoménu regionální politiky a regionalizmu či prosté shromažďování relevantních údajů. Tímto tato díla usilovala o částečné zmírnění deficitu výzkumu regionální problematiky v České republice, což bylo sice v dané chvíli nezbytné, nicméně přineslo to i jisté terminologické a typologické nejasnosti. Přínosným pokusem zasadit deskriptivní výklad regionální politiky do uceleného terminologického a typologického rámce je např. studie M. Romancova (ROMANCOV 2002).

Tato kapitola si nicméně neklade za cíl předložit komplexní teoretickou bázi pro výzkum regionální politiky, věnuje se pouze ústředním pojmům této otázky, ve snaze navrhnout základní možnosti jejich užívání.

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Objasněte pojem supranacionalita. Uveďte příklady.

6 PROBLEMATIKA REGIONALISMU V ČESKÉ A SLOVENSKÉ LITERÁRNÍ VĚDĚ

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola se zabývá problematikou regionalismu, jak byla reflektována v české a slovenské literární vědě. Nastihuje několik koncepcí a připomíná významné projevy českých a slovenských vědců na téma regionální literatury a regionalismu.

CÍLE KAPITOLY

Cílem kapitoly je reflexe problematiky regionalismu, jak byla reflektována v české a slovenské literární vědě, na konkrétních příkladech doložených citáty příslušných textů.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

region, regionální literatura, regionalismus, reflexe, literární věda, komparatistika

Regionalismus v širokém smyslu slova existuje od počátku našich kulturních dějin, typické znaky regionalismu najdeme například ve staročeské literatuře (o regionalismu v dnešním pojetí hovoříme teprve od 80. let 19. století). Problematikou regionalismu ve starší české literatuře se zabýval J. Hrabák, který ovšem vytváří pojem „regionalita“ jako pojem nadřazený regionalismu a který je vhodný zejména pro starou dobu, kdy se celistvost kulturního života teprve vytvářela. „Termín regionalita označuje v mém pojetí krajovou rozrůzněnost vůbec, tj. takovou rozrůzněnost, kde protiklad centra a regionálních středisek nemusí existovat, takže všechna střediska mohou stát i na stejné úrovni nebo – i když je pocíťována hierarchie – nemusí se vyvinout kulturní centrum v tom smyslu, že by dávalo ráz kulturnímu životu celé společnosti.“ (HRABÁK 1962: 71)

Podnětnost zmíněné Hrabákovy studie pro literární historii zdůraznil O. Sus v recenzi otištěné v brněnském měsíčníku *Host do domu*. (SUS 1963: 42) Regionalita nejen předchází regionalismus historicky, ale regionalismus se stává zvláštním případem regionality. Hrabákovy názory doplnil V. Bok, který na základě rozboru zlomků Alexandreidy nalezených v jižních Čechách uvažoval o rozvinutém literárním životě i zde. (BOK 1984: 90) E. Petřů ve studii *Celonárodní a regionální literatura ve středoevropském kontextu* odmítá

představu, že pojmy centrální a celonárodní jsou identické v tom smyslu, že literatura vznikající v centru příslušné země má téměř automaticky šanci stát se produkcí, která má celonárodní dosah. Právě z dějin starší literatury vyplývá, že existovala nejen pluralita kulturních center, ale že vůdčí postavení nemuselo mít vždy politické centrum země. Pro středověkého autora bylo důležité při hodnocení dobových literárních pramenů množství informací a to, co bychom mohli označit jako jejich hustota, jinými slovy kondenzovanost textu. Regionální tvorba ve středověku zřejmě existovala, ale byla jinak vnímána. (PETRŮ 1998: 45–51)

Autoři *Teorie literatury* (7. vyd. 1970) R. Wellek a A. Warren si kladli otázku vztahu literatury národní a obecné (P. van Tieghem užívá termínu „generální“), přičemž si uvědomili, že při uplatňování postupů srovnávací a generální literatury se nemá zanedbávat zkoumání národní literatury. Kromě toho v každé národní literatuře vznikají podobné problémy s určením přesného podílu oblasti a měst na literární produkci. (WELLEK – WARREN 1996: 72–73) E. Petrů se ovlivněn touto myšlenkou domnívá, že podobný (komplikovaný) vztah, jaký se uplatňuje ve vztahu národní a obecné literatury, existuje i mezi literaturou regionální a celonárodní. „Obdobně jako vstup české literární produkce do evropského kontextu byl komplikován fyzickou dostupností rukopisné literatury, také začlenění regionální literatury, kterému v této době (tj. ve středověku, pozn. aut.) nebránil předsudek o nižší hodnotě regionální tvorby a nestála v cestě jazyková nesrozumitelnost díla, bylo právě touto skutečností limitováno.“ (PETRŮ 1997: 47)

Úvahy o regionalismu ve starší české literatuře také nelze oddělovat od úvah o regionalismu vůbec, neboť s celkovou problematikou souvisí geneticky i logicky.

Okolnost, že se diskutuje o prvcích regionalismu ve středověké literatuře, však ještě nehovoří ve prospěch regionalismu jako složitého problému současné literární teorie a praxe. Lokální jazykové či faktografické prvky ve středověkých literárních památkách svědčí spíše o počínající decentralizaci tvůrčích aktivit a o jejich rozvoji v regionech.²⁸

Vliv na regionální dělení země měly v jednotlivých etapách historického vývoje různé podmínky. V etapě rané státnosti, v době poměrně velké závislosti na okolní přírodě, nabývalo největšího významu překonávání překážek geografického podloží. Tehdy vznikaly geografické regiony. V etapě rozvoje vrcholného feudalismu měly na regionální dělení vliv vlastnické domény (panství). V etapě rozvoje kapitalismu stále větší roli sehrávala nová centra průmyslové výroby. Etapě rozvoje socialismu dominoval administrativní region.

K situaci regionů v české literatuře bychom mohli připojit dvě poznámky. První je historická. Koncepce dějin české literatury, která vycházela z jednotného modelu dějin starší a novodobé literatury, vedla k jistým historickým zkreslením. Starší česká literatura existovala často jako přetržitý systém enkláv, přičemž jednotlivé enklávy vytvářely četné sys-

²⁸ Ze zahraničních badatelů se problematikou regionalismu v pozdním středověku zabýval J. KÖHLER v práci *Studien zum Problem des Regionalismus im späten Mittelalter*. Würzburg, (vl. nákladem autora) 1971. 2 svazky. I. 280 s., II. 108 s.

témové vztahy v rámci středoevropské, německé a evropské literatury. Přitom právě existence české středověké literatury v enklávách, které předpokládají víceúrovňový systém, jí pomohla přežít. To v období romantismu pomohlo vytvořit jednotný, integrační systém české literatury.

Druhá poznámka se týká koncepce literárního systému, jehož tvořivost spočívá v komplexních sítích vztahů mezi jednotlivými literárními regiony. Pokud běží o druhou polovinu 20. století, pak po skončení kulturně-společensky plodného desetiletí šedesátých let, kdy se literární život v českých zemích (i na Slovensku nebo v Polsku) rozvinul na určité regionální úrovni, došlo u nás v 70. letech k jeho absolutní centralizaci, jejímž efektem byla kulturní rigidita. Tento jev se nepochybně i literárněhistoricky takto zhodnotí. Současná česká literatura pak připomíná šípkovou Růženku, která se z letargie normalizačního dvacetiletí pomalu probouzí ke zvýšené aktivitě ve svých periferních oblastech. Nyní půjde o to, aby se regiony neomezily na jednosměrné vnější vazby a vnitřní vztahy, aby se pasivně pouze nepřizpůsobovaly centru. Kýženým jevem by se měla stát „unita multiplex“, jednotná, ale vnitřně bohatě diferencovaná a mnohotvárná literatura, která nebude existovat jenom jako řada ojedinělých výkonů, ale i jako dynamický literární systém. A to je problém rozlehlosti vnitřních regionů jednotlivých autorů, jejich životních regionů, ale i vztahu k regionům topografickým.

Vraťme se však zpátky do oblasti literární historie, k počátkům regionalismu v novodobé české literatuře.

Zřetelné stopy projevů regionalismu v české literatuře 17. a 18. sledoval K. Palas. Již v 16. století se vytvářela kulturní centra mimo Prahu, aniž by propadala provincialismu. Po bitvě na Bílé hoře a v souvislosti s úsilím o rekatolizaci venkovského obyvatelstva bývají v literatuře určené nižším vrstvám vyzdvihovány místní jevy. „Krajové a místní zvláštnosti se neomezily jen na literaturu určenou k rekatolizaci (tvorba homiletická, propagační), ale zasahují i do ostatních oblastí písemnictví, kde se na literární tvorbě podílejí částečně i laikové. Lze jej dobře sledovat i na literatuře historické.“ (PALAS 1958: 419) S rozvojem regionalistických tendencí v literární tvorbě tohoto období souvisí i snaha spisovatelů vydávat svou tvorbu práce ve vlastním působišti nebo v jeho blízkém okolí. (PALAS 1958: 418) K. Palas však upozorňuje v jiné své práci na to, že mezi novodobou regionální literaturou a krajovým rozrůzněním slovesné tvorby ve starších obdobích jsou některé zásadní rozdíly, a proto není vhodné oba jevy ztotožňovat: „... regionalismus v běžném dnes pojetí je myslitelný až v době, kdy byl dokončen proces formování novodobého národa, může se rozvinout teprve tehdy, až existuje soubor obecně dostupných kulturních hodnot pojímaných příslušníky národa jako zvláštní, vyšší struktura. (...) Literární dílo v starších vývojových etapách bylo vlivem hospodářského partikularismu, v důsledku ostrých přehrad sociálních, reflektujících se pochopitelně i v oblasti kulturní, a v neposlední řadě i zásluhou značné členitosti ideologické nadstavby zapojováno do podstatně jiných souvislostí než dílo nové doby. Ztotožnění novodobého regionalismu s krajovým členěním slovesného dění v starších obdobích tedy není správné, neboť spojuje pouze na základě vnější podobnosti jevy jak svou podstatou, tak i svým vznikem výrazně odlišné.“ (PALAS 1964: 80)

Ještě dále do minulosti šel V. Viktora, který se v recenzi výboru básní Š. Boučka-Fagella, jež vydal Josef Hejnic, zmínil o možnostech regionalismu v období 16. století. Pro regionální citění může hovořit existence městských škol jako výrazných kulturních mimo-pražských center, vnitřní autonomizace feudálních držav v důsledku znovuupevnění feudalismu, snaha o zdůraznění funkce měst v tehdejší vnitropolitickém kontextu nebo příležitostné básně věnované určitému místu. (VIKTORA 1980: 247) Své myšlenky na toto téma V. Viktora rozvedl ve studii *Regionalita v literatuře českého humanismu?* Uvažuje v ní o vzniku regionálního citění v souvislosti s novým chápáním prostoru v renesanci. (VIKTORA 1997: 75–79) Další úvahy v této oblasti uveřejnil Josef Hejnic. Na základě široce koncipovaného studia, do něhož zařadil analýzu městských kronik i dochovaných knihoven, došel k závěrům o regionální odlišnosti jižních Čech a Plzně v publikacích *Českokrumlovská latinská škola v době rožmberské* (1972) a *Latinská škola v Plzni a její postavení v Čechách* (1979).

Počátky regionalistických idejí v české krásné literatuře lze sledovat nejspíše až s přelomem 19. a 20. století, čemuž v politické rovině předcházely regionalistické snahy o emancipaci v rámci absolutistického systému. V přechodové etapě vývoje literárního procesu, který už ukončil svoji obrozeneckou emancipaci a vstupuje do moderního období své existence, sledujeme mnohost uměleckých koncepcí a značný tvůrčí elán spisovatelů. Je to období kvalitativní diferenciaci soudobé tvorby, charakteristické nástupem průbojných děl českého naturalismu a kritického realismu.

První náznaky teoretického zájmu o regionalismus přicházely z Moravy. Byly to stati P. I. Tauera a F. Roháčka v *Literárních listech* z roku 1883.²⁹ P. I. Tauer nazval svou studii *Otázka literárního středu na Moravě*. F. Roháček na ni reagoval. Spolu se studií F. X. Šaldy *Literární centralisace*³⁰ reagovaly na nebezpečí jediného rozhodujícího kulturního centra. Dalším hlasem byl článek L. Čecha *O úkolu krásné literatury české na Moravě*,³¹ v němž byla moravské provenienci uměleckého díla připisována důležitost, ale současně byla zdůrazněna nedílnost sepětí moravské tvorby s českou. Rovněž první monografie o regionální literatuře vznikla na Moravě. Když v letech 1910 – 1911 pracoval M. Hýsek na své habilitační práci *Literární Morava v letech 1849 – 1885* (Praha 1911), věděl, že půjde o část úplných dějin české literatury na Moravě. Je zvláštní, že tvůrce zatím jediných dějin české literatury rozsáhlého a značně různorodého regionu, jakým byla historická Morava, nevyložil kriteria, podle nichž vybíral osobnosti a díla pro svoji práci.

V meziválečném období se také vymezovaly základní teoretické koncepce regionalismu zřejmě v souvislosti s evropským zájmem o tento problém. Podpůrný argument podávají základní meziválečné encyklopedie *Meyers Lexikon 10* (1929), *Larrouse du XXe siècle 5* (1932), *Der große Brockhaus 15* (1933) i *Enciclopedia Italiana 28* (1935–1944), které toto

²⁹ *Literární listy*, 1883, č. 4, s. 1, 9, 17, 21, 36.

³⁰ F. X. ŠALDA, „Literární centralisace“, in *Kritické projevy*, sv. 7, Praha 1953, s. 24. (Studie byla uveřejněna v r. 1908.)

³¹ *Zora*, 1885, č. 3, Olomouc, s. 23.

heslo uvádějí. Anglické a sovětské encyklopedie se jím nezabývají. Pro českou encyklopedickou literaturu je charakteristický podobný vývoj. Riegrův *Slovník naučný* ani *Ottův slovník naučný* heslo regionalismus nezařazují. Teprve meziválečné encyklopedie, např. *Nový velký ilustrovaný slovník naučný* (sv. 15, 1931), *Masarykův slovník naučný* (sv. 6, 1932), *Ottův slovník naučný nové doby* (sv. 5, 1, 1938) už daný pojem vykládají.

Podnětně o regionalismu uvažoval M. Weingart, když při výkladu literárněhistorických metod uváděl literárně-zeměpisnou metodu, která zdůrazňuje vztah literárního kontextu k regionálním prvkům i podmínky ovlivňující spisovatelův tematický výběr a hodnocení.³²

Diskusi o regionalismu podnítil filozof, docent Masarykovy univerzity J. L. Fischer (viz výše). V průběhu léta a podzimu 1926 rozesílal kdyňský advokát a předseda osvětového spolku J. Štěpánek 208 dopisů. Byly určeny jednak známým osobnostem kulturního a společenského života, jednak redakcím 126 periodik. Dopisy obsahovaly čtyři otázky formulované J. L. Fischerem:

1. jaký je význam regionalismu,
2. jaká nebezpečí v sobě chová,
3. jaký by měl být program regionalistické činnosti vůbec,
4. jaký [by měl být] speciální program regionalistické činnosti chodské.

Odpovědi na „Anketu o regionalismu“ byly publikovány ve třetím ročníku revue Jihočeský přehled (1928, č. 2–3) a v publikaci *Anketa o regionalismu* (Kdyně 1928, s rekapitulací a interpretací celé akce z pera J. L. Fischera). V ní se objevila problematika vztahu centra a regionu (případně centra a periferie). Například V. Mathesius považoval „za nutnou takovou decentralizaci našeho kulturního života, aby každá oblast měla své vyspělé kulturní středisko, dobře dostupné a opatřené školami“ (s. 12). Podle něho život v každé oblasti má vyrůstat z vlastních podmínek, decentralizace by měla podnítit produktivnost, neměla by však narušit jednotu národní kultury. A. Pražák zastával názor, že by kultura z centra měla pronikat do regionů a tam [by měla, pozn. L. M.] regenerovat (s. 25). A. Novák kladl na regionalismus požadavek větší míry sebekritičnosti a náročnějších měřítek: „Zdravý jihočeský regionalismus by svého krajana Holečka nevelebil bez poměrnosti jako největšího českého prozaika, nýbrž by ho kritizoval podrobněji, poučeněji, důvěrněji, než by dovedl kritik pražský neb brněnský, ježto lépe zná látku, již Holeček zpracoval, lépe rozumí poměrům, z kterých vyšel“ (s. 29). Naproti tomu J. Herben prosazoval důsledně centralistickou koncepci a v regionalismu spatřoval nebezpečný zárodek separatismu (s. 14). Požadavek důslednosti v estetických nárocích na uměleckou tvorbu formuloval sám J. L. Fischer: „Je zásluhou do úmoru obětavé práce předchozích – řekněme – buditelských generací, že kulturní úroveň českého národa je jednou z nejvyšších v Evropě. Přihlédneme-li však k ní blíže, shledáme, že ve svém jádře je více receptivní než tvořivá, a pokud je tvořivá, že se její tvorba vyčerpává po výtce nižšími formami organizační činnosti. (...) Nemožno opomenouti ještě jednu otázku, týkající se postulátu krajového zabarvení, resp.

³² M. WEINGART, „Problémy a metody české literární historie“, in *Sborník filozofickej fakulty univerzity Komenského v Bratislave 1*, Bratislava – Martin, 1922, č. 12, s. 19.

krajově specifického rázu regionalistické kulturní tvorby. Mnohdy bývá chápána tak, že výběrem motivů, zdůrazňováním krajových zvláštností (třeba dialektických) i krajové tradice jest teprve zcela splněn požadavek regionalistické tvorby. Zdůrazněme proti tomu, že toto chápání je ryze vnějškové; že motiv nikdy nerozhoduje o hodnotě díla a že je věci celkem podružnou, že být vědomě a chtěně krajovým je stejně tak málo možné jako být chtěně »národním«. Krajově, národně atd. specifický ráz tvorby může být a je vždy spíše bezděčným následkem než zamýšleným cílem“ (s. 48–57).

Literární historik a kritik B. Slavík ve své knize *Regionalismus a literatura* (Domažlice 1937). Pokouší se v ní vymezit specifika českého regionalismu (v porovnání s francouzským a německým) a uchopit jej jako „literární směr“. B. Slavík sice volil pojmy „regionální“ a „kmenová“ tvorba, jenomže do obou skupin řadil tvůrce zcela mechanicky, nikoli podle kvalitativních měřítek, ale podle původu: jako kmenovou tvorbu označoval díla rodáků, za regionální považoval tvorbu „příchozích“, tj. ostatních umělců, působících v regionu, z něhož nepocházejí. Teze o kmenovém písemnictví navíc evokují teze německého regionalisty J. Nadlera, který sledoval specifikum literárního vývoje německých „kmenů“ a zemí. Při konkrétní aplikaci zvoleného paradigmatu se Slavík dostával do rozporu se svými názory, když např. do kontextu Moravského Slovácka chtěl organicky zařadit J. Durycha a B. Benešovou. Praktickým řešením otázek z této knihy je pak několik Slavíkových literárněhistorických publikací – mj. *Písemnictví na Litovelsku* (1937), *Hanácké písemnictví* (1940) a soubor esejů *Kořeny* (1944). Postupně autor svůj názor korigoval, takže jeho poválečné *Písemnictví na Moravském Valašsku* (1947) se od původního pojetí odklonilo. Ojedinelým případem uskutečnění představ o „kmenové literatuře“ byl pokus Óndry Łysohorského o vytvoření spisovného jazyka ze slezského nářečního základu a rovnocenná snaha nalézt na tomto základě oprávnění pro ujištění existence samostatného národa.

Jako zásadní se objevovala otázka vztahu centra a regionu, pozitivní funkce regionalismu jako protiváhy centralismu a současně jeho přínos kulturní a společenské situaci (I. A. Bláha, K. E. Sokol, E. Rádl, J. L. Fischer v kdyňské anketě). Své kritické výhrady ke kulturnímu centralismu formulovali v samostatné publikaci F. Pelikán³³ a J. L. Fischer³⁴, v níž se autor jednak zabývá vztahem centra a provincie a jednak formuluje nové úkoly pro regionalismus.³⁵

³³ F. STREJČEK, „Počátky literárního regionalismu v Čechách“, in *Strážce tradice*. Praha – Olomouc, 1940, s. 288.

³⁴ J. L. FISCHER, *Kultura a regionalismus*. Brno 1930.

³⁵ „Provincii chtěly by (autorovy úvahy, pozn. aut.) ujistiti, že není tak chudá, jak sama ráda si namlouvá; a že je nejen třeba, nýbrž i možno v ní kulturně žít i tvořit; (...) Regionalismu pak chtěly by ukázati, že vedle úkolů, které vzal již na sebe, existují ještě jiné, neméně důležité, (...) protože umožňují a umožní zdárné rozvíti jeho činnosti: míním programové budování kulturní autority, která by mu nejen byla zdatnou oporou, ale pro dnešek i jediným východiskem ze současné politické degenerace“ (s. 7).

Někteří autoři postřehli negativní rys, který mohl zavádět regionalismus na scestí, kdyby se stal živnou půdou pro růst nepodloženého sebevědomí a ustrnutí v uspokojenosti průměru. Na možný průnik maloměšťáctví a provincialismu upozornil v těchto souvislostech A. M. Píša.³⁶

Byla také nastolena otázka perspektiv regionalismu, jež se spojovaly s jeho možnostmi přispět kulturnímu a společenskému vývoji národního celku. K. Čapek uvažoval o demokratiizační funkci regionalismu, o jeho možnostech zachování tradice, intenzivnějšího prožívání současnosti i pro anticipaci budoucnosti.³⁷ Méně jasné bylo pojetí J. Kohna, jenž hovořil o asimilační funkci regionalismu, kterou může být kulturní vývoj zbaven stagnačních prvků. Kohnovo chápání problému příliš rozšiřovalo vliv regionalismu na oblast literárního i společenského vývoje.³⁸ Tyto podněty se projeví i v dřívější studii, která v regionalismu viděla syntetizující možnost společenského i národního vývoje.³⁹ Konečně se objevily i úvahy o širším zaměření regionalismu do ekonomické a společenské oblasti proti původně uvažované kulturní.⁴⁰

Ruský badatel P. Bogatyrev přispěl do diskuse o některých problémech výzkumu regionální literatury svou studií *Funkčno-štrukturalna metoda a inné metody etnografie a folkloristiky* ve Slovenských pohľadoch (1935). Jeho metoda obohatila dobovou teorii tím, že studovala základní funkce, strukturu a dominanty etnografických, sociálních a kulturních faktů v přejímaném prostředí. Nezanedbatelný význam pro regionalismus měla rovněž studie Jana Mukařovského *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty* (1936).

V souvislosti s úvahami o smyslu národního obrození se pokusil F. Strejček posunout počátky českého regionalismu do národního obrození ve studii z r. 1940 *Počátky literárního regionalismu v Čechách*.

V meziválečném období byly vymezovány základní problémy regionalismu v souvislosti s ustavováním politického a kulturního života v tehdejším Československu. Formovalo se hledisko na jeho historické kořeny, sledovala se jeho funkce, stanovovaly se hranice mezi regionalismem a národopisem. Byla nastolena otázka perspektiv regionalismu, jež byly spojovány s jeho možnostmi přispět kulturnímu a společenskému vývoji národního celku. Někteří autoři postřehli i zárodek scestí při ustrnutí regionalismu v uspokojení průměru.⁴¹

³⁶ A. M. Píša, „O regionalismu“, *Právo lidu*, 1926, roč. 35, č. 206, s. 1.

³⁷ K. ČAPEK, „Regionalismus“, *Kdyňská stráž*, 1934, roč. 7, č. 31, s. 1.

³⁸ J. KOHN, „Regionalismus, pracovní pole asimilačního hnutí“, in *Asimilace a věky*. Praha 1936, s. 840 n.

³⁹ „Plzeň a regionalismus“, in *Plzeň a plzeňsko v minulosti i přítomnosti*. Plzeň 1925, s. 1.

⁴⁰ K. MALÍK, „Několik poznámek k diskusi o regionalismu“, *Přítomnost*, 1929, č. 6, s. 376; J. BLÁHA, „Úkoly regionalismu“, *Kdyňská stráž*, 1929, roč. 2, č. 52, s. 1.

⁴¹ Autor práce děkuje V. Viktorovi za upozornění na některé regionalisticky orientované statě publikované v meziválečném období.

SITUACE PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE

Po druhé světové válce, s výjimkou krátké etapy svobodného vývoje umění v letech 1945 – 1948, byly jakékoliv projevy regionalismu označovány za „buržoazní nacionalismus“. Příkladem je tu osud Ó. Ľysohorského, který se během 2. světové války snažil jako emigrant v Sovětském svazu přesvědčit Stalina o existenci samostatného lašského národa, který by měl mít po válce nárok na vlastní stát. Tím se dostal i do konfliktů s českými politiky v Moskvě, tj. se Zdeňkem Nejedlým a Václavem Kopeckým. Od r. 1955 působil na filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě.⁴²

Poválečné budování státu a silná politická kontrola obyvatelstva z centra rozhodně k decentralizačním a regionalistickým tendencím nepřispívaly. Nicméně studium regionalismu pokračovalo i po válce.

Jednu z prvních poválečných teoretických statí o regionalismu uveřejnil F. Buriánek (odlišil v ní aspekty literární historie, pro kterou výklad vychází z kategorie času, a regionalistiky, kde k časové linii přistupují vztahy místní).⁴³

O vztahu regionalismu a centralizace uvažoval také Zdeněk Nejedlý. Zdůraznil jejich vzájemný dialektický poměr, kdy regionalismus může podporovat syntézu. Regionalismu určil základní poznávací smysl přispívající k úplnému obrazu národního života.⁴⁴

Teprve od roku 1956 (tedy po kritice tzv. kultu osobnosti na XX. sjezdu KSSS a následně po XV. sjezdu KSČ), kdy se poněkud uvolnila ideologická pouta svazující literární tvorbu, se setkáváme s jistým rozvojem vlastivědné činnosti a v jejím rámci i s rozvojem lokálních literárních aktivit. V té době založenému pražskému časopisu Květen na Ostravsku sekundoval Červený květ, v němž se redakce rovněž zabývala otázkami významu a rozvoje literatury v regionu v diskusi z roku 1956.⁴⁵ Příspěvky nebyly rozsáhlé a neměly teoretický charakter. Většina z nich se dotýkala problematiky regionalismu a provincialismu. Redakce anketu uzavřela konstatováním, že umění zpodobující život jistého kraje a kritik hodnotící dílo musí vidět regionální literaturu v souvislosti celonárodní, jinak by u nich došlo ke ztrátě měřítek a tvůrčí regionalismus by se zvrhl ve sterilní provincialismus.⁴⁶

O rok později shrnuje J. Krystýnek nedostatky vyskytující se při nesprávném chápání regionalismu v marxistiicky založené studii *K otázce regionalismu v literatuře*. Podle J. Krystýnka k nim patří:

1. lokální patriotismus,
2. snižování kritérií a v důsledku toho podpora prostřednosti a diletantismu v umění,
3. zploštění v pouhý zevní folklorismus, zájem o krajové zvláštnosti a svéráz bez proniknutí k třídní problematice kraje,

⁴² Srov.: L. MARTINEK, „Óndra Ľysohorsky v laštině a překladech“, *Těšínsko*, 1999, č. 1, s. 13–14.

⁴³ BURIÁNEK, F.: „Literární historie a regionalismus“, *Var*, 1948, č. 1, s. 244.

⁴⁴ NEJEDLÝ, Z.: „O novém regionalismu“, *Var*, 1949, roč. 2, s. 1.

⁴⁵ *Červený květ*, 1956, roč. 1. Anketa byla zveřejňována v číslech 1 a 2, s. 11–13, 13–17.

⁴⁶ *Červený květ*, č. 8, s. 17.

4. interpretace krajové nebo kmenové society jako celku bez jasné třídní diferenciacce,
5. zdůrazňování rozdílů kmenových a stavovských, aby byly zastřeny rozdíly a protiklady třídní,
6. nesprávný, uměle vytvořený antagonismus mezi venkovem a městem bez zřetele k třídnímu složení venkovského i městského obyvatelstva. (KRYSTÝNEK 1957: 1–9)

Krystýnkovu studii silně ovlivnila doba vzniku aplikací tzv. třídních hledisek marxistické estetiky. Autor v textu obsáhle hodnotil názory svých předchůdců a upozornil na „konzervativismus“ francouzského regionalismu a regresivní prvky v něm obsažené. Podle něj konzervativní linie regionalismu u nás vyústila v ruralismus. Takové stanovisko však není obhájitelné, neboť ruralismus sledoval svým příklonem k venkovu, půdě, „duchu kraje“ obecnější tendence než regionalismus. Byl jednou z vývojových linií meziválečné literatury, nespojoval svou tematiku s určitou oblastí, její tradicí nebo se záměrem reprezentovat a aktivizovat její kulturní vývoj. Bez zkreslení jej tedy není možno ztotožňovat s regionalismem, pro nějž je důležité regionální určení. Studie zabývající se z teoretických pozic regionalismem nikde neproklamovaly tendence ruralistického nebo podobného typu. V 19. století chápe Krystýnek problém českého regionalismu jako záležitost slezskou a moravskou, protože údajně vše, co vznikalo v Čechách, se stávalo součástí celonárodní literatury. Dále se kriticky vyrovnal s názory na téma regionalismu slovenské provenience i s antropogeografií, i když u nás se pokusy navazovat na uvažování Josepha Nadlera v nějakém zásadním rozměru neobjevily. (Jistou výjimkou by zde mohla být práce Milana Rusinského *Němečtí Slezané* z r. 1933, kde se její autor jako Nadlerův žák skutečně opíral o názory autora *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften*.⁴⁷⁾

Je zajímavé, že k výčtu badatelů, kteří se problematikou regionalismu zabývali, připojil Krystýnek i svého učitele F. Wollmana.⁴⁸ Krystýnek také dospěl k pozitivnímu hodnocení regionálních kořenů každého literárního díla a přiznal regionalismu konstitutivní působení ve smyslu národního sjednocování. V této souvislosti připomněl zejména stanoviska A. Pražáka, ale i postřehy A. Závodského a O. Králíka ze zmíněné ankety *Červeného květu*.⁴⁹ Krystýnek poprvé u nás upozornil na badatele, kteří základy regionalismu viděli již v antice. Aleksander Patkowski již v r. 1924 obrátil pozornost k antickému Římu a Carlo Vitta citoval dílo Aurelia Sexta Victora z 5. – 6. století s názvem *Origo gentis Romae*, v němž je vymezen význam termínu regio: „(...) nam coniugium in familiam dilatatum est, familiam in gentem, gens in civitate, civitas in provinciis, provincia in regione.“ K tomu je třeba

⁴⁷ Srov.: L. MARTINEK, „Česká a německá literatura v krnovském regionu do r. 1939“, in *Češi a Němci dříve a dnes. Problémy národní identity a vzájemných vztahů Čechů a Němců*. Krnov, 2000, s. 125–155.

⁴⁸ Krystýnek zde uvádí publikaci F. WOLLMANA *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*, Brno 1936.

⁴⁹ Z projevů účastníků ankety *Červeného květu* o regionalismu připomínám vyhrocený názor O. KRÁLÍKA, že „regionalismus je totéž jako realismus“ a „každý autor musí růst z konkrétního prostředí, každý básník má zkušenosti z určitého kraje“. Tento názor však nemá opodstatnění. Například z hlediska *mimesis* bychom s těžší mohli položit rovnítko mezi literárními díly založenými na regionálním principu tvorby a realismem. (Literární *mimesis* spočívá v prezentaci předmětů nebo činností ve verbální materii. Viz MITOSEK 1997: 17; přel. L. M.) Problém je samozřejmě o něco složitější, než jak ho vidí O. Králík.

poznámenat, že A. Sextus nebyl první osobností přicházející s termínem regio. Polybiova *Historia* se zmiňuje o postupu, jímž v historickém procesu dospívá každý vývoj k celistvosti.⁵⁰ V podtextu je tu vyjádřena myšlenka o konfrontaci centralismu a decentralizačních prvků.

Alois Sivek se vrátil k regionalismu na stránkách Červeného květu samostatnou úvahou a spojil smysl regionalismu se zřetelem k vývojovým potřebám současnosti. Dospěl však k diskutabilnímu závěru o sbližování regionalismu a realismu.⁵¹

Josef Hrabák se původně zabýval otázkou, které autory a díla je třeba zařadit do regionální literatury.⁵² V pozdější studii *O některých problémech regionální slovesnosti* (1961) upozornil na některá úskalí užívání regionálního atributu při hodnocení literárního díla a zdůraznil přitom funkční hledisko. Odmítl pouhé mechanické souvislosti s regionem: „(...) neptáme se jen na to, zda určitý autor zobrazil ve svém díle jistý region, ale (...) zkoumáme, zda sloužil jeho specifickým potřebám.“ (HRABÁK 1961: 24) S. Urbanová nedávno poukázala na překonání Hrabákova funkčního aspektu v současné kulturní situaci zejména tam, kde Hrabák rozvíjí představu o národních kulturních centrech a stabilizovaných nakladatelstvích. Například ve Slezsku se mísí jazyková i národnostní skladba obyvatelstva a to podmiňuje i národnostní profil některých kulturních a literárních časopisů na česko-polském pohraničí (jako je tomu v případě původně vendryňského časopisu Weles) a vznikají nečekaná centra (Vendryně u Trince) apod. (URBANOVÁ, 2003: 329–330)

Na svou poválečnou studii navázal F. Buriánek prací *Literární Klatovy* (1962). V úvodu ocenil pozitivní přínos správně pochopeného a aplikovaného regionalismu. Základní úkoly pro regionální studium Buriánek spatřuje v analýze zrcadlení celonárodní minulosti a přítomnosti v regionální literatuře, vystižení specifiky této literatury a její vývojové linie, objasnění vzniku uměleckých hodnot inspirovaných krajem, porovnání těchto hodnot celonárodními měřítky, sledování rytmu vývojové linie regionální literatury ve srovnání s vývojem celonárodním. Mimo jiné konstatuje, že jestliže literatura je nejlepším zrcadlem života lidí a nejnázornějším svědectvím minulého, pak „organický vztah krajového života k celonárodním je hlavním regulátorem vlastivědné práce i umělecké tvorby krajové, který je odvádí od nebezpečí provincialismu a lokálního patriotismu“. (BURIÁNEK 1962: 185–192.) K těmto názorům se vrátil i později.⁵³ O podnětnosti Buriánkových úvah se vyslovil v recenzi *Literárních Klatov* Vladimír Štěpánek.⁵⁴

⁵⁰ POLYBIOS, *Historia I*, 1-11. Polybios žil asi 200 – 120 př. n. l.

⁵¹ SIVEK, A.: „Region v díle spisovatele“, *Červený květ*, 1959, roč. 4, s. 18.

⁵² HRABÁK, J.: „O některých problémech regionální slovesnosti“, in *Stav a úkoly literárně historického průzkumu Slezska*. Opava, 1949, s. 5.

⁵³ BURIÁNEK, F.: „K otázce krajových vztahů literárních“, in *Čin*, Plzeň, 1963, s. 21.

⁵⁴ ŠTĚPÁNEK, V.: „Příspěvek k otázce regionální literatury a jejího dějin“, *Česká literatura*, 1963, roč. 11, s. 513.

K dalšímu důležitému problému – vymezení regionu – se Buriánek vrátil po dvaceti letech. Na určení regionu se podílejí podle něho zeměpisná poloha, přírodní poměry, etnický ráz kraje, jeho ekonomický a sociální charakter, kulturní tradice a historické povědomí.⁵⁵

Zásadní nesouhlas s pozorností věnovanou regionalismu vyslovili v polovině 60. let 20. století Josef Jančář a Mojmir Otruba. J. Jančář staví do protikladu vědecký a regionální výzkum. Věda je vědomím souvislostí, regionalismus znamená jejich popření.⁵⁶ M. Otruba považuje za problematické chápat regionalismus jako odvětví literární vědy. Vrací jej do souvislostí vlastivědy.⁵⁷

Eva Hájková zasáhla do snah o aplikování filozofických kategorií a za měřítko vědeckosti regionalismu považovala, nakolik se podařilo v konkrétních skutečnostech odhalit jejich jedinečné, zvláštní a obecné rysy. (HÁJKOVÁ 1969: 2–4 obálky.)

Ke kdyňské anketě se vrátil roku 1968 František Povolný brožurou *O regionalismu* (KKS Brno), v níž přetiskl některé příspěvky a přidal tematicky podobné studie mj. K. Čapka a B. Václavka. (Je zajímavé, že oživení kdyňské ankety Povolný přikládá v kontextu 60. let 20. století stejnou důležitost jako znovuoživení pozornosti meziválečné avantgardě.)

Teoretické otázky vymezení regionu v literatuře zkoumal ve studii *Vymezení regionu v literárním bádání* Karel Bogar. (BOGAR 1969: 141) Jeho existenci chápe ve smyslu horizontálním, tedy územním, a ve smyslu vertikálním, tedy časovém. ZA časové hledisko považuje národopis, dialektologii i proticentralistické tendence. Pro vymezení regionu aplikuje zeměpisná a kulturní hlediska proti dosavadnímu postupu obecného literárního místopisu, který region přesně nevymezoval. Z geografických hledisek uvažuje o hranicích národnostních, národopisných, dialektologických, správních, geograficko-fyzikálních, o vývoji obyvatelstva. Z hledisek kulturních uvádí vliv školských center, divadel, publicistiky, osvětových spolků, galerií, kin, archivů, muzeí, knihoven, rozhlasu a televize. Za jednu z důležitých funkcí regionalismu považuje to, že dějiny národní literatury mohou vycházet právě z regionální tematiky.

V roce 1970 bylo problematice regionalismu věnováno zasedání Václavkovy Olomouce. Ze zasedání byl vydán sborník *O socialistické kultuře a regionalismu* (Olomouc 1972). Jednou z řešených otázek bylo vymezení regionu. Josef Bartoš se zabýval smyslem tohoto vymezení, které není jen východiskem, ale i součástí a výsledkem výzkumu.⁵⁸ Stanislava Šprincová pojem regionu specifikovala: „(...) heterogenní celek, vzniklý v průběhu historického vývoje, integrovaný působením jeho jádra, tj. města nebo aglomerace, která

⁵⁵ BURIÁNEK, F.: „Regionální zřetel v literární vědě“, in *Literárněvědné studie. Profesoru Josefu Hrabákovi k šedesátinám*. Brno, 1972, s. 369

⁵⁶ JANČÁR, J.: „O regionalismu a vědeckém výzkumu“, *Literární noviny*, 1965, roč. 14, č. 10, s. 1.

⁵⁷ OTRUBA, M.: „Regionalismus a o regionalismu“, *Česká literatura*, 1969, roč. 17, s. 675.

⁵⁸ BARTOŠ, J.: „K pojetí, vymezení a významu regionu“, in *O socialistické kultuře a regionalismu*. Ostrava, 1972, s. 79 n.

je jeho nesporným kulturním i hospodářským střediskem, a vnitřně propojený nejrůznějšími vztahy“.⁵⁹ Jiří Skalička se vrátil ke vztahu centra a regionu. Domníval se, že vzhledem k vývojovému hledisku není třeba považovat kulturní centrum za něco jednou provždy dané.⁶⁰ Názorem Josefa Poláka, který uvažoval o rozšíření regionální literatury na literaturu hornickou, lesnickou, studentskou atd., není třeba se zabývat, neboť autor nevymezil hranice mezi regionalismem a slangem, nezabýval se ani teoretickými otázkami.⁶¹ Redakce nezařadila do sborníku nijakou shrnující nebo utřídňující studii. Příspěvek podobného charakteru nebyl na zasedání přednesen.

Určitý souhrn dosavadních problémů regionalismu a především jeho zpracování z hlediska vyučování literární výchově zpracoval Jaromír Plch v publikaci *O uplatnění regionálních aspektů v pedagogickém působení učitele především v literární výchově* (1970). V části zabývající se regionalismem chápe region jako „část určitého celku a ve vztahu k tomuto celku“ a vznik regionálních prvků spojuje s příznivými podmínkami uměleckých směrů „usilujících o realistický obraz života“ nebo o vztah k národopisné specifičnosti.⁶²

Jistým vyvrcholením v dobovém bádání o regionalismu byla monografie Jiřího Svobody *Tvorba a region* (Ostrava 1974). Autor zde shrnul vývoj názorů na problematiku regionalismu, pokusil se o vymezení základních pojmů region, regionalismus, regionalistika, sledoval mj. vztahy mezi celkem a regionem, regionalismem a národopisem, regionalismem a politickým konzervativismem, pozornost věnoval sociálním zřetelům regionalismu. Upozornil na jeden rys možného negativního vývoje – na překrytí sociální reality zájmem o národopisné zvyklosti nebo lokální tradice.⁶³

Pro relativní úplnost lze uvést poznámku Stanislava Cífký z r. 1979 zamýšlející se nad soudobou literaturou, v níž se pouze výjimečně nacházela regionální díla.⁶⁴ Na počátku 80. let reagovali na problematiku soudobého regionalismu Bohumil Jirásek a Viktor Viktora. Podle nich regionální úsilí nemůže zdůrazňovat protiklad tradice a integračního vývoje. Pro smysl své existence by měl regionalismus sledovat především možnosti prostředkovaného přínosu k řešení integrálních problémů.⁶⁵

S definicí regionalismu se setkáváme ve *Slovníku literární teorie*, kde jsou mu připisovány reakční tendence.⁶⁶ (VLAŠÍN aj. 1984: 312) Autorka hesla Z. Kovářová řadí do regionální literatury jednak díla úzce krajově determinovaná, spoluvytvářející místní kulturní

⁵⁹ ŠPRINCOVÁ, S.: „K některým problémům vymezení regionů“, in op. cit., s. 80 n.

⁶⁰ SKALIČKA, J.: „Poznámky k otázce vztahu kulturního centra a regionu“, in op. cit., s. 211 n.

⁶¹ POLÁK, J.: „Ke vztahu literatury regionální a celonárodní“, op. cit., s. 84 n.

⁶² PLCH, J.: *O uplatnění regionálních aspektů v pedagogickém působení učitele především v literární výchově*. Praha, 1970, s. 3, 8.

⁶³ SVOBODA, J.: *Tvorba a region*. Ostrava, 1974, s. 14.

⁶⁴ CÍFKA, S.: *České Budějovice v literatuře 2*. České Budějovice, 1979, s. 62.

⁶⁵ Závěrečná zpráva státního úkolu II-5-215. Výzkum tvorby a ochrany životního prostředí v oblasti západočeských lázní. Oddíl „Literární tvorba, její vývoj a současnost. Plzeň, 1980, s. 23. (Za upozornění na uvedené práci děkuji V. Viktorovi.)

⁶⁶ Z. KOVÁŘOVÁ uvádí: „(...) např. v období mezi dvěma světovými válkami využívaly regionalismus zejména směry konzervativního až reakčního zaměření, zdůrazňující protiklad mezi zemědělským venkovem

život, jednak díla, v nichž se výrazným způsobem obráží autorův vztah k určitému kraji, k jeho zvláštnostem atd. Nepřipouští jakýkoliv vztah regionální tvorby k celonárodní literatuře, vzájemné souvislosti, ani závislosti. Přitom právě definice tohoto vztahu tvoří základ k pochopení problematiky a její aplikace v teorii a praxi.

Heslo „regionalismus“ bylo zařazeno i do *Příručního slovníku naučného* 3 (1966) a zúženo na etnografický pojem, do *Malého encyklopedického slovníku A – Ž* (1972), do *Ilustrovaného encyklopedického slovníku* 3 (1982). Dotýká se jej i *Teorie literatury* kolektivu autorů vedeného V. Štěpánkem (1965).

Teoretický zájem o regionalismus v osmdesátých letech byl oživen dvěma konferencemi, tematicky ovšem úžeji vymezenými. V Opavě v roce 1985 se jednání zaměřilo na téma „Čtyřicet let literatury v Severomoravském kraji (1945 – 1985) a aktuální problémy regionalismu“. Slezské muzeum a Památník Petra Bezruče vydaly sborník téhož názvu. V Cikháji uspořádala v roce 1988 katedra bohemistiky PdF brněnské UJEP didakticky zaměřenou konferenci „Regionální prvky v literárním textu z didaktického hlediska“. V témže roce z ní vyšel sborník *Vědecká konference* s podtitulem jejího názvu.

Ani tato druhá etapa ve vývoji názorů na regionalismus nespécifikovala a neuzavřela téměř půlstoletí sledovanou problematiku. Krystýnkova studie byla první poválečnou prací, která se problémem zabývala systematicky a sledovala jeho vazby k literární historii i teorii. Svobodova studie poprvé přehledně a s nutnou stručností shrnul vývoj názorů na problematiku regionalismu, přičemž za mezník považoval druhou polovinu 40. let.

Oproti meziválečnému období se v poválečných letech projevila snaha o vymezení základních pojmů – region a jeho určení, regionalismus, regionalistika atd., o zřetel na další kontextové souvislosti – vztahy mezi celkem a regionem, regionalismem a národopisem, regionalismem a politickým konzervativismem, případně třídním a sociálním zřetelem. F. Strejček a J. Krystýnek uvažovali o posunutí tradiční datace do dřívějšího období.

Uvažovali jsme zatím o rozvoji regionalisticky orientovaného literárněvědného výzkumu v období meziválečném a poválečném u nás. Třetí, tentokrát politicky neúčelovou etapu reflexe regionalismu a svobodného rozvoje regionalistiky, tvoří období po roce 1989. V Praze se 25. listopadu 1993 z podnětu Centra komparistiky Filozofické fakulty Karlovy univerzity konalo symposium „Regiony a jejich interpretace“, přičemž referáty z něho otiskl jednak časopis *Svět literatury*⁶⁷ a jednak byly vydány ve sborníku Ústavu pro českou literaturu AV ČR *Román a „genius loci“* s podtitulem *Regionalismus jako pojetí světa v evropské a americké literatuře*.⁶⁸ Z Centra komparistiky FF UK vyšly posléze tři sborníky studií z komparistiky, v nichž se objevily příspěvky s jednoznačně regionalistickou

jako uchovatelem starého mravního a sociálního řádu na jedné straně a industrializovanými městskými centry, která tento řád rozkládají a přinášejí vlastní civilizaci a s ní i pokrokové socialistické tendence na druhé straně.“

⁶⁷ *Svět literatury*, 1994, č. 7, s. 21–97.

⁶⁸ Redigovali A. HOUSKOVÁ a Z. HRBATA, edice Ursus, sv. 4, bez uvedení data vydání (pravděpodobně 1994).

tematikou.⁶⁹ V Ostravě ve dnech 7. – 8. 12. 1994 uspořádala Obec moravskoslezských spisovatelů – středisko v Ostravě a Katedra české literatury, literární vědy a dějin umění FF Ostravské univerzity konferenci „Literatura a region“; stejnojmenný sborník referátů vydalo nakladatelství Optys v Opavě v roce 1995. Na ostravské konferenci „Literatura a region“ se k literatuře vzniklé v regionu a poznamenané regionem ve svém dopise negativně vyslovil spisovatel Ota Filip. (FILIP 1995: 27–30) Domníval se mimo jiné, že pro regionální literaturu se v němčině užívá pojmenování skoro hanlivé – Heimatliteratur, tedy jakási směsice lidového pseudofolkloru, rádoby nářečí, příběhy plné zhrzené lásky či neuskutečného milostného vztahu a nikdy neutuchající lásky k vlasti a k domovu... Podle Filipa jde v případě regionální literatury o kategorii poněkud pozvednuté triviální literatury. A uzavírá: „Mnozí zalézají do klínu lásky k vlasti jen proto, že mají strach se střetnout se světem.“⁷⁰ Podle Filipa je základní vlastností moderního člověka mobilita, intelektuální nomádství, odvaha opustit vlast nebo region, když ho vlast vyžene nebo podvede, okrade o budoucnost, anebo když se tvořivému člověku zachce žít někde jinde. Zřící se vlasti nebo zapřít region, z něhož člověk vzešel, však nelze, neboť je spolu s mateřštinou součástí jeho životopisu, prvním kulturním obohacením.

Mezi regionální literaturu a tzv. „heimatliteratur“ však nelze pokládat rovnítko, jak to činí O. Filip. Každý z pojmů obsahuje jinou potencialitu tvořivosti.

Mezinárodní konferenci „Literatura v českém a polském Slezsku“ zorganizovala v Opavě Slezská univerzita ve spolupráci s Uniwersytetem Śląskim – Filia w Cieszynie 15. – 16. 11. 1995. Sborník z konference vyšel o rok později.⁷¹ Ve dnech 26. a 27. 11. 1997 připravil Ústav pro regionální studia Ostravské univerzity konferenci o regionalismu a literatuře v regionu na půdě Filozofické fakulty OU. V roce 1997 se pak objevil sborník *Region a jeho reflexe v literatuře* zahrnující referáty z konference.⁷² Jako sborník prací FF OU vyšel podnětný soubor studií *Slezsko a severovýchodní Morava jako specifický region* (1997).⁷³ Ostravská badatelka S. Urbanová vydala soubor studií *Metamorfózy dětské literatury. Přehled české literatury pro děti od roku 1945 po současnost* (1999), v níž se v několika kapitolách dotýká problematiky regionalismu, zejména ve vztahu k literatuře pro děti a mládež. Na tuto publikaci autorka navázala rozsáhlým souborem literárně historických studií a teoretických statí *Meandry a metamorfózy dětské literatury* (2003). Podobně ostravský literární historik Jiří Svoboda se ve svých dvou souborech studií *Z obzoru tvorby. Kapitoly z české literatury* (1998) a *Cesty a zastavení. Kapitoly z české literatury dvacátého*

⁶⁹ *Kontext – překlad – hranice*. Red. Anna Housková. Praha: Centrum komparatistiky, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1996; *Mezi okrajem a centrem*. Ed. Vladimír Svatoň, Anna Housková, Oldřich Král. Praha: Centrum komparatistiky, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1999; *Kultura a místo*. Ed. Vladimír Svatoň, Anna Housková. Praha: Centrum komparatistiky, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2001.

⁷⁰ FILIP, O. „Dopis Oty Filipa“, in *Literatura a region*. Ostrava – Opava: Optys, 1995, s. 27.

⁷¹ Redigovali J. URBANEC a E. ROSNER, vydala ProFilia Cieszyn 1996.

⁷² Redigovali J. SVOBODA s redakční radou P. HOLÝ, S. KOLÁŘ, K. LEPILOVÁ, S. URBANOVÁ, vydala Ostravská univerzita, Ostrava, Filozofická fakulta, jako publikaci Ústavu pro regionální studia.

⁷³ Redigovali J. SVOBODA s redakční radou P. HOLÝ, S. KOLÁŘ, K. LEPILOVÁ, S. URBANOVÁ, vydala Filozofická fakulta Ostravské univerzity jako sborník OU 170/1997.

století (2002) dotýká problematiky regionalismu nebo osobností, které jsou spjaty svou tvorbou se slezským či severomoravským regionem.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Vydeme-li za hranice Severní Moravy a Slezska, pak dalším obsáhlejším příspěvkem k problematice regionální literatury je pozoruhodná publikace Petra Posledního *Paměť hor. Z literárního povědomí východních Čech po roce 1945* (2001), v níž autor klade důraz na projektování duchovního prostoru vykračujícího mimo evidentní historická fakta nebo běžně popsateľné jevy. Posledního v této práci (metodologicky vycházející zejména z francouzské tematické kritiky) zajímají hlavně významové souvislosti poezie a prózy, jimiž spisovatelé prověřují sebeuvědomění horácké komunity a naznačují cestu k pochopení identity východočeského regionu vůbec.

Naopak kapitoly o regionálních střediscích literárního dění v jednotlivých regionech České republiky nebyly zařazeny *Akademických dějin české literatury po roce 1945* z důvodu jejich rozsahu. Na tomto projektu se podílel kolektiv autorů v rámci výzkumného úkolu Ústavu pro českou literaturu AV ČR v Praze. Není v nich obsažena ani jazykově odlišná polská literatura na území ČR či jiných etnik (romská, rusínská, nověji vietnamská literatura apod.)

K dílu původně „regionálních autorů“ bylo alespoň přihlédnuto v konečném zpracování reprezentativních publikací o současné české literatuře typu *V souřadnicích volnosti. Česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích* (Praha, 2008), kde se objevila jména i z regionů (J. Balabán, B. Trojak aj.) a v *Souřadnicích mnohosti. Česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích* (Praha, 2014).

OTÁZKY

- Uveďte znaky regionalismu ve staročeské literatuře
- Od kdy se u nás rozvíjí regionalistické hnutí a jakou má podobu?
- Charakterizujte pojetí regionalismu v rámci české literární vědy

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Jakými dvěma hlavními regiony (horskými oblastmi) kromě Ostravska se inspiroval ve své tvorbě ostravský prozaik Oldřich Šuleř?

LITERATURA

BOGAR, K. Vymezení regionu v literárním bádání. In: *Krkonoše Podkrkonoší*. Hradec Králové, 4, 1969.

BURIÁNEK, F. *Literární Klatovy*. Krajské nakladatelství, Plzeň 1962.

FILIP, O. Dopis Oty Filipa. In *Literatura a region*. Optys, Ostrava – Opava, 1995.

HÁJKOVÁ, E. K některým otázkám teoretických základů regionalistiky. *Zprávy Slezského ústavu ČSAV v Opavě*, leden 1969, č. 129.

HRABÁK, J. O některých problémech regionální slovesnosti. In: *Šest studií o nové české literatuře*. Brno: Blok 1961.

HRABÁK, J. O regionalitě české literatury doby předhusitské. In: *Studie ze starší české literatury*. Praha: SPN, 1962.

KRYSTÝNEK, J. K otázce regionalismu v literatuře. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, D 4, 1957.

PALAS, K. *K problematice krajské pololidové literatury 18. století*. Spisy Univerzity J. E. Purkyně v Brně, Filozofická fakulta, 97, SPN, Praha, 1964.

PETRŮ, E. Celonárodní a regionální literatura ve středověkém kontextu. In *Region a jeho reflexe v literatuře*. Sborník Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Ostrava: Filozofická fakulta, sborník č. 171, 1997.

SUS, O. Regionalita a regionalismus. *Host do domu*, č. 10, 1963.

URBANOVÁ, S. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Votobia, Olomouc 2003

VIKTORA, V. Výbor z tvorby plzeňského humanisty. *Listy filologické*, 1980, č. 103.

VLAŠÍN, Š. et al. *Slovník literární teorie*. Red. Š. Vlašín et al., 2. vyd. Praha, Čs. spisovatel, 1984

WELLEK, R. a WARREN, A. *Teorie literatury*. Votobia, Olomouc 1996.

DALŠÍ ZDROJE

MARTINEK, L. „Severní svahy“ v kontextu české poválečné literatury. (Oldřich Šuleř: Severní svahy.) *Svoboda*, 7. 2. 1998, roč. 8, č. 32, s. 8.

MARTINEK, L. Sláva a pád Valašského pánbička je románovou kronikou. (Oldřich Šuleř: Sláva a pád Valašského pánbička.) *Svoboda*, 11. 1. 1999, roč. 9, č. 8, s. 7.

MARTINEK, L. Vyšlo zajímavé dílo určené nejen historikům. (Oldřich Šuleř: Valašský poslanec T. G. M.) *Svoboda*, 14. 8. 1999, č. 188, s. 8.

PRO ZÁJEMCE

Pokud pocházíte z Valašska, seznamte se s dílem spisovatele Richarda Sobotky. Zamyslete se nad jeho zpracováním regionálních témat.

NÁMĚT NA TUTORIÁL

Příkladem, jak lze vytěžít z regionální literatury zajímavou antologii, je sborník kritických komentářů Vladimír Novotný psaných pro edici Ulita, který vyšel pod názvem *Krásnodoušky. Západočeští autoři a jejich knihy* (Plzeň, 2016). Editor Vladimír Novotný (žije v Praze, pedagogicky působí v na Západočeské univerzitě v Plzni) ji doprovodil komentářem „O knížkách ulitých z Ulity“ (povšimnete si pohádkově laděného incipitu komentáře):

„Byla jednou jedna vydavatelská edice Ulita, již doposud ještě nezazvonil zvonec. Přišla na svět zásluhou plzeňského neziskového občanského sdružení (nyní: spolku) Pro libris při Knihovně města Plzně, které začalo rokem 2004 počínaje vydávat jednu útlou, postupem času stále sličnější a úhlednější knížku či knížečku za druhou. Tato edice se od počátku cílevědomě chovala jako »ulita« veskrze regionální, proto poskytovala publikační prostor bez výjimky toliko a jedině autorům ze západních Čech, případně těm, kteří byli či pořád jsou se západočeským světem zřetelně spjati: kupříkladu dobou dětství, léty studia nebo i záslužným, třebaš nejednou nedoceněným spoluúčinkováním na kulturním poli. V edici Ulita tak během prvních deseti let její existence vydali svou knihu mnozí zkušení západočeští literáti, zároveň však v ní nemalé množství talentovaných tvůrců ze západních Čech i debutovalo (namátkou Vojtěch Němec, Pavla Přeslíčková...). Jinde a jinak možnost uveřejnit své prvotiny by mladší (ale i opožděně debutující) autoři asi hledali a našli jen stěží. U tří autorů Ulity se jejich životní a umělecká dráha žel již uzavřela: u Jiřího Koláře, Karla Trinkewitze a Luboše Vinše. Od počátku edice platilo pravidlo, že každá publikace z této řady bude doprovázena i kratičkým doslovem: vpravdě vesměš šlo všehovšudy o minidoslov. Snad až na tři čtyři rozsáhlejší výjimky, které potvrzují příslovečné pravidlo. Tak se děje i v současnosti. Značnou část těchto zkratkovitých komentářů k jednotlivým titulům Pro libris, vydaným v letech 2004 až 2015, nyní předkládáme jako samostatný knižní soubor sui generis s podotknutím, že tři mikroepily tohoto druhu o knížkách z Ulity byly napsány ex post: pouze pro toto souhrnné vydání. Mezi doposud uveřejněnými čtyřmi desítkami svazků z dané knihovny by bylo možné nalézt rovněž minidoslovy vzešlé z jiného,

opět převážně západočeského autorského pera (Vladimíra Gardavského, Jany Horákové, Milana Šedivého, Martina Šípa aj.) Sečteno a zváženo: přes čtyřicet publikací za deset či jedenáct – je to mnoho, nebo málo? Zvláště v současné situaci, kdy v mnoha jiných regionech zkraje třetího tisíciletí žádné srovnatelné vydavatelské literární aktivity v podobě knižní edice neexistují? Jisto je, že edice Ulita jako celek nabízí už téměř dvě tisícovky stran, na nichž se představují rozličné tváře a podoby soudobého písemnictví z uvedeného regionu. Edice může nabídnout – nyní i prostřednictvím tohoto souborného knižního svažečku, v němž jednotlivé komentáře z Ulity přetiskujeme v abecedním pořadí (podle příjmení autorů) a vesměs toliko s drobnými, navíc jen výjimečnými stylovými úpravami – taktéž několik desítek stránek vlídného literárněkritického doprovodu. Dohromady se týkajícího třiatřiceti knih z pera šestadvaceti současných západočeských či se západními Čechami spřízněných autorů.“

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Vytvořte si přehled o regionální literatuře Vaší oblasti a regionu. Postup například tento:

1. Regionální literatura, která je inspirovaná danou oblastí, vzniklá na daném území, literatura autorů s kořeny v dané oblasti;
2. Mohou to být např. Krkonoše, které se stejně jako jiná evropská pohoří dostaly do popředí zájmu umělců poprvé v období romantismu, a to dříve v malířství, ještě na přelomu 18. a 19. století;
3. První zmínky o Krkonoších najdeme v cestopisech a průvodcích – zprvu německých, od 19. století i v češtině – např:
 - František Nečásek – vysocký rodák, Cestování na Sněžku (1836);
 - František Ladislav Čelakovský – připomíná ve své satíře Literatura krkonošská (1824) jména Krakonoš, Rýbrcoul, Řepočet;
 - Karel Hynek Mácha – Pouť krkonošská (1833) – parafráze básníkovy snu;
 - Václav Kliment Klicpera – divadelní hra Ženský boj;
 - Josef Kajetán Tyl – dramatická báchorka Tvrdohlavá žena a zamilovaný školní mládenec (1849) zmiňuje horu „Sněhovku“ a „Zlatohlava“, knížete duchů krkonošských;
 - Svatopluk Čech píše své cestovní zápisky z prázdnin v Krkonoších (1862);
 - Vítězslav Hálek vydal Krkonošské črty v Národních listech (1874), později byly zařazeny do sborníku Obrázky z cest; (...)

Takto můžete postupovat dále až do současnosti.

7 REGIONALISMUS JAKO POJETÍ SVĚTA A JEHO ODRAZ V LITERATUŘE

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Po prostudování textů budete znát:

- vztah literatury a regionu v beletristické tvorbě
- budete seznámeni s regionalismem jako pojetím světa ve světové i české literatuře

CÍLE KAPITOLY

Budete schopni:

- orientovat se ve vztahu literatury a regionu od doby evropského romantismu
- orientovat se ve vztahu literatury a regionu od doby českého romantismu a národního obrození

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

region, regionalismus, regionální literatura, evropská literatura, česká literatura

Z meziválečného období stojí za pozornost Šaldova koncepce regionalistické literatury formulovaná na stránkách *Šaldova zápisníku* (1931–1932). F. X. Šalda v ní odlišuje popisný pitoreskní regionalismus a regionalismus básnivý, metafyzický. Používá k tomu příklad velkých francouzských regionalistických spisovatelů (Jean Giono, C. F. Ramuz) v protikladu k výsledkům domácí regionální tvorby: „Máme také svůj regionalism, pokusy o umění krajové, snahu o literární autonomii, ale plody a výsledky tohoto usilování nebývám často nadšen. Pravidelně se utíká do regionalismu básnická slabost se zastaralými a odloženými již metodami básnické tvorby; všechno, co dosloužilo v umění t. zv. celonárodním a velkonárodním, koketování s reakcionářstvím, klišé a šablony, falešná lidovost a padělaný svéráz. Odtud méněcennost a pochybná hodnota velké většiny toho, co pluje u nás pod vlajkou krajovosti nebo autonomie. (...) Jen ta krajová poesie, jen to krajové umění může zajímat svět, které jsou nejprve opravdovou a celou poesíí, opravdovým a celým uměním. Toho hledejte ze všech sil; a ostatní bude vám jako v Písmě přidáno. Ten kout

země, který podává poesie regionalistická, může být sebe užší, probádaný do detailů nejdrobnějších – ale nad tím se musí, jako u Ramuze, otvírat vysoké rembrandtovské nebe, z něhož tryská mocným výbojem tajemné světlo, předpodstatňující jej a vynášející jej do vyšší roviny nazírací.“ (ŠALDA 1991: 22–23)

Výše jsme zmínili důležitý sborník ÚČL AV ČR *Román a „genius loci“*. *Regionalismus jako pojetí světa v evropské a americké literatuře*. Ten přináší řadu nových a podstatných metodologických podnětů daných aplikací základního metodologického přístupu, jímž se stala komparatistika. Romanista a komparatista Zdeněk Hrbata v úvodu publikace odlišuje regionální a regionalistickou literaturu jako souvzažné, nikoliv zcela totožné pojmy (analogicky k pojmům „region“ a „regionalismus“ v evropské kultuře). Domnívá se, že v prvním případě můžeme „regionální“ zaměňovat s „lokálním“ a víceméně trvat na topografickém vymezení a povaze této literatury. Každý tvůrčí čin má ostatně svůj regionální původ, odněkud pochází a z něčeho – v místním významu – vychází, což *via facti* může přispívat i k jeho partikulárním rysům. V této obecné rovině je regionem prakticky každý kraj, každá oblast, každé město. A analogicky je i každé literární dílo svým způsobem „regionální“. Od této regionální literatury Z. Hrbata odlišuje literaturu regionalistickou. Zatímco v literatuře regionu jde v první řadě o místopisnou realitu, regionalismus v literatuře 20. století lze také chápat z hlediska tvůrčího a axiologického pojetí. Byl-li například ve Francii 19. století skutečný region ztotožňován s provincií (pejorativní vymezení), stával se také „venkovem“ se základním atributem „mravního regionu“. Tím je naznačena cesta, na níž regionalismus splývá s představou a pojetím světa i lidské existence. Na přesné topografii tohoto regionalismu příliš nezáleží – region tu může být více či méně přesně určený a popsáný, protože základní přístup k němu je tvořivý a mýtotvorný. To ovšem nevylučuje, že východiskem (většinou ovšem pouze východiskem) je dokonalá znalost konkrétního místa, jeho zvyklostí, jeho přírody atd. (HRBATA 1994: 5)

Z. Hrbata dále aplikuje své výchozí úvahy na oblast epiky, konkrétně románu: „Je-li umělecké dílo kreačí, je také pojetím smyslu této kreače. Jde o tvorbu, která má dvě spojené roviny. Regionalistický román nebo regionalistické tendence v románech (kolísání mezi užším pojetím kraje jako lokality s různými funkcemi v díle a širším pojetím, kdy se kraj proměňuje vpádem mýtu nebo se stává metaforou, se nevyhneme, protože často nezřetelná hranice ve skutečnosti přispívá k dynamice a vnitřní hloubce tohoto žánru), jimiž se zabýváme, představují úsilí o románový typ a současně o vizi světa. V těchto dílech region neznamena jednoznačně »partikulární«, »místní« nebo dokonce »původní«. Idea »regionálního« tu mimo jiné zahrnuje představu jedinečnosti a plnosti, vlastního středu, případně i východiska jiné univerzálnosti, pokud uvažujeme v tradičních dichotomiích partikulární / univerzální nebo lokální / globální. Je to odlišná představa kultury i románového prostoru. Její podstata je v tom, že neexistuje jeden nebo jediný střed, z něhož by vyzařovaly a univerzálně se šířily kulturní impulzy. Takové prosazování představy regionu je vlastně popřením centra jako výlučného nositele kulturních a civilizačních procesů. Smysl se děje všude, i na tzv. periférii. Tuto orientaci moderní regionalistické literatury snad vystihne to, že slova vliv, vyzařování, působení, vlastní centristickému pohledu a jeho lineární perspektivě (vidina postulátu horizontu, tedy cíle), nahradíme výrazem permanentní dění, které

můžeme chápat jako vkládání a nepřetržitost toho, co se děje a v čem je spatřován smysl.“ (HRBATA 1994: 6)

O pojmu region a regionalismus uvažoval Jan Dvořák, který přišel s koncepcí vnitřního regionalismu – regionalismu duše, pocitu, regionalismu ve smyslu osudového spříznění. „Vnitřním regionalismem“ rozumí v první řadě tlumočení prastarého faktu, že život člověka se odvíjí od konstatování výchozího bodu, jenž je pevně zakořeněn do konkrétního prostoru a času. Dále je spojen s údobím dětství, kdy jsou zážitky nejintenzivnější, neboť jsou spjaty s poznáváním světa, s objevitelstvím základních pojmů a vztahů, s prvním pojmenováním věcí a jevů. Tento proces lidského zrání, jak známo, neprobíhá ve vzduchoprázdnu, ale je naplněn místy, krajinami, lidmi atd. Podle J. Dvořáka není lhostejné, kde a kdy se narodíme, v dětství se vyvíjejí přirozené vazby s daným regionem, který nahmatáváme dotyky a vnímáme rovněž a převážně pocity, které jsou mnohotvárné a často protikladné. V nich se zračí absolutní autenticita našeho bytí, posvěcená dále jazykem a pamětí generací, které nás předešly. Onen vnitřní regionalismus, ono prociťování a prožívání prostorů má hluboké vzájemné vazby, které nás determinují a my naopak odrážíme svými vzpomínkami, reflexemi, úvahami, životy jejich nejbytošnější podstatu. Vstřebávající a vnímající člověk vytváří teprve svým životem „přirozené regiony“, neboť je jimi zasažen v esenciální podobě a sytí se jejich zvláštnostmi. Umění má v tomto směru úlohu přímo seismografickou, protože je předurčeno pocity z prožívání prostoru vyjadřovat a předávat. Od vnitřního regionalismu pak J. Dvořák odlišuje vnější regionalismus. Ten může vyčleňovat prostor z jeho přirozených vazeb a vytvářet vazby nové, „zástupné“. Do otázek regionu a regionalistiky se totiž často promítají faktory politické, sociologické, topografické, právní, ale také nejružnější formy utilitaristické, diplomatické, „náhradní“. (DVOŘÁK 1995: 19–21)

SHRNUTÍ KAPITOLY

V kapitole věnujeme pozornost názorům vybraných kritiků a literárních vědců na regionalismus, od meziválečného dvacetiletí (Šalda), po současnost (Dvořák, Hrbata).

OTÁZKY

- Jaký regionalismus rozlišuje F. X. Šalda?
- Jaké typy regionální literatury rozlišuje Z. Hrbata?
- S jakou koncepcí regionalismu přišel J. Dvořák?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Vyberte si ke zpracování jedno z níže uvedených témat ke zpracování:

1. „Odkaz“ venkovského románu z přelomu 19. a 20. století (A. Stašek, T. Nováková, K. V. Rais, J. Holeček); návrhy k četbě:
 - Teréza Nováková – *Na Librově gruntě* (1907), *Jiří Šmatlán* (1906)
 2. Ohlasy Josefa K. Šlejhara ve 30. a 40. letech; návrhy k četbě:
 - Bernard Horst – *Hučící země* (Praha: Sfinx, 1930)
 - František Lesaň – *Ovečky na horách* (Praha: Novina, 1939; Hradec Králové: Kruh, 1972)
 - příp. Josef K. Šlejhar – *Zločin* (Praha: Herrmann & synové, 2007); *Dojmy z přírody a společnosti / Co život opomíjí* (Praha: NLN, 2003)
 3. Regionalismus – hledačství „obecného“ v archetypech a regionu; návrhy k četbě:
 - Jean Giono – *Hlasy země* (Praha: Rudolf Škeřík, 1933; Praha: Tichá Byzanc: 1995)
 - Ch. F. Ramuz – *Kdyby se slunce nevrátilo* (In *Příběhy z hor*, Praha: Odeon, 1989; samostatně Tábor: Zahrada, 2003)
 - František V. Kříž
 4. Venkovský sociální román – venkov a levicová kritika; návrhy k četbě:
 - Josef Kocourek – *Zapadlí vlastenci 1932* (Praha: Mladá fronta, 1961; Ostrava: Profil, 1982); *Kalendář, v němž se obrací listy* (Praha: Lidová kultura, 1937)
 - Jaroslav Kratochvíl – *Vesnice* (1923)
 5. Jan Čep – venkov jako místo existenciální projekce; návrhy k četbě:
 - Jan Čep – *Zeměžluč, Letnice, Děravý plášť* (Praha: Československý spisovatel, 1969)
 6. Tendenční a tezoovitá próza (ruralismus a ideologie); návrhy k četbě:
 - Antonín Matula – *Stráž* (Praha: Novina, 1935); *Tělo, svět, ďábla* (Praha: Sfinx, 1930)
 - Zdeněk Rón – *Radost na světě* (Praha: Novina, 1938)
 - Jan V. Sedlák – *Duha nad krajem* (Praha: Novina, 1936)
 7. Proměny vnímání času a podoby prózy; návrhy k četbě:
 - F. Křelina – *Puklý chrám* (Praha: Novina, 1937 + další vydání)
 - J. Knap – *Věno* (Praha: Novina, 1944 + další vydání, 5. přeprac. vyd. Praha: ČS, 1968)
-

LITERATURA

DVOŘÁK, J. Region jako otevřený prostor. In *Literatura a region*. Ostrava – Opava: Optys, 1995.

HRBATA, Z. Úvodem. In *Román a „genius loci“*. Regionalismus jako pojetí světa v evropské a americké literatuře. Praha: ÚČL AV ČR, 1994.

ŠALDA, F. X. Nový typ básnického regionalismu: C. F. Ramuz. In *Šaldův zápisník*, roč. 4, 1931 – 1932, Praha: Čs. spisovatel, 1991.

DALŠÍ ZDROJE

DAY, Ch. *Duch a místo*. ERA, Brno 2004.

HODROVÁ, D. – HRBATA, Z. (eds). *Na cestě ke smyslu. Poetika literárního díla 20. století*. Torst, Praha 2005.

HOUSKOVÁ, A. – HRBATA, Z. (eds.). *Román a génius loci: regionalismus jako pojetí světa v evropské a americké literatuře*. Ústav pro českou a světovou literaturu AV, Praha 1993.

KAISEROVÁ, K. – MARTINOVSKÝ, I. (eds). *Idyla a idyličnost v kultuře 19. století*. Albis, Ústí nad Labem 1999.

LUŠTINEC, J. (ed.). *Ruralismus – jeho kořeny a dědictví*. Muzeum Českého ráje, Turnov 2005.

MARTINEK, L. *Region, regionalismus a regionální literatura*. Slezská univerzita v Opavě, Opava 2008.

PUTNA, Martin C. *Česká katolická literatura v kontextech: 1918 – 1945*. Torst, Praha 2010.

RAK, J. Ty naše chaloupky české. In *týž. Bývali Čechové: České historické mýty a stereotypy*. H&H, Jinočany, 1994, s. 85–95.

SVOBODOVÁ, H. Příroda – krajina – člověk, *Filosofický časopis*, 1991, roč. 39, č. 6, s. 944–952.

PRO ZÁJEMCE

Témata k dalšímu studiu:

- „Podzámčí a zámek“: znaky idylického konstruktů a společenského románu (B. Němcová, G. Sandová).
- Postavy evangelických rozměru a „mašinerie“ dobra (B. Němcová, G. Sandová).
- Prostor a čas *Babičky*.
- Hrdinky venkovských próz, aspekty etiky a emancipace (B. Němcová, G. Sandová, K. Světlá).
- „Pohádka máje“: venkov proti městu (V. Mrštík).
- Lyrické, etické a dramatické obrazy venkova (jeho elementů, konfigurací a barev) u J. Čepa a J. Knapa.
- Naturismus a harmonie univerza v Gionově díle.
- Metafyzika a symbolické situace v konkrétním prostoru života (prózy J. Čepa a Ch.-F. Ramuze).
- Obecný úděl člověka a obecná témata existence u venkovských hrdinů J. Čepa, J. Knapa a Ch.-F. Ramuze.

NÁMĚT NA TUTORIÁL

Student se zaměří mj. na téma venkova a regionu v české literatuře meziválečného období. Na vybraných příkladech z české (okrajově francouzské v překladech) literatury sleduje proměny venkovské tematiky v dobových historických souvislostech. Cílem bude analyzovat, jak je venkov (region) v dialogu s dobovým horizontem koncipován a vytvářen jako místo (pojetí světa) pro možné ideologické projekce (ztotožňování s národními mýty, protežovaná interpretací historických událostí, tendenčně vykreslenými sociálními konflikty, hodnotovým nastavením – pedagogičnost, moralizování), existenciální prožitky (krajina a prostorovost, role přírody, vnímání měnícího se času). Podstatou analýz nebude potvrzovat výklady v příručkách, ale vnímat texty v dimenzích celkové prozaické produkce v daném období a sledovat, jak na ně tato díla reagují svou vlastní „řečí“ (tematika, kompozice, postavy, časovost, prostor) a jak se např. ideovým proklamacím vzpírají. Pozornost budiž věnována dílům známých i méně známých autorů (J. Knap, J. Čep, F. Křelina, J. Kocourek, F. V. Kříž, J. Kratochvíl, F. Lesař, Z. Rón ad.). Tak lze nahlédnout meziválečnou literaturu z poněkud jiného úhlu – z perspektivy zdánlivě okrajového žánru, který vedl přímou (či nepřímou) polemiku s avantgardou a jejími ideově-estetickými východisky.

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Na vybraných příkladech z české, francouzské a švýcarské literatury (od B. Němcové, G. Sandové, K. Světlé aj. až po J. Čepa, J. Giona, J. Knapa, F. Křelinu, H. Pourrata, Ch.-F. Ramuze) sledujte příznačné rysy a proměny venkovských próz v 19. – 20. století. Vymeďte shody a rozdíly mezi regionální, regionalistickou a ruralistickou literaturou. Zaměřte se na tematiku, poetiku a žánrově stylové znaky staršího vesnického románu nebo románových pastorál (místní partikularismy, lokální rysy života, míšení ideálních pojmů s reálným obrazem lidské psychologie, pedagogické tendence). U moderní regionalistické literatury se soustřeďte na způsoby propojování místních specifik s univerzálním významem, partikulárního s obecným, a charakterizuje stěžejní umělecké prostředky novodobého regionalismu, který využívá jak literárního expresionismu, tak prolínání naturalistického mýtu s lyrismem.

8 K PROJEVŮM MODERNÍHO REGIONALISMU V LITERATUŘE

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Po prostudování textů budete znát:

- vztah literatury a regionu v beletristické tvorbě
- budete seznámeni s projevy moderního regionalismu ve světové i české literatuře

CÍLE KAPITOLY

Budete schopni:

- orientovat se ve vztahu literatury a regionu od doby evropského romantismu
- orientovat se ve vztahu moderního regionalismu ve světové i české literatuře

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

region, regionalismus, regionální literatura, evropská literatura, česká literatura

Z principů moderního regionalismu nelze pro oblast umělecké literatury postulovat nějaké kategorické imperativy umělecké tvorby. V tvůrčím procesu se totiž regionální motivika mění, protože do uměleckého projektu vstupuje subjektivní spisovatelova motivace. V procesu recepce se pak to, co spisovatel zobrazuje, opět proměňuje v čtenářově interpretaci. Avšak všechny evokace, které dílo ve čtenáři vyvolává, jsou v něm obsaženy a v procesu recepce (čtení) jsou objevovány. Jde o proces, který trvá a který se odehrává při každém novém čtení díla. Aktivita vědomí umělce a vědomí čtenáře, která z jevů, s nimiž se toto vědomí setkává, konstituuje, utváří svět, utváří předměty, vždy k něčemu směřuje, na něco jiného se zaměřuje.

Podle Svatavy Urbanové město, kraj, území mohou být tematizovaným objektem, u něhož se zachycuje rázovitost, místní detaily, místopisné a historické události (například v tvorbě ostravského spisovatele Josefa Filgase), stejně jako určitý region, místo se tematizují v charakteru práce, ve specifických podmínkách vzájemné komunikace, která se vyznačuje důrazem na tradici, nebo naopak snahou vyvázat se z ní a absorbovat jiné podněty

(například v tvorbě Vojtěcha Martínka), a nakonec region a jednotlivá místa jsou součástí esteticky hodnotového uměleckého projektu. Důležitější než objekt je umělcovo estetické vědomí, které se tematizuje nebo nějak jinak realizuje v díle. Mohou se třeba akcentovat historické konotace jednotlivých míst (například vztahy mezi českým, polským, německým a židovským obyvatelstvem v tvorbě Oty Filipa), avšak historické dění tu není dokonáno, uzavřeno, zhodnoceno, prostupuje s mytizovaným časoprostorem, realita se prolíná se snem, zřením, tušením, viděním, s únikem z reality. Podstata života není vnímána teleologicky (jako směřující k nějakému cíli), ale ontologicky, se zaměřením na bytostnou podstatu života. (URBANOVÁ 1997: 230–231)

Zatímco v prvním případě, kdy město, kraj, území je tematizovaným objektem, jde spíše o orientaci na místní historii nebo kolorit, o jakousi původní, snad dokonce rekonstruovanou představu, někdy dokonce s dávkou nostalgie po minulosti a její reflexi, v druhém případě se počítá s dynamickou vývojovostí, s naplňováním jakési ústřední ideje, v níž nejednou sehrává svou roli hodnota etická – hodnota mravních činů, mravních zákonů. Osudy lidí se zde vnímají na pozadí historických proměn, jež se podle ideální představy o vývoji ubírají dopředu, k vytyčenému cíli, vyvíjejí se a utvářejí, nebo jsou podle dobových představ a vzorů modelovány či přímo deformovány. Tato skupina děl je nejvíce poplatná modelům a vzorům, obsahuje největší množství „ideologemat“. Ve třetím případě převládá tematizované estetické vědomí, které vytváří vlastní zadání pro umělce, a ten, aby je byl schopen sdělit, vychází z prvků aktivního vědomí. Zahrne-li do něj motivy, které konotují příslušnost k regionu, jde zpravidla o indicie s univerzální, až mytickou platností. K historickým a objektivizujícím modelům se buď staví nevšímavě, nebo se od nich distancují. Třeba tím, že využívají ironii, skrytě polemizují s vžitým „modelem“ nebo posunují jednotlivé motivy do jiného hodnotového středu. (URBANOVÁ 1997: 230–231)

Svatavou Urbanovou uvedené trojdílné rozlišení přístupu spisovatelů k regionu je do jisté míry analogické k rozlišení regionální a regionalistické literatury, jak jej nacházíme u Z. Hrbaty. Ze srovnání obou koncepcí vyplývá, že přechod mezi literaturou regionální (kam bychom zařadili první Urbanovou uváděný model) a regionalistickou literaturou⁷⁴ (kam by patřil třetí model) existuje určitý přechod (druhý model). Jestliže podle Urbanové by do druhého modelu spadala díla V. Martínka, máme zde odpověď na otázku, proč přes nesporné kvality Martínkových děl zůstala jejich recepce odkázána na moravskoslezský region a nepronikla do širších čtenářských vrstev (jak na to poukazuje O. Filip; FILIP 1995: 27–28).

Jestliže v současné době zaznamenáváme krizi modelů a vzorů, mohlo by se zdát, že je také odzvoněno tradiční tvorbě s vazbou na region. Univerzálnost, k níž moderní svět směřuje, vyvolává reakci, která vede člověka naší doby k tomu, aby si nově kladl otázku svého původu, aby se mohl identifikovat třeba se svými předky, s novým domovem, kde našel práci, založil rodinu. Vzrůstající potřeba etnoidentity tak v sobě nese nový potenciál. Více se vnímá a respektuje odlišnost a jinakost než touha vyrovnat se s majoritou, s uznávanou předlohou, vzorem, ideálním profilem. Manifestačně se neuznávají authority. Ty dosavadní

⁷⁴ S rozlišením pojmů „regionální“ a „regionalistická“ literatura přichází Z. Hrbata. (HRBATA 1994: 5.)

se naopak parodují a ironizují způsobem velmi rafinovaným, méně zasvěceným dokonce skrytým nebo polozakrytým.⁷⁵ Kultura a literatura v regionech se sama nemíní vnímat ani jako subkultura, která usiluje o povýšení do národní kultury, ani jako model či vzor. Pozice tzv. centra se detronizovala a stimuly vycházejí z dalších míst, prostupují se a transformují, vybuchují a rozptylují, a to rychleji, než je možné, aby je někdo pojmenoval, natož pojímal jako model. Vlastně to je podle Urbanové současný model dnešní regionální tvorby. Neuzavírá se ve své vlastní důležitosti a její autentické hodnoty nejsou provolávány, limitovány, ale ani v úplnosti naplňovány. Tím jsou podobné živému (řeceno s P. Zajacem, pozn. aut.) „pulzujícímu“ organismu. (URBANOVA 1997: 23)

SHRNUTÍ KAPITOLY

V listopadu 2008 vyšel závěrečný svazek *Dějin české literatury 1969–1989*. Uzavřel desetiletou práci, na níž se pod vedením Pavla Janouška podílelo více než padesát odborníků, a to nejen z Ústavu pro českou literaturu. Součástí dějin měly být také kapitoly věnované regionům. Tento plán se nakonec neuskutečnil. Pavel Janoušek to v rozhovoru se Zdenkem Pavelkou vysvětluje takto: „Ukázalo se, že takové kapitoly nikdo u nás neumí napsat – pokud se u nás o regionech myslí, tak jen jako o izolovaných jednotkách, které se vymezují vůči jiným. Neumíme se ale zatím na tuto problematiku podívat souhrnně, zachytit ono napětí mezi centrem a regiony jako vnitřně diferencovaným celkem, jehož jednotlivé části se sice liší, ale mnohdy v nich souběžně probíhají stejné záležitosti.“ (PAVELKA 2008: 1)

Existuje ještě v dnešní době regionální literatura? Regionální literatura dnes již nežije, ale přežívá. Přežívá zejména v podobě básnických sbírek a sborníků regionálních autorů. Jakému autorovi tedy náleží přívlastek regionální? Autor nenese přívlastek regionální, ale jeho dílo k literatuře daného regionu řadíme. Za úzce regionálního autora chápeme takového autora, který se v daném regionu narodil, žil, ve svém díle zobrazil daný region s jeho specifickými prvky, psal v nářečí nebo spisovnou češtinou. A jaké vlastnosti musí mít dílo, abychom ho zařadili do regionální tvorby?

1. Autorův výrazný vztah k určitému kraji a k jeho specifikům má základní význam.
2. Zároveň dílo musí sloužit kulturním potřebám dané oblasti a napomáhat rozvíjet místní kulturní život.

⁷⁵ Problematika euroregionů je prozatím stále ve stádiu zrodu. Nicméně se již nyní ukazuje, že euroregiony jsou vždy ku prospěchu toho ze sousedících států, jehož ekonomika je silnější. (KWAŚNIEWSKI 1994: 35–41)

OTÁZKY

- Jaké přístupy v chápání regionu uvádí S. Urbanová?
- Jaký je současný model regionální tvorby podle S. Urbanové?

LITERATURA

FILIP, O. Dopis Oty Filipa. In *Literatura a region*. Optys, Ostrava – Opava 1995

HRBATA, Z. Úvodem. In *Román a „genius loci“*. Regionalismus jako pojetí světa v evropské a americké literatuře. Praha: ÚČL AV ČR, 1994.

KWAŚNIEWSKI, K. Euroregiony i regiony Polski zachodniej a regionalizmy. In *Regionalizm polski u progu XXI wieku*. DTTK Silesia, Wrocław 1994.

URBANOVÁ, S. Region v nás. In *Region a jeho reflexe v literatuře*. J. Svoboda (ed.). Ústav pro regionální studia FF OU, Ostrava 1997, s. 109–125.

DALŠÍ ZDROJE

DROZD, J. *Autoři Slezských písní*. Tilia, Šenov u Ostravy 2003.

DROZD, J. *Otevřený dopis vědeckým literárním institucím, aneb, Autoři Slezských písní*. Tilia, Šenov u Ostravy 2005.

PAVELKA, Z. Rozhovor s Pavlem Janouškem, *Salon*, 2008, 13. 11., s. 1.

Historik a literát na provincii – Historyk i pisarz na prowincji. Czajkowski, Krzysztof – Malura, Jan – Spyra, Janusz (eds.). Ostravská univerzita, Ostrava 2015.

SMOLKA, Z. *Básník mezi legendami, mýtem a realitou. Kapitoly z literatury o Petru Bezručovi*. Tilia – Ostravská univerzita, Šenov – Ostrava 2002.

URBANOVÁ, S. – MÁLKOVÁ, I. *Souřadnice míst*. Ostravská univerzita, Ostrava 2003.

PRO ZÁJEMCE

Zájemcům doporučujeme také knihu *Historik a literát na provincii – Historyk i pisarz na prowincji* (Ostrava, 2015). Druhou část publikace tvoří literárněhistorické příspěvky

o regionálně působících literátech (z českých autorů se referuje např. o Třanovském, Bezručovi, Łysohorském, Filipovi, Šavrdovi). Vsazují tuto problematiku do široké perspektivy a reflektují ji na ploše různých historických období z různých hledisek, např. z pohledu kulturní identity regionů a paměti míst. Publikace přináší nové poznatky k danému tématu, analyzuje změny postojů zkoumané skupiny směrem k centru a otevírá k němu mezinárodní a interdisciplinární diskuzi.

NÁMĚT NA TUTORIÁL

Nesporně důležitá pro poznání současného českého kulturního a literárního života na Severní Moravě a v českém Slezsku je společná publikace Svatavy Urbanové a Ivy Málkové *Souřadnice míst* (Ostrava, 2003). Jde o soubor dvanácti studií, které spojuje téma domova, kulturní a citové paměti. Základ tvoří teoretické studie, v nichž se sledují otázky regionu a regionalistiky. Na ně navazují interpretace konkrétních děl L. Hořké, J. Glazarové, M. Podešvové, J. Zogaty, K. Legátové, J. Balabána, I. Binara, M. Stoniše, J. Vranka, M. Kundery, tedy jednak autorů těsně spjatých se Slezskem a severovýchodní Moravou a jeho konkrétními místy, jednak se vychází z univerzálně platných teoretických úvah o vazbách autorů na domov a krajinu. Hledají se souvislosti mezi konkrétním místem a lidským osudem, mezi topikou a toposem, mezi místem a jím podmíněným významem. V určitém čase mají dosah identifikační, podílejí se na utváření identity individuální, generační, národní, regionální atp.

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Popište příčiny rozporuplného přijetí Bezručovy básnické tvorby dříve a dnes. Vodítkem Vám může být kniha Zdeňka Smolky *Básník mezi legendami, mýtem a realitou. Kapitoly z literatury o Petru Bezručovi* (Šenov – Ostrava, 2002). Autor sleduje Bezručův život a jeho dílo v procesu recepce v různých historických obdobích s ohledem na centrální témata bezručovského bádání. Ukazuje literární i mimoliterární příčiny vzniku protichůdných konkretizací a interpretací *Slezských písní*. Tuto monografii můžete porovnat s pracemi Jana Drozda *Autoři Slezských písní* (Šenov, 2003) a *Otevřený dopis vědeckým literárním institucím, aneb, Autoři Slezských písní* (Šenov, 2005), jenž zásadně přispěl do diskuse o autorství Slezských písní, obecně připisovaných Petru Bezručovi. Zastával totiž názor, že spoluautorem sbírky byl Ondřej Boleslav Petr (1852–1893) a Petr Bezruč byl jejich společný pseudonym.

9 LITERATURA PRO MLÁDEŽ SE VZTAHEM K REGIONU

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Po prostudování textů budete znát:

- vztah literatury a regionu v literární tvorbě pro děti a mládež
- vztah literatury, folkloru a regionu v literární tvorbě pro děti a mládež

CÍLE KAPITOLY

Budeme se zabývat vztahem literatury a regionu v literární tvorbě pro děti a mládež.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

literatura, region, tvorba pro děti a mládež

Považujeme za důležité věnovat pozornost rovněž vztahu literatury pro mládež k regionu, tedy ústní lidové slovesnosti, především jejímu literárnímu zpracování, případně jejímu dalšímu včleňování do umělecké (i zábavné) literatury určené v řadě případů dětem a mládeži.

Ostravská badatelka Svatava Urbanová se problematice literatury pro mládež v regionu věnovala komplexněji.⁷⁶ Poukazuje na překvapivou skutečnost, že byt' mnohdy vzniká napětí mezi literaturou pro mládež a literaturou pro dospělé zejména z důvodu, že literatura pro děti a mládež bývá vnímána jako okrajová, dostávají se právě okrajové prvky (zvláště v literárních zpracováních folklorních pověstí, pohádek a říkadel) do středu pozornosti. Důležitá je zde autentičnost zdrojů. (URBANOVÁ 1999: 157-158)

Svatava Urbanová si v této souvislosti položila několik otázek:

⁷⁶ URBANOVÁ, S. „Literatura pro mládež v regionu“, in: *Literatura a region. Sborník z konference konané 7. a 8. 12. 1994 v Ostravě*, Ostrava – Opava: Optys, 1995, s. 67–72.

Táž. „Literatura pro mládež v regionu“, in: *Metamorfózy dětské literatury. Přehled české literatury pro děti od roku 1945 po současnost*, Olomouc: Votobia, 1999, s. 157–163 [rozšířené a aktualizované pojetí problematiky studie z r. 1994].

- Plyne okrajovost, marginálnost knih pro děti jen z podsystémového postavení literatury v systémovém univerzu literární tvorby a její recepce, nebo jsou příčiny hlubší?
- Jak si vysvětlit, že texty s folklorními východisky prokazují i v rámci literatury pro děti, tedy ve vnitřním literárněhistorickém kontextu, největší životnost?
- Proč na tom nejsou stejně třeba realistické příběhy s dětskými hrdiny rovněž lokalizované do regionu?
- Jak si vysvětlit, že existují tak výrazné autorské rozdíly v přístupech k folklorní pohádkové skutečnosti?

Při hledání odpovědi Urbanová vyšla z příznačného znaku literatury pro mládež, a to z věkové určenosti, která v mnoha rysech koresponduje se specifiky folklorní kultury a jejími průniky. Enkláva dětství a enkláva domova mají společné „krajiny citu“. Nemají přesné obrysy a stabilně se proměňují ve svých existenčních polohách tak, jak se proměňuje život sám a vyprávění o něm. V souvislosti s ontogenezí se mění typ textu pro děti směrem od jednoduchého k univerzálnímu, což odpovídá procesu osvojování světa od lokálního ke globálnímu, od blízkého ke vzdálenějšímu, od individuálního k všelidskému. Je možno očekávat, že se dětem stává nejbližší ústní lidová slovesnost míst, kde vznikala, byla šířena a udržována. Poměr tvorby pro děti k folkloru se stává něčím stabilním, autentickým a opakovaně živým a inspirativním, což je dáno zřejmě tím, že přes všechny rozdíly mají „krajiny citu“ jakési společné struktury, archetypy, které se v člověku dotýkají něčeho velmi hlubokého.

Rovněž úroveň spisovatelových zpracování folklorní látky je závislá nejen na autorově vztahu k autentičnosti folkloru konkrétní oblasti, ale také na jeho pojmání dítěte coby adresáta nově vzniklého textu. (Nejlépe jsou na tom ty literární transpozice, které respektují autenticitu původního folkloru, nejhůře autorské pohádky a pověsti v tzv. tradičním lidovém duchu s aktualizovaným podtextem přizpůsobeným dítěti.) Autoři, kteří pojmají dětský aspekt jako imanentní charakteristickou črtu lidského fenoménu, vytvářejí texty zajímavé pro všechny věkové kategorie. Naopak autoři, kteří dětskou intenci uměle implikují (nerespektují např. podstatu tajemství smrti, iniciace, archetypálního časového chronotopu, násilně aktualizují, virtuálního čtenáře poučují atd.), se rozcházejí s původním posláním a jejich díla se stávají utilitárně uzavřená. Výsledná úroveň tedy souvisí s pojmáním dětského adresáta.

Regionální prvky jsou v pohádkových a pověstových textech pro děti podnětné. Čtenář z daného regionu se nepohybuje v prostoru nikoho a zároveň vnímá nekonečnost fantazijního rozměru. Pro čtenáře odjinud mají krajová specifika nativní přídech a odlišnost není

nesouladem, spíš ozvláštňením. (Tento aspekt interpretace světa je pocíťován také v realistických příbězích s folklorními průniky,⁷⁷ zatímco v prózách časově lokalizovaných do konkrétního historického času autoři již mnohem obtížněji nacházejí osobité modalit⁷⁸).

Tvorba vznikající v regionech se zpravidla opírá o folklorní bohatství a je také dnes jedinou oblastí, na kterou lze ve větším rozsahu navázat a čelit tak přílivu pohádkového balastu cizí provenience, navíc je to tvorba, která udržuje přirozený mezigenerační kontakt.

Na otázku, zda okrajovost literatury pro mládež v regionu plyne z podsystémového postavení této části literatury Urbanová odpovídá, že nikoli. Pozoruhodná díla některých autorů⁷⁹ mnohokrát dokázala, že se horizonty dětského a dospělého mohou přirozeně sblížovat.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Region a literatura pro děti a mládež:

1. Vazba k regionu: vnější a vnitřní pojetí. Region z žánrového pohledu.
2. Pojetí regionu z historického a aktuálního hlediska.
3. Literatura pro mládež na Moravě:
 - Období národního obrození. Sběratelská moravská tradice v 19. století: Matěj Mikšíček, František Sušil, Beneš Method Kulda, Josef Stanislav Menšík.
 - Generace Františka Bartoše. Slovesná tvorba Františky Stránecké, Jana Herbena.
 - Jan Karafiát a František Serafinský Procházka jako příslušníci generace podílející se na procesu zumělečtění dětského písemnictví.
 - Venkovská tematika v díle Aloise a Viléma Mrštíka.
 - Psychologizace prózy pro mládež, sociálně realistický směr: Jan Petrus, Amálie Kutinová, Kamila Sojková, Růžena Svobodová, Božena Benešová, Ozeř Kalda, Štěpán Polášek.
 - Přírodní tematika v díle Jiřího Mahena, Rudolfa Těsnohlídka, S. K. Neumanna, Vítězslava Nezvala, Ondřeje Sekory.
 - Meziválečné období: J. V. Pleva (vesnice x město), Antonín Zhoř (životopisné romány).
 - Návraty „domů“ v díle Jana Zahradníčka, Václava Renče, Ivana Blatného.
4. Odlišnost lokality v žánru pohádky, pověsti, legend, obecně ve folklorních žánrech (Oldřich Sirovátka, Vladimír Hulpach, Marta Šrámková, Eva Kiliánová).

⁷⁷ Např. STRNADEL, J. *Rok pod horami, Vyhnal jsem ovečky až na Javorníček* (1963). ŠULEŘ, O. *Je to chůze po kotárech* (1989).

⁷⁸ Např. Z. VAVŘÍK v souboru pověstí *Ostravice* (1956) kontaminoval pověst o nálezci uhlí v Ostravě (*O kováři Ketličkovi*) s ondrášovskou zbojnickou tradicí (*Zbojnická*). Jiným příkladem násilné aktualizace je soubor vyprávění B. ČETNY *Sedmikvítek* (1957).

⁷⁹ Např. V. MARTÍNKA, J. STRNADELA, F. LAZECKÉHO.

5. Regionální literatura z hodnotového hlediska a recepční aspekt regionální literatury. Využití v pedagogické praxi. Otázka globalizace x jinakost, odlišnost.
 6. Teorie a kritika v moravském regionu. Nakladatelství, časopisy, instituce.
-

OTÁZKY

Objasněte vývoj literatury pro děti a mládež ve Vašem regionu, podobně jako jsme předstířeli výše jeho vývoj na Moravě.

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Zjistěte vybavenost knižního fondu z hlediska Vašeho bydliště Vám příslušnou regionální knihovnu a proveďte základní rešerši literatury pro děti a mládež se vztahem k tomuto regionu.

LITERATURA

KWAŚNIEWSKI, K. Euroregiony i regiony Polski zachodniej a regionalizmy. In: *Regionalizm polski u progu XXI wieku*. DTTK Silesia, Wrocław 1994.

URBANOVA, S. *Metamorfózy dětské literatury. Přehled české literatury pro děti od roku 1945 po současnost*. Votobia, Olomouc 1999.

DALŠÍ ZDROJE

URBANOVA, S. Literatura pro mládež v regionu. In: *Filozofická fakulta Ostravské univerzity: Literatura a region*. Ostrava – Opava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity – Optys, Ostrava – Opava, 1995, s. 67–72.

URBANOVA, S. Hranice a mosty posledního čtyřicetiletí v české literatuře pro děti a mládež. In: *Euroslavica: Literatura bez hranic*. Euroslavica, Praha, 1995, s. 49–56.

URBANOVA, S. Literatura pro děti a mládež 1945 – 2000. In: *Kapitoly z literárních dějin Slezska a severní Moravy*. Ostravská univerzita, Ostrava 2000, s. 255–269.

URBANOVÁ, S. Region, regionalismus, regionální literatura v proměnách času. In: *Proměny literatury pro děti a mládež – vstup do nového tisíciletí*. Masarykova univerzita, Brno, 2001, s. 51–57.

PRO ZÁJEMCE

Pro detailnější poznání problematiky lze nahlédnout do publikace *Bibliografie literatury pro děti a mládež českého Slezska a severovýchodní Moravy* (sestavily: Urbanová, Svatava – Holaňová, Šárka – Tkačiková, Denisa). Obsahuje přehled knižní kultury v oblasti literatury pro děti a mládež v regionu českého Slezska a severovýchodní Moravy (první vydání z roku 2000 neslo název *Literatura pro děti a mládež Slezska a severní Moravy*), který je obohacen o tvorbu a recepci posledních patnácti let a je značně rozšířen o další zdroje. Po vývojovém přehledu, který je periodizován a žánrově rozlišen, se uvádějí v abecedním řazení autor a nakladatelství, zveřejňují bibliografické údaje a odkazy na kritické reflexe. Unikátnost příručky spočívá mj. ve vazbě na regionální folklorní slovesnost, která si prodlužuje životnost právě prostřednictvím literatury určené dětem.

NÁMĚT NA TUTORIÁL

Vypůjčte si oddělení v oddělení pro mládež některé knihovny kvalitní literární dílo pro děti a mládež se vztahem k Vašemu regionu. Identifikujte v něm regionální prvky, aspekty, motivy, témata, zamyslete se nad jeho jazykem.

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Vysvětlete vztah regionu a literatury v žánrové oblasti literatury pro děti a mládež, uveďte konkrétní příklady autorů a jejich děl.

10 VZTAH CENTRUM – PERIFERIE, LOKÁLNÍHO A GLOBÁLNÍHO V LITERÁRNÍ VĚDĚ

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Po prostudování textu se budete orientovat:

- v hlavních teoriích, které analyzují otázku vztahu centra a periferie / provincie;
- v základních způsobech hodnocení regionality v literárním díle;
- v některých způsobech tematizace regionu v literárním díle.

CÍLE KAPITOLY

Cílem kapitoly je podat úvod k problematice vztahu centra a provincie, centra a periferie.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

region v literatuře, kulturní komparatistika, literární výzkum, intertextuální vztah, axiologie, centrum, periferie, provincie, kresy

Region jako „text“ kultury (viz výše – práce J. Lotmana⁸⁰) neoznačuje pouze specifickou krajinnou oblast, území, ale vyznačuje se jistými axiologickými příznaky, nežádka vyvolávajícími pejorativní hodnotové konotace. Region implikuje význam partikulárnosti (ve smyslu části většího územního organismu, např. kraje nebo subsystému), sekundárnosti vůči nadřazenému, rozsáhlejšímu územnímu systému. Navíc region obsahuje význam okrajovosti, situovanosti mimo centra dění, a v důsledku toho i zaostalosti. Tím se region dostává do širší rodiny takových fenoménů, jako je periferie nebo provincie. Proto je třeba započítat do literárněvědného zkoumání i problematiku regionálních, okrajových, necentrálních oblastí.

⁸⁰ LOTMAN, J. M. *Text a kultura*. Bratislava: Archa, 1994. Dále např.: *Trudy po znakovym sistemam I-XVIII*, Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, Tartu 1960–1984.

Necentrálním oblastem se dnes přiznává nejen právoplatné místo v dějinách umění, ale i specifický status a zvláštní funkce v uměleckohistorickém procesu. (Například polský literární historik Jacek Kolbuszewski věnoval problematice tzv. polských kresů⁸¹ celou monografii. (KOLBUSZEWSKI 1995.) Necentrální oblasti se začaly jevit nejen jako svébytné fenomény, ale i jako nejrozšířenější situace uměleckohistorického dění.

Ačkoliv je vývoj stále projevem tvořivosti, odmítá se dnes v jádru osvícenská idea univerzality uměleckého vývoje. Postmoderní přístup k fenoménu partikulárního vychází z překonání moderního racionalismu a akceptace relativismu.⁸² (GÁL – MARCELLI, 1991: 25.) Pojem „univerzální“ je korelativní s pojmem „regionální“ a jakmile se odbourá falešná představa univerzality a nahradí se představou regionální plurality, z níž se údajná univerzalita skládá, odpadne i pejorativní ztotožňování regionu s periferií či provincií. Ty jsou zároveň specifickými, charakteristickými situačními jevy dějin umění, jejichž identitu, funkci, strukturu a úlohu je třeba sledovat a pochopit. Vývoj se odehrává nejen pluralitně vícero vývojovými proudy, ale skrze četná „regionální centra“. Samotná identita jednotlivých regionů se historicky mění a centra se přesouvají, přestrukturovávají. Tvorba uměleckého stylu se převážně přiznávala centru a předpokládalo se, že odtud se rozšiřuje do necentrálních oblastí jakýmsi rozséváním (diseminací). Okrajovým oblastem se sice přiznávala aktivita, ale jen v podobě přístupu k přijatým „semenům“ (inovacím), a to jako schopnost si je přizpůsobit (asimilovat). (BAKOŠ 1998: 47)

Poměr mezi centrem a periferií se nemusí poměřovat pouze vývojovou kontinuitou. Základní poměr může být dán rychlostí dění. Centrum od periferie odlišuje rychlost a pomalost událostí, nikoliv schopnost navazovat a rozvíjet předcházející problémy a jejich řešení. Z tohoto hlediska je třeba dále rozlišovat mezi různými typy necentrálních oblastí. Provincie jsou situovány blíže k centru, tudíž podléhají působení tohoto jediného, nejbližšího centra a jeho podněty zjednodušují a redukuje. Periferie jsou situovány dále, proto podléhají dotykům vícero center, mají tedy možnost výběru, a z tohoto důvodu nejednou dospívají k originálním výsledkům.⁸³

Z hlediska kritérií avantgardy první poloviny našeho století se v okrajových oblastech události dějí pomalu a zřídka v nich vznikají originální výtvoři. Z hlediska postmodernismu se akcentují tradice a za specifický rys center se považuje akumulování tradic. Centrum se ovšem vyznačuje tím, že se originalita a tradice navzájem nevyklučují, žijí synekriticky vedle sebe, aniž dochází k stylové promiskuitě. Základním znakem postmoderních

⁸¹ Kresy představují jediný ekvivalent svého druhu pro názvy geografické, svými hranicemi objímající několik regionů, několik krajin, dokonce několik etnických oblastí uznávaných však za terén polské osobitosti.

⁸² „Moderní racionalismus je spjat s přesvědčením o prioritě kritérií, o možnosti předem zformulovat kritéria umožňující odlišit poznání od falešné víry, pravdu od nepravdy a morální konání od nemravnosti. Relativismus naproti tomu přichází s přesvědčením o kulturní, etické a kognitivní rovnosti všech lidí. Názory každého člověka, jeho náboženství a kultura mají stejnou hodnotu jako názory, náboženství a kultura ostatních lidí. (...) Relativismus je skeptický vůči možnosti vybudovat univerzální systém kritérií, který umožňuje zdůvodňovat a kritizovat partikulární hodnotové systémy a který by každý racionální a morální člověk respektoval.“ (GÁL – MARCELLI 1991: 25)

⁸³ Strukturální literární věda v této souvislosti poukazovala např. na produktivitu vztahů mezi poezií umělou a periferní. (MUKAŘOVSKÝ 1982: 614)

center, který to umožňuje, je silná liberálně všedovolující konkurence. Z umělecké konkurence pro centrum samozřejmě vyplývá vše to, co absentuje v okrajových, periferních oblastech – kriticismus, informovanost o světovém dění, interdisciplinární kontakty, vysoká technická profesionální zručnost. Právě necentrální, zejména periferní oblasti se vyznačují kombinováním uměleckých idejí nesourodého původu a z rozmanitých center, což – jak bylo výše řečeno – může vést k nezřídka velmi originálním výsledkům. Příčinou je méně silná vazba na tradici, která umožňuje větší manévrovací prostor a svobodu při výběru prvků a motivů; nezřídka ovšem dochází k stylové promiskuitě, k netvůřivému eklekticismu. Ačkoliv v důsledku nedostatečné konkurence, menšího počtu umělců má tvorba v periferních oblastech často nižší technickou a uměleckou úroveň, je méně specializovaná a vyúsťuje do primitivizace převzatých a imitovaných modelů, právě větší volnost při výběru podnětů a vzorů umožňuje, aby za příznivých okolností přinesla tvorba na periferii originální novotvary. (BAKOŠ 1998: 49)

Pokud uvažujeme o vztahu lokálního a globálního, a v tomto rámci rovněž o vztahu regionu a centra, jsme v zásadě svědky dvou vymezení vztahů lokální – globální. První chápe globální jako centrální, jako by centrální bylo zkonkrétněním globálního. Centrum dodává energii periferii, která se šíří na okraji systému a ve zmenšeném měřítku je univerzálně přítomná na každém místě systému. V tomto případě nemá smysl uvažovat o „lokálním“, jež je v tomto případě jenom víceméně exaktním reflexem univerzálního. (Takové chápání je charakteristické pro všechny centralistické a historické systémy, jimž dominuje nějaké ideální – božské nebo historické – *apriori*.) Když však opustíme představu, že se energie šíří z centra na okraje a vyjdeme z tvořivé koncepce, podle níž se energie systému vytváří zdola, ztrácí koncepce centra a periferie svoje opodstatnění. Energetickým zdrojem se totiž nevyhnutelně stává singulární, v našem případě místní, lokální, regionální, a právě vnitřní diferenciací systému, vnitřní mnohotvárnost lokálního, místního se stává zdrojem rostoucí komplexnosti a hybnosti globálního, přičemž právě vzájemné působení na sobě závislých lokalit vytváří takovou mnohočetnou síť vztahů, které tvoří vyšší komplexnost systému jako celku. Tato koncepce však nepotřebuje „střed“, když globálnost není ničím jiným než komplexní sítí vztahů mezi jednotlivými systémovými místy. Globální existuje reálně jen skrze lokální, lokální existuje synergicky jen v mnohočetných, „globálních“ systémových vztazích s ostatními systémovými místy. (ZAJAC 1988: 113)

Peter Zajac zároveň upozorňuje, že jestliže však přijmeme automaticky onu druhou koncepci, může se samozřejmost místního, regionálního jako předpokladu systémové tvořivosti zvrhnout do regionalismu, který má dvě podoby. První z nich je regionální sentimentalismus, druhým regionální egoismus. Regionální sentimentalismus souvisí s idylickou představou místa uzavřeného do svého věčného, přírodního cyklu, nezávislého na vazbách s vnějším prostředím. Takto chápaný region se stává jakousi oázou klidu, odpočinku. Přestává však být živým organismem, zůstává iluzí. Regionální egoismus charakterizuje především jeho jednosměrná systémová vazba: region přijímá a absorbuje vnější impulzy, ale uzavírá své tvořivé potence do vlastního rámce. Konečně, častým případem je i to, že samotný region se vnitřně utváří jako etatisticky centralistický systém se svým středem a okraji, čímž přenáší vnější problém centra a periferie do vlastního prostředí. Sám, jako

„periferie“, si vytváří své vlastní centrum a periferii. Region si uvědomuje naplno svou regionální platnost, ale ne už globální příslušnost.⁸⁴ (ZAJAC 1988: 115)

Lokální je v Zajacem nastíněné koncepci (lokální – globální) energetickým zdrojem tvořivosti celého systému. Globálnost celého systému se dosahuje vzájemným působením jednotlivých singularizovaných zdrojů tvořivosti (lokalit), čímž se utváří víceúrovňový globální systém s komplexní sítí vztahů. Tím se ztrácí nevyhnutelnost uvažování na ose centrální – periferní. Tvořivost regionu se tak stává podmínkou tvořivosti celého globálního systému, systémové vazby regionu však podmínkou jeho hybnosti – a tedy i životnosti. Unifikace jednotlivých regionů podle centra na jedné a regionalistické separování na druhé straně tvoří jen dvě strany jedné mince systémové rigidity. (ZAJAC 1988: 115–116)

Když dochází k oné pulzaci prostorů, kterou Zajac označil jako přijímání podnětů z vnějšího prostředí a vyzařování vlastních podnětů zpět do vnějšího prostředí, vytváří se jakýsi pružný pulzující prostor, v kterém se jednotlivé subsystémy navzájem prostupují, přičemž si však ponechávají svou vlastní totožnost, ba naopak, ustavičně ji prohlubují.

SHRNUTÍ KAPITOLY

DEFINICE POJMU PERIFERIE (Z HLEDISKA GEOGRAFIE)

Periferii definoval v roce 1998 Schmidt, jehož definici u nás rozšířili v r. 2001 Havlíček a Chromý; podle nich jsou periferie „specifická území s poruchou funkčně-prostorových vztahů, která jsou výsledkem nerovnoměrného působení vzájemně se podmiňujících sociálních, ekonomických, politických, kulturních i fyzickogeografických faktorů; jedná se o území nedostatečné integrace do (v daném místě a čase dominujících) struktur, procesů a systémů,,

Centrum (jádro) je privilegovaným místem v určitém teritoriu. Řídí, kontroluje, ale samo je závislé na zdrojích z periferie.

Periferie je územní jednotka podřízená autoritě centra. Na vzdálenosti od něho nezáleží, ale pokud neznáme vlastnosti centra, nemůžeme chápat ani struktury a funkce periferie (příkladem je Britská koloniální říše).

⁸⁴ Typ etatistického regionu reprezentuje v polské kultuře podle našeho názoru Velkopolsko s Poznání jako středem a okrajovými periferními oblastmi Kujaw a Pomorza, které přináleželo k Prusku a jehož autochtonní obyvatelé hovořili „pomorszczyzną“ („pomořanštinou“) s německými prvky. (LEBIODA 1998: 53) Podobně němčinou ovlivněnou regionální jazykovou normu vlivem pruského záboru si vytvořili obyvatelé periferního Hlučínska, ležícího severovýchodně od Opavy, které navzdory všemu vydalo pozoruhodný talent spisovatelky Ludmily Hořké. Pro oba regiony byla pak příznačná averze rodáků vůči etnicky čistě polským příchozím na Pomořansko a českým na Hlučínsko a naopak označování tamních obyvatel příchozími z národních center za Němce. Na to existuje řada doložitelných svědectví.

K definování periferie může být využito mnoho kritérií.⁸⁵ V zásadě však rozlišujeme dva typy perifernosti:

1. **Polohová perifernost** – jako polohově periferní území se označují taková území, která mají nevýhodné postavení v integrální prostorové organizaci. Může se jednat o nedostatečnou dopravní dostupnost, fyzickogeografické bariéry atp. Často jsou polohově periferní regiony v příhraničních oblastech (tzv. **pohraniční periferie**). Též jsou často polohově periferní regiony při vnitřních hranicích administrativních celků – tzv. **vnitřní periferie** (například Podbořansko ležící na hranici Ústeckého, Karlovarského, Plzeňského a Středočeského kraje).
2. **Významová perifernost** – jako významově periferní území se označují taková území, která nedostatečně participují na politických, ekonomických a společenských procesech. Záleží rovněž na tom, zdali je území příjemcem nebo šířitelem impulsů rozvoje.

K nim se nověji počítá:

3. **Ekologická perifernost** – jako ekologicky periferní území se označují regiony přeměněné vlivem lidské činnosti (kulturní krajina) jako např. Praha nebo Ostravsko.

MODEL KONTINUA

Americký sociolog Immanuel Wallerstein změnil původní **model polarit** (*jádro – periferie*) na **model kontinua** (*jádro – semiperiferie – periferie – marginální region*). Ve smyslu socioekonomických vztahů existuje kontinuum **centrum – semiperiferie – periferie – marginální region**. Periferie se sice nachází v podřízené pozici vůči centru, je však na rozdíl od marginálního regionu integrována do systému.

Centrum (jádro) je privilegované místo v určitém teritoriu. Řídí, kontroluje, ale samo je závislé na zdrojích z periferie.

Semiperiferie je termín používaný od konce 70. let 20. století. Leží mezi centrem a periferií, jedná se tedy o rozvinutější oblast než je periferie, ale nemá dostatek kvalit centra. Orientuje se na něho a opomíjí periferii.

Periferie je územní jednotka podřízená autoritě centra. Na vzdálenosti od něho nezáleží, ale pokud neznáme vlastnosti centra, nemůžeme chápat ani struktury a funkce periferie (příkladem je Britská koloniální říše).

⁸⁵ Pojem „klasická periferie“ se používá pro hospodářsky zaostalá území charakteristická nízkou hustotou zalidnění, převažujícím venkovským osídlením a vysokou zaměstnaností v primárních odvětvích. Pojem „periferie“ se v geografii objevuje v řadě významů. Někteří autoři tento pojem používají výhradně ve smyslu geometrickém, tj. pro území na okraji, pro oblasti vzdálené od středu, tedy i pro pohraničí jako celek. V posledních letech převládá spíše použití ve smyslu Maradovy a Chromého definice „klasické periferie“, ale objevují se také nová použití pro zaostalá území nezemědělského charakteru (staré průmyslové oblasti), ekologicky devastovaná území (těžební areály) apod.

Marginální regiony představují další stupeň perifernosti. Periferní regiony jsou alespoň částečně integrovány do ekonomického systému, na rozdíl od regionů marginálních, které jsou ekonomicky izolovány (nacházejí se mimo systém), jsou vyloučeny z politických, sociálních a ekonomických rozhodovacích procesů.

PERIFERIE V KULTUŘE A UMĚNÍ

Periferie v kultuře, umění, literatuře nebyla dosud podrobněji ani rámcově definována. K periférii se mnohdy upínaly zraky uměleckých avantgard, kde v ní často hledali inspiraci – některé přístupy v surrealismu, Skupina 42 (základním programem bylo zaměření na město, městskou krajinu a městský způsob života, zvláště pak především na městskou periferii, na továrny a na život obyčejných pracujících lidí; tomu odpovídá i způsob ztvárnění uměleckých děl – častá je útržkovitost, polyfonie, syrový záznam skutečnosti, návratné motivy, hledání krásy v zdánlivě obyčejných a neprvoplánově poetických věcech jako automobily, komíny, motocykly a jiné stroje, balóny, hluk a kouř továren, zapadlé kouty na předměstí atp.), generace tzv. pětatřicátníků (sborníku *Město*, 1983), zájem o periferní (okrajové) oblasti umění, například o umění insitní, pornografii, krváky apod.

Periférii bylo věnováno jedno z čísel surrealistického časopisu *Analogon* (2009, č. 58–59), v němž kromě příspěvků z umělecké oblasti byl dokonce přetištěn překlad studie Immanuela Wallersteina: *Jádro, periferie a semiperiferie v kapitalistickém světovém systému*.

REGIONÁLNÍ NEZNAMENÁ NUTNĚ PERIFERNÍ

Regionální autor se narodil např. v Čechách, ale stal se z něj autor např. typicky brněnský. V Brně žil, tvořil, ve svých dílech zachycuje problémy dané lokality, působil na brněnský kulturní život. Např. Rudolf Těsnohlídek se narodil v Čáslavi. Stal se soudnickářem brněnských Lidových novin. U zemského trestního soudu se setkával s nejrůznějšími typy lidí, obyvateli brněnské periferie a vesnic z okolí Brna. Stal se brzy znalcem předměstského i venkovského života a uměl literárně využít dialektu i periferní hantýrky. Děj svých románů kladl do prostředí Brna a líčil osudy jeho obyvatel.

REGIONÁLNÍ ROVNĚŽ NEVYHNUTELNĚ NEZNAMENÁ PROVINČNÍ

Josef Hrabák mluví o provinciálním autorovi, „který zůstává zaklet do svého maličkého prostředí a nepřesahuje je svým významem“. (HRABÁK 1949: 13.) Dílo takového autora nemusí být zabarveno krajovou tematikou, mohou to být např. básně o lásce, zážitky z cest apod. Podstatné je, že takový autor je znám ve svém městě, svém okolí, ale dále již neproniká přes hranice svého prostředí.

Provincialismus vede často k průměrnosti a podprůměrnosti. „(...) Rodí se z něho úzkoprsý lokální patriotismus.“ (IBIDEM: 14) Patriotismus se vždy silně projevoval v národním a kulturním životě. „Toto vlastenectví a patriotismus jeví se nejsilněji u každého

v představě »jeho« kraje, »jeho« města.“ (BURIÁNEK 1948: 245) Měřítko k posuzování kvalit nejsou tak přísná, často tak region uzná za dobré to dílo, které by v celonárodním měřítku svými kvalitami nebylo přijato, nerozlišují se umělecké hodnoty.

OTÁZKY

- Čím se vyznačuje region ve smyslu lotmanovského pojmu „textu kultury“?
- Vysvětlíte vztah mezi centrem a periferií v umělecké a literární sféře.
- Jaký je vztah globálního a lokálního v umělecké tvorbě? Jaká nebezpečí tomuto vztahu hrozí?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Za provinciálního autora bychom mohli označit např. prostějovského advokáta Jana Hochy (1860–1925). Pocházel z Hrubčic u Prostějova. Svých zkušeností od soudu a z advokátní kanceláře využil v knize *Hanácké obrázky* (1903), kde vykreslil zajímavé typy hanáckých venkovských lidí. Svými příběhy se přiklonil k figurkářům lidovědného zájmu. Z rodných Hrubčic vzal námět k Pudmistrovi, znalost hanácké povahy dokazuje např. v *Chlapcích* nebo v *Pantátu Dosódiho* (vše v *Hanáckých obrázcích*). Jan Hoch se stal známým na Prostějovsku, hlavně v Hrubčicích, za hranice svého okolí však již nepronikl.

Znáte ve svém okolí podobného lokálního (provinciálního) autora?

LITERATURA

BAKOŠ, J. Región, periféria a umeleckohistorický vývoj. In: *Región v národnej kultúre*. Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne, Dolný Kubín – Nitra 1988, s. 44–50.

BURIÁNEK, F. Literární historie a regionalismus, *Var*, 1948, roč. 1, s. 244–245.

GÁL, F. – MARCELLI, M. *Za zrkadlom moderny*. Archa, Bratislava 1991.

HRABÁK, J. O některých problémech regionální slovesnosti. In: *Stav a úkoly literární historického průzkumu Slezska*. Slezský studijní ústav, Opava 1949, s. 5–13.

KOLBUSZEWSKI, J. *Kresy*. Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 1995.

LEBIODA, D. T. *Przedsiónek wieczności. Pośród pisarzy Pomorza, Kujaw i Wielkopolski*. Świadectwo, Bydgoszcz 1998.

MUKAŘOVSKÝ, J. Vítězslav Hálek. In: *Studie z poetiky*. Odeon, Praha 1982.

ZAJAC, P. Región ako problém lokálneho a globálneho. In: *Región v národnej kultúre*. Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne, Dolný Kubín – Nitra, 1988, s. 106–118.

DALŠÍ ZDROJE

Periferie (geografie): [[https://cs.wikipedia.org/wiki/Periferie_\(geografie\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Periferie_(geografie)); 3. 3. 2018]

Sociologický slovník: [<http://www.soc.cas.cz/node/3758>; 3. 3. 2018]

PRO ZÁJEMCE

Pokuste se nahlédnout literární tvorbu autora Ivana Hostiňáka z Opavy jako provincionální. K jeho autorskému profilu uvádíme:

Hostiňák Ivan, 8. 7. 1938 Zbudský Rokytov, o. Humenné (SR) – 28. 5. 1999 Opava (ČR). Pocházel ze Slovenska, z obce Zbudský Rokytov v okrese Humenné, kde se narodil v usedlosti č. p. 75 patřící jeho rodičům Ivanu Hostiňákovi (*1909) a Anně, roz. Tovcimákové (*1912). Rodné jeho jméno bylo Jan, ale jako literát užíval jméno „Ivan“, pravděpodobně pro vyjádření svého satirického postoje k politickým problémům české společnosti.

Do Opavy se přistěhoval v červenci 1960 a získal místo vychovatele v dětském domově na Rybím trhu 14. V internátě dětského domova na Rybím trhu také našel své první bydliště. Dne 7. 7. 1962 se oženil s Markétou, roz. Pavlíkovou, z Kylešovic (*31. 10. 1940) a společně potom obývali byt na Kasárenské ul. 3. Jeho manželství skončilo 23. 10. 1981 rozvodem a dlouhá léta žil jako samotář na Rybově ul. č. 11. Teprve na sklonku svého života při distribuční činnosti ve školách se seznámil s učitelkou ve Velkých Hošticích Markétou Bogačovovou z Vyškova a její dcerkou Kristinkou. Práce s dětmi jej přivedla k psaní pohádek a bajek se satirickým nábojem. Také se ujal redaktorství periodika „Hornobenešovský zpravodaj“ (1964).

Za svou literární činnost byl odsouzen krajským soudem v Ostravě k nepodmíněnému trestu, který si odbyl v letech 1972 – 1973 v Plzni na Borech. Byl politicky perzekvován a propuštěn ze svého pracoviště, České pojišťovny. Teprve v r. 1990 byl okresním soudem v Opavě rehabilitován.

Ivan Hostiňák je autorem 14 sbírek bajek a sbírky *Bajky – inzeráty*. V r. 1990 napsal sbírku „Něžná revoluce“, kterou věnoval revolučním protagonistům, pražským a bratislavským studentům. Psal také pro děti pohádky. *O květinové královně a třech sestřích* (1994), *Uplakaná princezna Bosanka* (1994), *Sněhová královna* (1998). Poslední knížku pohádek s názvem „Jak loupežníci rozkradli království“ dopsal v únoru 1999.

Hostiňák je také autorem sbírky „43 satiricko-sexy povídek“ *V naší obci máme moudrého starostu* (1996). Rukopis „Postelových povídek“ již nestačil dokončit.

(PhDr. Josef Gebauer)

NÁMĚT NA TUTORIÁL

Sociologická encyklopedie definuje periferii takto:

Periferie – (z fr. périphérie, to z lat. periphēria, to z řec perifēria = oběh, okruh) – v urbanistickém významu, který bere v úvahu i sociologie, je to okraj velkoměsta nebo průmyslového města, charakteristický typickou zástavbou, nízkou hustotou obyvatelstva, značným podílem skladů a různých úložišť, popř. budov sloužících výrobě, i určitým podílem zemědělské i neobdělané půdy. Periferie tvoří přechod mezi městem a venkovem a můžeme ji chápat jako tu část rurbanizovaného území,⁸⁶ která má blíže k městu a jeho způsobu života a bývá také nejdříve městem pohlcena. Na periferii existují enklávy tradičního venkovského osídlení, obklopené městskou zástavbou, vilové čtvrti, skupiny rodinných domků, zahrádkářské kolonie i rozptýlená zástavba. Část periferie bývá jen občasně osídlena či navštěvována (zahrádkářské kolonie, sklady, opuštěné cihelny apod.), je pod nižší soc. kontrolou a přitahuje různé protispol. živly. Osídlení, bytový standard i životní způsob periferie není jednotný, netvoří ucelený typ. V rozvojových zemích i v historii prům. zemí (v Československu např. ještě v 30. letech) se vytvářejí na periferii rozsáhlé kolonie nou-

⁸⁶ Rurbanizace – (z lat. ruralis = venkovský; urbanus = městský) – pojem, kterým se zejména v americké sociologii venkova a města označovalo prolínání venkova a města a vznik souvislých oblastí, které nejsou ani čistě městské, ani převážně venkovské. Pojem *r.* použil pravděpodobně poprvé Ch. J. Galpin v knize *Rural Life* z r. 1918. S pojmem *r.* souvisí odvozený výraz *rurbanizované území*, což je vnější městská zóna, která je za pásmem předměstí (viz též periferie), vyznačuje se velkým počtem lidí dojíždějících do měst za prací, v které jsou smíchány zemědělské usedlosti s rodinnými domky obyvatel, kteří nepracují v zemědělství, a v níž se vliv jádrového města výrazně projevuje kult., spol. a konzumními zvyky. Pojmy rurbanizované území či rurbanizovaná oblast vyjadřují více než jen symbiózu lidí pracujících ve městech a obyvatel zemědělského. V předválečné studii o poměšťování pražského okolí nazval Z. Ullrich obce tohoto druhu „přechodným typem“. Obce v rurbanizovaných územích, která tvoří jednu ze zón *metropolitních regionů*, mají četné vztahy k tzv. jádrovým městům, což je umožňováno zlepšováním komunikací a veřejnou hromadnou dopravou (aglomerace). Naproti tomu ale obyvatelé rurbanizovaných území přejímají některé životní způsoby, které jsou charakteristické pro venkov. Novější výzkumy preferovaných lokalit pro trvalé bydlení v bývalém Československu, publikované L. Kotačkou a M. Illnerem, poukazují na to, že rurbanizovaná území patří mezi nejoblíbenější. Pojmu *r.* je blízko termín suburbanizace, v použití staršího výrazu *r.* je však větší důraz na kulturní stránky urbanizačních procesů. V současné době se pojem *r.* vyskytuje jen výjimečně. Aktuálnější je (zejm. v polské sociologii) jeho varianta „ruralizace“. (Jiří Musil)

zového bydlení, často z odpadového materiálu a většinou bez základního komfortu (vodo-
vodu, kanalizace), s nízkou hygienickou úrovní, obvykle postavené bez povolení. Tyto ko-
lonie (v Africe nazývané bidonvilly, v Latinské Americe favely) jsou typické koncentrací
nezaměstnaných a negramotných přistěhovalců z venkova, vyznačují se vysokou mírou po-
rodnosti, kriminality, narkomanie, prostituce a alkoholismu a představují pro velká města
rozvojových zemí složitý problém. S koncentrací asoc. a nepřizpůsobených živlů je možno
se na periferii setkat i v evropských městech, problém však nedosahuje té závažnosti jako
v zemích rozvojových. Dnes u velkých měst (i českých) řada periferií zanikla výstavbou
sídlišť, velkých průmyslových podniků a rozsáhlých komunikačních sítí. Nová zástavba na
okraji města má obvykle jiný charakter i rozměry, mění se i životní způsob obyvatelstva a
pojem periferie se pomalu, ale jistě stává historickým pojmem.

(Jiří Linhart)

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Najděte příklady uměleckého zájmu o městskou periferii v tvorbě autorů Skupiny 42 (I.
Blatný, J. Hanč, J. Kainar, J. Kolář).

11 LITERATURA NA MORAVĚ A VE SLEZSKU. JEJÍ MÍSTO V RÁMCI NÁRODNÍ LITERATURY

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Po prostudování textu se budete orientovat:

- ve vzájemném vztahu literatury a regionu;
- v otázkách a problémech literární periodizace a regionální tematiky v literatuře;
- v problematice regionu jako tematického prostředku literárního vyjádření;
- v problematice regionu jako bezprostředního nebo zprostředkovaného objektu literárního zobrazení.

CÍLE KAPITOLY

Cílem kapitoly je seznámení se s široce ým vývojem písemnictví na Severní Moravě a v českém Slezsku.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

literární tvorba, region, dějiny, regionalismus, Morava, Slezsko

Písemnictví ve Slezsku se vyvíjelo postupně, nejprve jde o památky psané v latině a většinou anonymní, takže je nsnadné určit jejich původ, později v jazyce českém, polském a německém. Pod vlivem Čech a Moravy jsou počátky slezského kulturního života spojeny s christianizací země. Slovanské slezské kmeny přijaly křesťanství nepochybně z Čech. I kdyby nebylo svědectví zakládající listiny pražského biskupství, jež zahrnuje území Slezska do pražské diecéze, vedla by k stejnému závěru okolnost, že přes Slezsko se od nás šířilo křesťanství do Polska, jak ukazuje polské církevní a náboženské názvosloví, odvozené většinou z našeho. S křesťanstvím jdou ruku v ruce i církevní instituce, jako kláštery, jež jsou ve starších dobách hlavními, ne-li jedinými kulturními středisky, a církevní umění, spjaté s liturgií. Svědectvím tohoto českého vlivu je kult světců Václava a Vojtěcha, uctívaných ve Slezsku téměř stejně výrazně jako v Čechách a na Moravě. V nejstarších písemných památkách, vycházejících z klášterů, nacházíme i jasné stopy českého jazykového

vlivu, například v podobě osobních i místních jmen v nekrologiích vratislavských premonstrátů apod. Zakládací listina kláštera v Jindřichově dosvědčuje přítomnost Čechů v dolním Slezsku v 2. polovině 13. století.

Dnešní česká část Slezska tvořila až do roku 1742 jednotu se severními oblastmi Slezska, jež po roce 1945 patří Polsku a kde hlavním střediskem, včetně církevní správy, byla Vratislav.

Ani ve starších dobách se neomezují Slezané na pasivní přijímání cizích podnětů, ale záhy se pokoušejí o samostatnou tvorbu, jejíž ráz byl ovšem určen dosavadní tradicí. Důležité jsou hlavně různé slezské letopisy, věnující ovšem zprvu větší pozornost Polsku, s nímž byla země politicky spojena, než Čechám. (Prvý jménem známý Slezan, jenž významněji zasáhl do české literatury, byl opavský rodák dominikán Martin, zvaný také Martin Polák, nejspíš proto, že byl příslušníkem česko-polské dominikánské provincie. Nejznámější je jeho *Kronika papežů a císařů římských*, podávající přehled světových dějin od narození Krista do roku 1277, obyčejně zvaná podle autora *Martimiani*. Na knihu později navázal neznámý autor vyprávěním o českých dějinách od smrti Karla IV., které se pak stalo základem *Starých letopisů*. Vede tu přímá cesta od Slezana 13. století k nejdůležitějšímu českému historickému dílu 15. století.)

Od druhé poloviny 14. století se český vliv ve Slezsku podstatně zesiluje a v zachovaných památkách jej můžeme jasně sledovat. Přispěly k tomu změněné politické poměry (připojení Slezska k zemím Koruny české), ještě více však založení univerzity v Praze a současně i náboženské hnutí, projevující se v Praze od 60. let tohoto století. Mezi studenty, kteří z okolních zemí přicházeli na pražskou univerzitu, tvořili Slezané (sloučení s Poláky v univerzitním národě) významnou složku. Na fakultě svobodných umění dosáhlo v čtyřiceti letech před rokem 1409 akademické hodnosti přes dvě stě Slezanů a mnozí z nich tam působili aspoň nějaký čas i jako profesori. Při návratu do vlasti s sebou přinášeli nejen odborné znalosti získané na univerzitě, ale i jiné vědomosti a zejména také literaturu, vážnou i lehčí, kterou v Čechách poznali.

Ze vzdělanců pocházejících z Krnovska to byl Bohuslav z Krnova, též Bohuslav Carnovia, olomoucký kanovník, posléze profesor práva na pražské univerzitě, od roku 1385 děkan pražské kapituly, který byl znám jako názorový protivník Jana Husa. (TOMEK: 1849)

Počátkem 15. století nám františkán Mikuláš z Kozlí poskytuje zajímavý doklad, jak kulturní vliv Prahy působil ve Slezsku. V roce 1421 se stal sakristiánem krnovského konventu. Stalo se tak na sklonku března, jak se dovídáme z pozoruhodného rukopisu, obsahujícího mimo teologických, obecně náboženských a v malé míře i světských textů rovněž obsáhlou a ve své době ojedinělou sbírku písní. Část tohoto rukopisu sepsal Mikuláš zřejmě v Krnově, v době svého tamějšího pobytu. Kodex učeného minority Mikuláše z Kozlí patří k nejdůležitějším slovesným a hudebním památkám středověkého Slezska a má rovněž nezanedbatelný folkloristický význam. Kodex mj. obsahuje významnou Žalobu na pannu, jak

Roman Jakobson⁸⁷ nazývá inhoneštní píseň *Chczy ia na pannu žalowacz*. PAVERA – LECHOVÁ 2000: 15–61)

Za husitství se vystupňoval vliv češtiny na sousední slovanské země. Od počátku 15. století se čeština stává jednacím jazykem a řečí zápisů v zemských deskách v Krnově i v Opavě a proniká až do Osvětimska a Zátorska. České listiny se vystavují i pro kláštery v Rudě a Ratiboři až do počátku 16. století.

Významnou postavou pocházející z Krnovska byl rovněž Stanislav Pavlovský z Pavlovic (1579–1598). Jako olomoucký biskup přeložil do latiny a v roce 1577 vydal cestopis Václava Šaška z Bírкова vedeného Lvem z Rožmitálu o putování poselstva krále Jiřího z Poděbrad západní Evropou v letech 1465–1467.⁸⁸ Cestopis poskytl látku Aloisi Jiráskovi ke knize *Z Čech až na konec světa* (časopisecky 1888). Pavlovský sehrál významnou úlohu v období protireformace na Moravě. V r. 1566 ho Grodečtí pozvali na Moravu a pomohli mu získat kanovníctví v Brně a Olomouci. Jak v zemské, tak v církevní politice osvědčil diplomatické nadání. Spolu s katolickou stranou šlechty a prelátů vytvořil politickou rovnováhu vůči převážně evangelickým stavům a mařil jejich pokusy o legalizaci evangelických vyznání na Moravě. Byl však také upřímný zemský patriot, pověřil polského šlechtice Bartoloměje Paprockého z Hlohol (1540–1614) sepsáním historicko-genealogického díla *Zrcadlo slavného markrabství moravského* (1593)⁸⁹ a udržoval s představiteli evangelické aristokracie dobré přátelské vztahy. Náboženský zápas se za Pavlovského stále uskutečňoval legálními a kulturními formami. V době episkopátu Stanislava Pavlovského dochází na Moravě také k obnově a zvelebení života klášterů. Pod ochranou Pavlovského se rozvíjela i olomoucká kolej. Bylo zde zřízeno gymnázium, kněžský alumnát a šlechtický konvikt. (VÁLKA 1995: 52n.)

Úvahy o regionalismu ve starší literatuře mají dosud náznakový charakter, neboť souvislosti literárního vývoje byly naprosto odlišné až do doby, kdy se regionalismus konstituoval. Rozhodující roli zde má jev, který bychom mohli charakterizovat jako regionální povědomí. Lze soudit, že vznik regionálního povědomí mohl být spojen právě s nástupem humanismu a renesance. Jak se domnívá Viktor Viktora, „na jeho vznik totiž mohly působit: renesanční odklon od absolutna, abstrakce, univerzality středověku i nová světonázorová orientace osobnosti. Tato orientace začala nově chápat prostor. (...) České prostředí podobné tendence zužovalo (...) literatura nevytvořila výraznou individualizovanou postavu. Stávala se argumentačním, moralizujícím i didaktizujícím prostředkem pro měšťanské (...) [i] stavovské snahy o udržení podílu na mocenském rozhodování, pro stavovské

⁸⁷ Roman Jakobson, „Slezsko-polská cantilena inhonesta ze začátku XV. století“, *Národopisný věstník Československý*, Praha 1934 – 1935, 27/28.

⁸⁸ Jiří Urbanec, „Literatura ve Slezsku“, in: *Slezsko*, red. Jaroslav Bakala a kol., Matice slezská, Opava 1992, s. 131.

⁸⁹ Paprocký je rovněž autorem dalších historických spisů, mj. *Štambuchu slezského*, jež vydal v Brně v r. 1609. Tento v České koruně naturalizovaný Polák je jediným historikem, který zpracovával dějiny všech tří hlavních zemí České koruny (r. 1602 vydal tiskem *Diadochus*, genealogicko-historické dílo o Českém království). Jeho spisy patří do intelektuálního prostředí rudolfinského manýrismu a jsou jeho literárním projevem. Byl také jedním z prvních hlasatelů česko-polského přátelství, založeného na slovanském příbuzenství. Na sklonku života se vrátil do Polska, kde zemřel.

snahy o vyvážení panovnického centralismu i pro konfesijní snahy o konsensus (...) literatura se stávala doménou měšťanských vrstev – autorsky i recepčně“ (VIKTORA 1997: 77)

V. Viktora se zabývá také postavením měst v kultuře doby. Města se stala protiváhou šlechtických územních celků. Pro specifitější regionální cítění hovoří také existence městských škol jako výrazných mimopražských kulturních center. Hovoří pro ně i početná skupina příležitostných básní věnovaných konkrétním místům. Specifičnost regionalismu podle Viktory ovšem ohraničuje artistní, dedikační, případně didaktizující zaměření těchto básní. „Jde o to, zda příležitostné básnictví mělo jen obecné rysy didaktičnosti, mravokárnosti, inklinování k aktualizované historii a současnosti, historiografii, teologii nebo zda i v těchto jevech lze nalézat vlivy regionality. Podobně jde o to, zda příležitostné básnictví nebo zábavná četba zůstávají jen u svých obecných rysů nebo zda se objeví prvky, kterými tato díla budou spoluutvářet regionální povědomí.“ (VIKTORA 1997: 77–78) Představě o možném regionálním povědomí nebo cítění mohou podle Viktory přispívat dva žánrové okruhy – kroniky, popřípadě mimovolné zápisky v městských knihách, a kazatelství. Ty mohly náznakem i přímým zájmem směřovat k určitému regionu, reagovat na místní problémy, vyjadřovat specifitější zaujetí pro jeho tradici a odlišnosti. Na Moravě bude mít zřejmě tuto pozici Olomouc jako ojedinělé centrum humanistických literárních projevů. (HLOBIL – PETRŮ 1992)

Období od roku 1620 je v literární historii spojeno s těšínským Slezskem a Opavskem, kde vystupují výrazné postavy barokních kazatelů jako Daniel Ignácius Nitsch (1651 – 1709) a Bohumír Hynek Bilovský (1659 – 1725). (LEHÁR – STICH 1997)

Za třicetileté války bylo Slezsko jedním z hlavních evropských bojišť, což znamenalo výrazné zhoršení podmínek pro kulturní rozvoj. V mezidobí po ukončení třicetileté války do slezských válek, které zachvátily celé Slezsko ve 40. – 60. letech 18. století zde spatřujeme pozoruhodnou postavu hraběte Alberta Hodice (16. 5. 1706 Slezské Rudoltice – 18. 3. 1778 Postupim), který do zdejšího kulturního života vnesl cosi na způsob raného osvícenství. Teprve s jeho osobností zjišťujeme výraznější kulturní ruch na Krnovsku. Hodic si dopisoval s francouzským filozofem, dramatikem a básníkem Voltairem (1694 – 1778).⁹⁰

Literatura vznikající ve Slezsku v časovém rozmezí asi sto padesát let od r. 1742 do konce 19. století plní funkci především buditelskou, výchovnou a jazykově obrannou. Úkol spisovatelů zde zůstával i po roce 1848 podobný tomu, jaký vyznačuje hlavní proud české literatury do roku 1848 (případně do roku 1859). Opavsko bylo na rok 1848 politicky nepřipraveno, národní uvědomění tady bylo slabé. A tak Slezané, aniž se mohli nadchnout svobodomyšlným duchem roku 1848, dočkali se v 50. letech 19. století tíživého národnostního útlaku, kdy v Opavě vládne pověstná zemská vláda, zavádějící němčinu i do českých

⁹⁰ Albert Hodic příležitostně psal verše, dokonce ve čtyřech jazycích. Na zdi zámeckého pokoje ve Slezských Rudolticích zanechal vzkaz svým poddaným: „Rosswälder, gute Nacht,/die Rolle geht zu Ende./Hab ich sie gut gemacht,/so klatschet in die Hände.“ (Rudoltičtí, dobrou noc,/ke konci se role chýlí./A jestli jsem ji hrál dobře,/ tak tleskejte do dlaní.“ Překlad Oldřicha Rumla.) Důležitý je spíše jako mecenáš umění, který v Rudolticích vybudoval proslulé středisko kultury, umění a řemesel, jež obdivoval i Bedřich II. (Srov.: Oldřich Ruml, „O posledním Hodicovi v Rudolticích“, *Okres Bruntál* 1961, č. 1, s. 20–25.)

obecných škol. S přijetím Říjnového diplomu roku 1860 přichází také svoboda slova a tisku. Pod prvním dojmem obnovy parlamentarismu polevila poněkud ve Slezsku i germanizace. Zemský sněm uznává jazykovou rovnost. Na německých gymnáziích je zaváděna čeština jako povinný předmět pro Slováky a obecné školství se vrací zpět do českých rukou. V roce 1861 začíná Antonín Vašek vydávat Opavský besedník. Slezsko však nemá do sklonku 19. století českého básníka. Jejich nedostatek vyvažují dobří vypravěči, z nichž se někteří – jako František Sláma – včleňují do umělecké historické prózy.

První vlna novočeského literárního vývoje ve Slezsku je osvícenská. Inteligence píšící německy i prostí slezští faráři a učitelé usilují vzdělávat, poučovat a vychovávat lid. V jejich čele stojí Jan Leopold Šeršník (1747 – 1814), který se zasloužil o osvícenskou vzdělanost v Těšíně. Osvícenská doba promlouvá k lidu a mládeži duchovními řečmi (Viktor Uvíra) a dějinami památných chrámů a církevních řádů (František Kohut) s úsilím vnést do barokní zbožnosti méně zázračných prvků a více praktické morálky. Učitel češtiny na normální škole v Opavě, velkopolský Slezan Josef Novák vydal německo-českou mluvnici⁹¹, při jejíž přípravě metodicky vycházel z mluvnice Pelcovy. Tato doba střízlivého rozumu a hravého laškování měla i své rokokové básníky. Do Puchmajerových almanachů přispívají v letech 1797 – 1814 místecký farář Augustin Kuča a jaktaršský děkan Jan Zábanský, oba žáci Josefa Dobrovského v olomouckém semináři. Činnost osvícenských učenců, vychovatelů i básníků – anakreontiků je dokladem toho, že národní povědomí na přelomu 18. a 19. století bylo ve Slezsku živé a že se pocítovala obecně u veřejně činných lidí kulturní i jazyková sounáležitost s českými zeměmi.

Záslouhou Františka Sušila je zpřístupněna zpěvnost slezského lidu. Slezský lid, jenž se nemohl opřít o zemsky orientovanou šlechtu, ani o národně uvědomělé vzdělance a duchovenstvo, si v době Marie Terezie a Josefa II. uchovává spojení s pozůstatky staršího duchovního života. Vedle tištěného oficiálního proudu (silně zde působí evangelické a katolické kancionály, udržující náboženské a jazykové povědomí) je zde ještě jeden skrytý proud – lidová slovesnost. Také její sběry prováděné kromě Sušila zejména Matějem Mikšíčkem ukazují na to, že bohatství a síla lidových tradic uchránily slezský lid před germanizací.

Činnost slezských buditelů Cypriána Lelka (1812 – 1883) a Vincence Praska (1843 – 1912) se soustřeďovala na postupné vzdělávání lidu, národopisnou práci, kde představují přechod mezi romantismem a vědeckým pozitivismem. Na studium slezských archivů se orientoval Josef Zukal (1841 – 1929). Následující generace buditelů Františka Slámy (1850 – 1917) nebo Jana Vyhlídala (1861 – 1937) chápe ještě v plné šíři buditelské poslání českého spisovatele ve Slezsku, plní také národopisný a historický program, ale pokouší se již tvořit beletristicky. Východiskem se stává nová zábavná literatura, která se v posledním desetiletí ve Slezsku široce rozvinula. V 90. letech 19. století je národní existence opavských Slezanů již zajištěna. Národnostní a duchovní sounáležitost Slezska s českými zeměmi je poté symbolizována vystoupením Petra Bezruče. S ním začíná nová etapa rozvoje

⁹¹ Vyšla pod názvem *Praktyckotheoretická německočeská a českoněmecká dobromluvnost* (Opava 1807, 1808).

slezského písemnictví, tentokrát uměleckého, jež se vyrovnává s hlavním proudem české i světové literatury. Slezští spisovatelé 19. století dali své dílo úplně do služeb národně budovatelských. I když nebyli bez uměleckého nadání, nemohli svůj talent plně rozvinout jako jejich souputníci v Čechách a na Moravě. V české literatuře jako celku jejich hlas zanikal a ztrácel se.⁹²

Za této situace se jeví jako jedinečný čin vystoupení Petra Bezruče.⁹³ Už v 80. letech se sice objevují autoři básní inspirovaných Slezskem (Jan Loriš, Ferdinand Pečka Místecký, Čechoslav Ostravický), ale Bezručova poezie se odlišovala od slezského literárního kontextu. Poezie autora *Slezských písní* zasáhla následně i Fr. Sokola Tůmu, J. F. Karase, A. Otáhala-Lešovského a další. Literatura v českém Slezsku a na Severní Moravě se na počátku 20. století rozrůstá a kromě autorů z Ostravska zaznamenáváme výrazné tvůrčí osobnosti z Valašska (např. J. Kaluse, Fr. Táborského, M. Jahna, Č. Kramoliše, A. Matuly). (SVOBODA 1997: 87–90)

Od počátku 20. století a zejména po první světové válce a vzniku Československa dochází v literatuře vznikající v českém Slezsku a na Severní Moravě k výraznější diferenciaci a tříbení hodnot. Do tohoto procesu výrazně zasahuje osobnost Vojtěcha Martíčka (1887 – 1960), jako zakladatele novější literární tradice ve Slezsku a Ostravsku, kolem něhož se soustředila skupina spisovatelů, kteří se prosazovali v literatuře převážně pod jeho vedením (Z. Bár, L. Třenecký, M. Rusinský, J. Šulc aj.) a respektují ho i autoři odlišné orientace (J. Strakoš, Z. Vavřík, A. C. Nor aj.). Ve 30. letech přichází ke slovu osobitý vypravěčský talent Jarmily Glazarové (1901 – 1977). Osobité místo zde zaujímá na jedné straně umělecké gesto Ondry Lysohorského (1905 – 1989) a na druhé Viléma Závady (1905 – 1982), z nichž každý jiným způsobem rozvíjejí dědictví Bezručovo. Novou etapu literární tvorby v regionu pak předčasně uzavírá druhá světová válka. (SVOBODA 1997: 99–101)

Situace na českém Slezsku a na Severní Moravě za druhé světové války nastoluje naléhavé otázky národní existence, zesiluje se alegorická rovina výpovědi. Akcentuje se morální povinnost uchovat věrnost rodu, uchránit rodný statek jako hodnotu nezbytnou pro život (Martínkova trilogie *Kamenný řád* v prvním a druhém dílu). Alegorická rovina pronikla i do románů Karla Dvořáčka, Frana Směji, Zdeňka Báry a dalších. V té době se objevuje prvotina Ludmily Hořké, která v kronice *Doma* (1943) nazírá hlučínskou realitu jiným způsobem, než jako tomu bylo doposud u autorů, kteří si brali náměty z tohoto regionu. Kontinuita literárního vývoje tedy trvá i za nacistické okupace, nezřídka přitom vycházejí díla, která vznikla již ve 30. letech a čekala na své vydání (např. J. Bilana Šinovského, L. Třeneckého, J. Filgase, F. Horečky aj.). Příznakem literární nadprodukce je řada umělecky

⁹² Společenský román v této době ve Slezsku nevznikl. Na druhé straně hlavní proud české literatury si nebral témata a problematiku ze Slezska, což bylo nejen na škodu národně obrozeneckému procesu samotných Slezanů, ale nepochybně to bylo i ke škodě našeho písemnictví 19. století, které se tak námětově ochuzovalo.

⁹³ Z hlediska dějin literatury významným vnitřním mezníkem rok 1899, který vystoupením P. Bezruče znamená „skutečně kvalitativní zlom ve vývoji literární tradice ve Slezsku“ (SVOBODA 1997: 83). J. Svoboda se v této studii pokusil zatím nejkomplexněji zapojit literární tradici Severní Moravy a Slezska do celonárodní literatury.

kolísavých děl, které těží z dobového zájmu o českou knihu (např. J. Směji-Lončara, J. Šulce aj.) (SVOBODA 1997: 103)

SHRNUTÍ KAPITOLY

Periodizační mezníky pro historický výzkum Slezska od roku 1742, jak je navrhuje Dan Gawrecki (GAWRECKI 1998: 253–271), jsou akceptovatelné i pro literárněhistorický vývoj ve Slezsku do toho okamžiku, než bude provedena syntéza dějin literatury ve Slezsku, v níž se může objevit periodizace odlišná, zejména ve vztahu k celonárodním dějinám české literatury.

Navržený periodizační mezník v roce 1742 pro pochopení role Slezska v dějinách českého státu je všeobecně přijatelný, protože jde v podstatě o území, které s menšími korekturami i dnes do českého státu patří. Prodiskutovat by se podle Gawreckého měly vnitřní periodizační mezníky. Zde je navrhováno členění na poněkud delší časové úseky. První období vymezujeme lety 1742 – 1848, pomocným mezníkem je rok 1782 nebo 1783, kdy bylo Slezsko spojeno s Moravou. Pokud jde o rakouské Slezsko, nevidíme v takto pojaté periodizaci problém, nicméně při našich úvahách o periodizaci dějin celého Slezska a třeba i jen Slezska Horního (kam bývá mimochodem Krnovsko většinou řazeno) polští a němečtí historikové požadují zásadní mezník v roce 1815, neboť tehdy došlo v Prusku k řadě reforem, které se významně týkaly slezské administrativy a také nové uspořádání Evropy po Vídeňském kongresu tu vystupuje jako podpůrný argument. Další velká časová perioda je pro slezské historiky představována lety 1848 – 1918, vnitřní mezníky lze volit podle povahy výzkumu různě, z hlediska politického a národnostního vývoje by snad byl nejvhodnější počátek let devadesátých. O tom, že léta první světové války představují zvláštní období, nemůže být sporu. Mohlo by se diskutovat o mezníku v roce 1918 (konec světové války, vznik nástupnických států) nebo o otázce, zda by bylo vhodnější přiklonit se až k roku 1920 (1921), když byly státní hranice definitivně stanoveny. Jako významnější periodizační kritérium se tu jeví rozpad habsburské říše.

Meziválečné období je nesporně periodizačním celkem, podobně jako léta od Mnichova do konce druhé světové války. Vnitřním periodizačním mezníkem, pokud se bude jevit v rámci komplexního pohledu jako potřebný, by mohl být rok 1928, kdy vzniká Země moravskoslezská. To, že se blížilo období velké hospodářské krize, sblížuje periodizaci slezskou s periodizací celostátní.

Po roce 1945 splývá periodizace celostátní s periodizací vývoje regionu, pokud slezské území takto budeme i v tomto období chápat. Mezníky v letech 1948, 1968, 1989 mají své opodstatnění, vyjadřují i změny v povaze různých slezských aktivit a také v oblasti literární historie je lze akceptovat vzhledem k vývoji celonárodní literatury.

Existují i některé úkoly historického výzkumu obecnější povahy, tedy nedostatečně zpracované problematiky, které brání napsání solidní syntetické práce, jak se domnívá Gawrecki. Všeobecně lze konstatovat, že mnohem větší pozornost byla věnována těšínskému

Slezsku ve srovnání s opavským Slezskem (to platí i pro dějiny literatury). Pokud jde o opavské Slezsko, je lépe zpracováno 19. století než období meziválečné (podobně je tomu i v literární oblasti). Z této západní části někdejšího rakouského Slezska se výzkumy soustředily zejména na Opavu a její okolí. Všeobecně, až na některé výjimky, je zanedbán výzkum německého etnika a jeho aktivit v nejrůznějších směrech, včetně politických (a kulturních). Dosud neexistují přehledné práce o architektuře, výtvarném umění, hudbě, literatuře a případně jiných uměleckých oblastech, jejichž celistvý výklad, potřebný pro slezskou historickou syntézu, by byl velmi žádoucí. Chceme-li pochopit specifika nějakého regionu, musíme jej srovnávat přinejmenším se sousedními nebo případně i s průměrnými hodnotami pro širší územní celek. Tyto zásady se jeví jako příliš triviální a samozřejmé či všeobecně známé, ale v praxi se dostatečně nerespektují. Kromě řešení problematiky tzv. uzlových bodů (např. rok 1848, 1918, 1938, 1945, 1948, 1968 apod.) je třeba věnovat pozornost i obdobím relativně poklidného vývoje, jež dosud zůstávala stranou, i když právě jejich analýzou lze rozpoznat a zhodnotit mnohé jiné závažné jevy a tendence, včetně projevů tolerance a spolupráce. Výzkum zaměřený na tzv. mentality (kam bychom jistě mohli přiřadit i problematiku regionálního povědomí obyvatel) je všeobecně nedostatečný.

S problematikou regionu jako předmětu výzkumu je spjata i otázka zeměpisných pojmenování a příslušné další terminologie. Na rozdíl od polských kolegů, kteří této věci věnovali značnou pozornost, neexistuje (jak se domnívá už zmíněný D. Gawrecki) žádná adekvátní úvaha česká. Stanovení terminologie by vyžadovalo zvláštní rozbor a zejména všeobecný konsensus, aby se přijala. Přitom všichni pojmy užíváme, jde o to, abychom si porozuměli a aby nám porozuměli i ti, jimž je problematika poněkud vzdálenější, ale budou se výsledky naší práce zabývat.

D. Gawrecki navrhuje následující terminologii: Pro léta 1742 – 1918 bude nejlepší používat termín rakouské Slezsko, i když ten nebyl nikdy oficiální. Termín české (böhmisch) Slezsko, i když měl ještě v 18. století oficiální charakter, je poněkud nevhodný, protože by bylo lepší jím označovat Slezsko v rámci dnešní České republiky, respektive použijme jej tehdy, chceme-li označit tento územní útvar pro celé sledované období od jeho rozdělení do současnosti. Pro léta 1918 (1920) – 1938, 1945 – 1989 je bezesporu nejlepší výraz československé Slezsko.

Bude nutné zvážit jednotné používání termínů pro příslušné části námi zkoumaného Slezska. Pro období od r. 1742 do r. 1848 vystačíme zde pro vymezení menších celků s názvy historických knížectví, případně krajů jako orgánů státní správy, pro detailnější lokalizaci panství. Už pro toto období se užívá názvů Opavské Slezsko pro západní a Těšínské Slezsko pro východní část rakouského Slezska.

Na závěr si položíme otázku, kde hledat příčiny toho, proč se Slezsko tak nedostatečně projevuje v příslušných celostátních syntézách. Nelze totiž ani čekat, že by se pro některé pražské historiky (a literární historiky) stalo Slezsko hlavním předmětem jejich odborného zájmu. Slezský výzkum, například už jen z hlediska efektivní dostupnosti pramenů, je úkolem místních badatelů žijících a pracujících ve Slezsku. Realistické bude zřejmě doporučení D. Gawreckého, ať se ti, kteří pracují na slezských dějinách, snaží co nejvíce prosadit

na celostátních, mezinárodních a zahraničních konferencích, diskusích a příslušných kolektivních vědeckých projektech.

OTÁZKY

- Podejte stručný nástin vývoje literatury ve Slezsku s přesahy na Moravu. Uveďte její hlavní představitele do vystoupení P. Bezručě.
- Uveďte hlavní periodizační mezníky dějin Slezska.

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Seznamte se s dílem Ludmily Hořké, najděte regionální prvky, které vstupují z objektivní reality do fikčního prostoru díla, motivy, témata spojená s regionem Hlučínska.

LITERATURA

GAWRECKI, D. Hlavní problémy výzkumu dějin českého Slezska od roku 1742 do současnosti. In: *Slezsko v dějinách českého státu*. Sborník příspěvků z vědecké konference k 50. výročí Slezského ústavu a Slezského muzea v Opavě. Slezský ústav Slezského zemského muzea – Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity – Nakladatelství Tilia, Opava 1998.

HLOBIL, I. – PETRŮ, E. *Humanismus a raná renesance na Moravě*. Praha, Academia 1992.

LEHÁR, J. – STICH, A. *Česká literatura I. Od počátků do raného obrození (9. století – první třetina 19. století)*. Český spisovatel, Praha 1997.

PAVERA, L. – LECHOVÁ, M. Mikuláš z Kozlů a jeho rukopis IQ 466. In: *Kapitoly z literárních dějin Slezska a severní Moravy*. Jiří Svoboda (ed.). Filozofická fakulta Ostravské univerzity Ostrava a Ústav pro regionální studia, Ostrava, 2000, s. 15–61.

SVOBODA, J. Literární tradice ve Slezsku a na severní Moravě. Její vývoj v 19. a 20. stol. In: *Slezsko a severovýchodní Morava jako specifický region*, Sborník prací Ostravské univerzity, č. 170/1997, FF OU, Ostrava 1997.

TOMEK, V. V. *Děje university Pražské*. Řivnáč, Praha 1849.

VÁLKA, J. Morava reformace, renesance a baroka. *Dějiny Moravy, Díl 2.*, vyšlo jako součást *Vlastivědy moravské. Země a lid*. Nová řada. Sv. 6. Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Brno 1995.

VIKTORA V. Regionalita v literatuře českého humanismu? In: *Region a jeho reflexe v literatuře*. Ostrava: FF OU, 1997, s. 77.

DALŠÍ ZDROJE

MALURA, J. – KOSEK, P. (eds). *Jan Josef Božan: Slaviček rájský*. Host – OU, Brno – Ostrava 1999.

MALURA, J. – KOSEK, P. (eds). *Matěj Tanner: Hora Olivetská*. Host – OU, Brno – Ostrava 2001.

MALURA, J. – KOSEK, P. (eds). *Čistý plamen lásky. Výbor z písní pobělohorských exulantů ze Slezska*. Host – OU, Brno – Ostrava 2004.

MARTINEK, L. Nové poznatky o kodexu Mikuláše z Kozlí – výsledek interdisciplinárního výzkumu. In: *Pronikání českého a polského jazyka do středověké poezie a písňové tvorby ve Slezsku*. Libor Martinek (ed.). Slezská univerzita v Opavě – Uniwersytet Śląski - Filia w Cieszynie, Opava – Cieszyn 1998, s. 47–67.

MARTINEK, L. Latinská humanistická škola v 16. století na Krnovsku. In: *Sborník bruntálského muzea*. Muzeum v Bruntále, Bruntál 2003, s. 41–52.

MARTINEK, L. Několik nejčastěji tradovaných omylů slezských literárních dějin. *Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy*, 2009, č. 1, s. 29–31.

MARTINEK, L. Mecenáš umění a svobodný zednář ze Slezských Rudoltic Albert Josef Hoďic. *Britské listy*, 19. 2. 2009. [<http://www.blisty.cz/2009/2/19/art45420.html>]

MARTINEK, L. *Óndra Lysohorsky. Monografie*. Wrocław: ATUT, 2016.

PRO ZÁJEMCE

Seznamte se s beletrizovaným životopisem rokokového kavalíra a mecenáše umění ze Slezských Rudoltic hraběte Alberta Josefa Hoďice *Blázen z Rudoltic* (2009) od Blanky Jehlíkové.

NÁMĚT NA TUTORIÁL

Výběr titulů k průzkumu regionální literatury v oblasti se může týkat i jednotlivé umělecké nebo historické osobnosti, která inspirovala větší množství spisovatelů. Příkladem budiž hrabě Albert Hodic.

K významným kulturním i politickým osobnostem Krnovska patří **Albert Hodic** (16. 5. 1706 Slezské Rudoltice – 18. 3. 1778 Postupim). Do zdejšího kulturního života vnesl rokokový styl a ve společenské sféře cosi na způsob raného osvícenství. Zámek ve Slezských Rudolticích, který Albert Hodic zdědil po otci hraběti Karlu Josephu z Hodic a Olbramic v r. 1741, nechal nákladně přestavět v barokním stylu a vybudoval zde středisko umění, řemesel, poezie a intelektuálních setkání významných osobností. Zavítali k němu téměř všichni představitelé moravského osvícenství, mj. Lambergové, Jan Nepomuk Mittrovský ad. Není pravdou, že jej v r. 1758 na jeho zámku navštívil sám Voltaire, jak se uvádí v některých pramenech a dodnes se tento objevuje mezi odbornou i laickou veřejností. Albert Hodic byl také členem zednářské lóže Aux trois squelettes ve Vratislavi, jejímž velmistrem byl pozdější vratislavský biskup Filip Gotthard von Schaffgotsch, který vyslal Hodice do Vídně, aby zde založil první zednářskou lóži. Lóže Aux trois canons byla Hodicem skutečně založena v r. 1742, Hodic se stal jejím prvním velmistrem, avšak jen na několik dnů, než se vrátil do Slezska.

Ještě za panování Hodicova otce byla na zámku vybudována vynikající knihovna, kterou pak Albert Hodic obohacoval cennými svazky při svých cestách po Evropě. Soupis knih této knihovny objevil v Kroměříži Milan Myška. Knihovně rudoltického zámku byl za života Alberta Josefa hr. Hodice vyhrazen rozměrný sál ve druhém podlaží východního křídla zámecké budovy. V době svého rozkvětu čítala údajně až šest tisíc svazků. Albert Hodic se na počátku sedmdesátých let pro své dluhy dostal do finanční tísně a jako jedno z dočasných východisek volil rozprodávání knih ze své knihovny. Správce Hodicovy pozůstalosti v r. 1778 podával v dubnu 1778 zprávu o pouhých dva a půl tisíci svazcích, které v ní zůstaly. Po inventarizaci šlo asi o počet 2 450 svazků knih. Převažovaly knihy v němčině a francouzštině. Zastoupeny byly i jiné jazyky – itaština, španělština, latina, výjimečně stará řečtina. Knihovna neobsahovala ani jeden titul ve slovanských jazycích, i když jistý zájem o slovanskou problematiku (avšak nikoli o českou, nýbrž o ruskou a polskou) se dá doložit. Z hlediska tématu převládají knihy o historii, menší skupinu reprezentují filozofické práce, přičemž dominují filozofové osvícenství v čele s Voltairem. Řada knih se vztahuje k právu a právním normám. Výjimečné je zastoupení přírodních věd, naopak poměrně početně je zastoupena literatura z oboru chemie. To souvisí pravděpodobně se zálibou obou Hodiců v chemických pokusech, které provozovali na zámku v alchymistické laboratoři. Zájmu o přírodní vědy odpovídá i několik publikací z oboru medicíny a „lidového“ léčitelství. Některé publikace svědčí o snaze Alberta Hodice poučit se a čerpat inspiraci při budování své neobyčejné zámecké zahrady. Dále jsou tu knihy o včelařství, ovocnářství, pěstování ovcí, o vodních zařízeních, vodotryscích apod. Velkou část knihovny představují divadelní hry, což nepochybně souviselo s provozováním zámeckého divadla, publikace o divadle a di-

vadelnictví, patří sem i divadelní periodika. Poměrně slabě je zastoupena beletrie. Nacházejí se zde základní tituly evropských literatur staré i novější doby (Hesiodos, Vergilius, Ovidius, Plutarchos, Xenofontes, Cicero, Erasmus Rotterdamský, Cervantes, Daniel Defoe, La Fontaine, Voltaire), byly však zastoupeny jen v úzkém výběru a malém množství.

Rudoltické divadlo a zámecká kapela měly své trvání od let nastoupení hr. Alberta Josefa Hodice (r. 1765) a pokračovaly asi do roku 1771. Vlastním polem kulturní působnosti zámku ve Slezských Rudolticích bylo divadlo, jež bylo v těsném styku s Jánským Vrchem. Divadlo bylo pod přímým vlivem humanisticky vzdělaného Itala, básníka abbé I. Pintuse, člena akademie věd v Sieně, rozšiřujícího zájem na skoro celou oblast Opavského Slezska. V 70. letech 18. století se nám však zprávy o existenci divadla a kapely v Rudolticích ztrácejí. Došlo zde k oživení lidové tvořivosti slezského poddaného lidu, jak nám dokazuje využití hereckých, pěveckých i tanečních schopností poddaných v rudoltickém divadle, kteří se pak dostali díky svým schopnostem až do Vídně. Snad i skladatel Josef Puschmann byl domácího slezského původu.

Hrabě Albert Hodic příležitostně psal verše, dokonce ve čtyřech jazycích. (Výše jsme citovali ukázkou.)

Albert Hodic je více důležitý jako mecenáš umění, který v Rudolticích vybudoval proslulé středisko kultury, jež obdivoval i Bedřich II. Pruský král údajně navštívil zámek poprvé v r. 1756, ale pravděpodobně jde o legendu, podruhé skutečně r. 1770 při své cestě za císařem Josefem II. Pro vzácné hosty uspořádal Hodic mimořádné přijetí (slavnosti, koncerty, ohňostroje), kterého si povšimly i pařížské noviny. Na přípravě hudebních oslav se podílel i skladatel Karl Ditters von Dittersdorf, jenž sem přibyl z Jánského Vrchu. Mezi Hodicem a Bedřichem II. Velikým trvala bohatá korespondence (dochovalo se 105 dopisů).

Rovněž mezi velkými umělci své doby byl Albert Hodic obdivovanou osobností, například George Sandová se jím inspirovala při vytvoření jedné epizodické postavy svého románu *Consuelo* (1842, č. *Consuela* 1988) a král Bedřich II. složil na jeho počest dvě francouzské poemty z let 1770 a 1774. Slezský německý spisovatel a novinář v Opavě Bruno Hanns Wittek o Hodicovi rozepsal román *Der Narr im Rokoko*, který ale nedokončil. Albert Hodic, jeho zámek se zahradou a proslulé zábavy, jejichž slávu odvála doba, byli inspirací i pro české obrozenecké spisovatele, například pro epigram Josefa Krasoslava Chmelenského, pro dvě znělky Jana Kollára ve *Slávy dceři* (1824) nebo i pro současné autory; krnovský spisovatel a výtvarný pedagog Jiří Daehne je autorem eseje o Hodicovi *Kouzelník z Rosswaldu*, ostravský spisovatel Oldřich Šuleř se proslulým hrabětem inspiroval v povídce *Šach-mat* ze souboru *Návratníček* (1963), Blanka Jehlíková beletrizovala vztah Hodice a jeho manželky Sofíí Brandenburg-Bayreuth v knize *Blázen z Rudoltic* (2009).

V hodnocení osobnosti Alberta Josefa Hodice se historikové rozcházejí: „Byl napůl osvícencem, napůl pověřivým šlechticem odcházející doby,“ napsal historik Milan Myška, autor odborné historické práce *Hrabě Hodic a jeho svět, Zámecká kultura ve Slezsku mezi barokem a osvícenstvím* (Ostrava, 2011).

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Pokud jde o prózu, vyhledejte regionální tematiku a motiviku například v díle Vojtěcha Martínka nebo Jarmily Glazarové. Zamyslete se nad tím, jakým způsobem je daný region v těchto dílech tematizován.

12 K LITERÁRNÍMU VÝVOJI NA SEVERNÍ MORAVĚ A VE SLEZSKU PO ROCE 1945, HLAVNÍ PŘEDSTAVITELÉ A TVORBA

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Po prostudování textu se budete orientovat:

- V literárním vývoji na Severní Moravě a ve Slezsku po roce 1945
- Seznámíte se s hlavními představiteli literatury ze Severní Moravy a Slezska

CÍLE KAPITOLY

Budete se orientovat:

- V literární tradici regionu Severní Moravy a Slezska
- V hodnotovém rámci děl významných autorů Severní Moravy a Slezska
- V otázkách regionální identity projevující se v literárních dílech regionálních autorů

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

literatura, region, Morava, Slezsko, vývoj, tradice, současnost, dějiny literatury

Po květnu 1945 se kulturní veřejnost Slezska a Severní Moravy nacházela ve stadiu hledání ideové orientace, která by odpovídala nadšení z osvobození a očekávání nové historické epochy. Spisovatelé nacházejí tradiční oporu v díle P. Bezruč, který je chápán jako dovršitel národních a sociálních snah ve Slezsku. Bezručovi je věnována odborná a badatelská pozornost, jak to dokládá založení Společnosti Petra Bezruče v Opavě (1946) a sborník *Pět studií o P. Bezručovi* (1947 Olomouc). Literární teoretici usilují o nové pojetí regionalismu, zakotvení spisovatele v regionu nesmí být v rozporu s uměleckou náročností, jak hlásala Slezská literární skupina. Nový přístup k regionální tradici se projevil vědeckým zájmem o minulost regionu a jeho kultury v publikaci *Slezsko, český stát a česká kultura* (1946 Brno). (SVOBODA 2000: 171)

V poválečném období obnovují svou aktivitu i polští autoři žijící v českém Slezsku; jejich tvorba vznikala nejen v návaznosti na polskou literaturu, ale i na kulturní tradice polské

menšiny v kraji. Orientace polských autorů více zohledňuje národnostní zřetel, rozvoj kulturní tradice autochtonních Poláků u nás potvrzuje smysl existence tohoto etnika (P. Kubisz, H. Jasiczek, G. Przeczek, J. Ondrusz aj.). (SVOBODA 2000: 171, MARTINEK 2003: 11–16)

Literární život se soustřeďuje kolem nakladatelství (Iskra v Opavě, J. Lukasík v Ostravě). Integrující osobností zůstává V. Martínek. Brzy se vynořuje epigonská vlna P. Bezruč, umělecky pokleslá a zatížená teozovitostí (J. Filgas, O. Foltýn, B. Marek aj.). Pouze katolicky orientovaný F. Lazecký v konfrontaci s Bezručovou obrazností směřuje proti tehdejšímu trendu k nadčasovým hodnotám, v nichž spatřuje smysl poválečného vývoje. Objevují se myšlenky o novém pojetí slovanství (D. Šajtar, Drahomír Gawrecki, Z. Šmíd, aj.), které je vnímáno jako záštita proti vnějšmu nepříteli. Ze šedi proklamativní lyriky vystupuje V. Závada sbírkou *Povstání z mrtvých* (1946), přesahující regionální zřetele k otázkám celonárodním a celospolečenským. Básnický se projevuje V. Martínek, Z. Bár, E. Dvořák, Z. Vavřík, který je ovlivněn Halasem. Ortenovsky je laděna sbírka *Dlaněmi před očima* (1948) V. Bajnarové. (SVOBODA 2000: 173)

Poněkud jiná je situace v prozaické poválečné tvorbě, která se rytmem vývoje a svým založením více blíží předválečné próze. K zajímavým romanopiscům patří K. Dvořáček (*Mrtvá řeka* 1946; *Živ bud', neumírej*, 1947). F. Směja a A. C. Nor zachycují zlomové okamžiky v životě Hlučínska na konci 30. let. Umělecky slibně se projevuje M. Rusinský, méně již J. Šulc. Tvorba psaná v ostravském nářečí (J. Šinovského, J. Stunavský) nevynívá příliš přesvědčivě. Zato románový debut J. Drozda *Sedláci z Velkého dvora* (1948) otevřel pohled na události v Zakarpatsku na sklonku 30. let. Prozaici na prahu „nové doby“ stáli před dilematem: setrvat na postupech starší realistické prózy nebo hledat nové tvůrčí možnosti a místo v celonárodním kontextu. (SVOBODA 2000: 174–175)

Komunistický puč v Únoru 1948 se literatuře „širšího Ostravska“ projevil stejně rychle a intenzivně, jako v literatuře literárního centra, avšak projevy politického a literární tání po kritice kultu Osobnosti na sebe v tomto regionu nechaly poněkud déle čekat. Z periferní oblasti se Ostravsko dostává do středu pozornosti z hlediska stalinské teze o klíčové úloze hornictví a hutnictví. Pro některé spisovatele, kteří z Ostravska ani nepocházeli, se zachycení budování regionu stalo příležitostí k snadnému přístupu k publikačním možnostem. Rovněž folklorně inspirovaná tvorba v nářečí (F. Směja) se propadá do pouhé aktualizace politických frází a hesel. Čtyři základní způsoby literární aktivity (veřejná recitace, estrádní komika, ochotnické divadlo a sborový zpěv budovatelských písní) se vyznačovaly důsledně uplatňovaným požadavkem optimistického vyznění. (PILAR 2000 177–179)

Významným impulzem, který se projevil v poezii starších i mladších umělců v regionu bylo udělení titulu národní umělec P. Bezručovi a jeho 80. narozeniny o dva roky později. Do okruhu nové bezručomanie patřily sbírky J. Filgase (pod pseud. O. Foltýn), B. Marka a celá řada autorů zastoupených ve sborníku *Spisovatelé Ostravsku* (1953). Kainarovský „český sen“ (MACURA 1998) nachází paralelu v „ostravském snu“, tedy v idylickém budovatelském motivu, jehož dějinný rámec je tvořen Bezručovými obrazy zbídačeného Os-

K literárnímu vývoji na severní Moravě a ve Slezsku po roce 1945, hlavní představitelé a tvorba

travska a budovatelskou současností, která se prolíná s vizí ideální budoucnosti. Ale budovatelský „průmyslový ráj“ byl zároveň bojištěm (starého a nového) a idylou (místem vzorových lidských vztahů a blahobytu). Vznikala tzv. frézistická poezie (1948–1952), kdy je neživý výrobní předmět oslavován jako živý organismus. (PILÁŘ 2000: 180–185, MARTINEK 1999: 329–337)

Pečeť doby svého vzniku nese sbírka V. Martínka *Píseň nového dne* (1952) i sbírky V. Závady *Město světla* (1950) a *Polní kvítí* (1955), v nichž se přiklonil k optimistickému chápání dobového dění. (PILÁŘ 2000: 186–189)

Prozaická tvorba na Ostravsku byla chudší a umělecky dokonce ještě slabší, než budovatelská próza, která na krátký čas ovládla centrum českého literárního dění. Vznikají knihy reportáží s tematikou budování Ostravska (J. Neuls, I. Kubíček, M. Švácha), podobně laděných krátkých próz (M. Švácha, J. Filgas, F. Směja). Příkladem pokusu o budoucí epopej jsou romány J. Stana *na březích Ostravice* (1954) a J. Šinovského *Havířská země* (1957). Výjimky z budovatelské prózy mohly vyjít ke konci 50. let (V. Martínka *Ožehlé haluze*, M. Podešvové *Poslední rok*, prózy L. Hořké *Bejatka* aj.). Do historické prózy patří *Valašský vojvoda* (1957) B. Četyny, v němž se pokusil přiblížit vančurovské baladičnosti a Olbrachtově schopnosti vystihnout historický mýtus. V rozsáhlém románu *Letopisy v žule* O. Šuleř využil své znalosti z historie dobývání kamene na Jesenicku. Ptáčnickova románová kronika *Město na hranici* (1958) byla již chápána jako polemika s řezáčovskou prózou s kolonizační tematikou, v níž se K. Ptáčník dotkl i citlivého tématu odsunu sudetských Němců. (PILÁŘ 2000a: 190–192)

Dobová diskuse o regionalismu se odvíjela v povinně optimistickém duchu. Hlavní příčiny zaostávání literatury Ostravska za celonárodním vývojem nebylo možno pojmenovat. Byla jí extrémní ideologizace literatury a politicky motivované podceňování schopností nemnoha opravdových uměleckých osobností, jejichž tvorbě byla s krajem úzce spjata. (PILÁŘ 2000: 192)

Skutečnost, že se Ostrava stala městem krajského nakladatelství (od r. 1957), že tady vznikl i regionální časopis *Červený květ* (1956–1969), přináší literatuře nezbytné publikační možnosti. Od úzce provinčního autorského zázemí se po r. 1962 dostávají na stránky *Červeného květu* i autoři odjinud (P. Šrut, J. Hanzlík, V. Holan). Vznikají malé divadelní formy (*Pod okapem*, *Waterloo*). V péči D. Šajtara vycházejí almanachy *Nová Ostrava* (1958) a *Nová Ostrava II* (1960). Vychází almanach debutujících básníků polské národnosti (W. Przeczek, W. Sikora, W. A. Berger, A. Dostal, J. Gaudyn aj.) *Pierwszy lot* (1959), kteří umělecky přehodnocují svůj vztah k regionalismu literatury Těšínska. Jiný z polských tvůrců – H. Jasiczek je editorem *Kalendarze Zwrotu*, kde uvádí polskou literaturu regionu. Od r. 1959 vychází série „novoročních almanachů“: *Ostravský kalendář*, *Horník Severomoravský kalendář na rok 1961* atd. (MÁLKOVÁ 2000: 195–196, MARTINEK 2004)

Jako autor, který vyčerpává své výrazové prostředky, se jeví Jaromír Nohavica⁹⁴, např. sbírkou *Velký kruh* (1960). Mezi talentovanější autory patří P. Tobiáš, J. Veselský, v básnické tvorbě pokračují J. Zimmer, L. Kaňok, M. Kubiček. Tvorba D. Cveka, vesměs inspirovaná přírodou Jeseníků a životem lidí v pohraničí, poměrně výrazně přesáhla region, v němž byla přijímána kladně, mimo region bylo přijetí ambivalentní (na jedné straně kladně M. Blahynkou, naopak s výhradami O. Susem). V. Juřina byl vždy spojen s rodným Ostravskem, D. Šajtar spatřoval v jeho tvorbě vazby na poezii Kunderovu a Florianovu. Krnovský F. A. Šípek staví poezii na tématech regionu. J. Mazáč, jehož mnohvrstevná básnická tvorba je prostoupena duchovnem, patří k nejzajímavějším básníkům tohoto období. V 60. letech vychází Zavadova sbírka *Jeden život* (1962), v níž je Ostrava pro autora prostorem energie a tvůrčího potenciálu. (MÁLKOVÁ 2000: 196–206)

Do konce 60. let se v polské literatuře na Těšínsku prosazují modernistické tendence v tvorbě mladších autorů, vrcholí básnická tvorba H. Jasiczka, který se prosazuje i jako autor reportáží ze zahraničních cest a variací na horalský beskydský folklor. (MARTINEK 1999b: 16–23)

Také v 60. letech ideologické a didaktické požadavky určují výběr témat prózy na Ostravsku. Žánrová obroda prózy v regionu začíná paradoxně od starších autorů (L. Hořká, M. Podešvová, V. Martínek, B. Četyna). Tvorba s delší genealogií či opožděně vydávaná, tematicky spjatá s venkovskými oblastmi regionu a jejich minulostí tvořila na konci 50. let téměř jedinou alternativu vůči otevřeně propagandistické, místy ještě i stalinismem poznamenané knižní produkci. Opatrnější návrat k přirozenější kulturní atmosféře naznačuje i zájem o autentické čtenářské potřeby. Jako událost, zaplňující žánrovou mezeru, je přivítána próza L. Tetense *Galeje vypluly* (1961), který je poplatný tradici dobrodružné literatury pro mládež. Detektivní prózu píše J. Šavřda a Z. Motyka. J. Drozd po debutu vydává román *Dlouhá noc* (1961) odehrávající se na Podkarpatské Rusi, a prózu *Švestkový dvůr* (1966) situovanou na slovensko-maďarské pomezí. O. Šuleř svým bohatým dílem přispěl do několika žánrových i tematických proudů regionální literatury. J. Strnadel kvalitativně obohatil regionální prózu knihou inspirovanou vlastními zážitky z Valašska *Vyhnal jsem ovečky až na Javorníček* (1963). Strnadelovy prózy jsou často komponovány jako sled vzpomínek nezpevněných pevnou syžetovou konstrukcí, próza *Hořká tráva* (1969) je dokonce komponována jako hudební skladba. Region jako model univerza zpodobňuje ve svém prvním románu *Cesta ke hřbitovu* (1969) O. Filip. Reformě orientovaní spisovatelé v regionu (I. Kubiček, L. Bublík, J. Kolárová, O. Šuleř) srovnávají krok s celonárodním kontextem, jejich próza, v nichž se pokoušejí o prohloubenější psychologickou charakteristiku, si však vyžádala ještě způsob zobrazování skutečnosti na pomezí reportáže a beletrie, což se daří překonat až J. Kolárové v knize *Jen o rodinných záležitostech* (1965) subjektivizací prózy. S. Pekárek se zdařile ve svých prózách vyhnul teozovitosti zájmem o postavení outsiderů ve společnosti v povídkách *Noc k zahození* (1966) či v novele *Pasáž Luna* (1964). O úplný únik z regionálních tematických omezení se pokusil M. Stoniš v knize *Povídky pod polštář* (1963) a dvojicí novel *Děbán plný minerálky* a *Čas hloupých*

⁹⁴ Otec písničkáře Jaromíra Nohavici.

K literárnímu vývoji na severní Moravě a ve Slezsku po roce 1945, hlavní představitelé a tvorba

kačen, které vyšly pod názvem *Srdce plné krve* (1966). Stoniš vychází z konvencí avantgardy 20. a 30. let. Fantaskní prózou je *Hra pro 8 babiček...* (1967) J. Müllera. Svě knihy po okupaci v srpnu 1968 stačí ještě vydat J. Šavrdy (*Knihy královrahů*) a S. Pekárek (*Život jednoho lumpa*), nevyjde už román J. Drozda *Člověk pro jeden život* a O. Filipa *Blázen ve městě*. O. Filip představoval jednu z nejnadějnějších osobností literatury v regionu, avšak jeho další osudy byly spjaty s emigrací do SRN. (MAGDOŇ 2000a: 213–224)

Pro kulturní politiku krajských orgánů za normalizace byl typický příklon k místním budovatelským tradicím, bez větších změn se opakovaly mnohé dřívější metody řízení socialistické kultury. Ostravské nakladatelství Profil se představovalo poměrně promyšlenými edičními řadami orientovanými na literární tradice kraje, soudobou prózu a poezii a odbornou literaturu. Po zrušeném Červeném květu nemohl ostravský Kulturní měsíčník suplovat literární periodikum svou literární rubrikou. Jisté propojení s literárním centrem představoval šéfredaktor Literárního měsíčníku O. Rafaj, jako kritik orientovaný jednoznačně marxisticko-leninsky. Objevila se politicky laděná antologie prózy a poezie *Tobě, Ostravo* (1978). Literární tvorba přitakávala stranickým požadavkům na uměleckou tvorbu (I. Šeiner, J. Sumara, O. Rafaj), O. Šuleř měl v kraji zákaz publikace, ale podařilo se mu publikovat v Čs. spisovateli (*Měsíční krajina*, 1979). O. Filip byl odsouzen za podvracení republiky, autoři a protagonisté divadelní parodie *Syna pluku* byli odsouzeni nepodmíněně i podmíněně (mezi nimi pozdější významný exilový spisovatel Ivan Binar). Zákaz činnosti se týkal samozřejmě i Karla Kryla. Folkové písničkářství kulminovalo na Ostravsku poté koncem 70. a v průběhu 80. let (J. Nohavica, J. Streichl, P. Dobeš aj.). Kvalitní písňové texty přineslo i několik rockových skupin, jejichž význam přesahoval úroveň místní scény (Mňága a Žďorp, Masomlejn, Priessnitz). „Perestrojkové“ uvolňování v kultuře a rozšiřování „šedé zóny“ se však na Ostravsku výrazněji neprojevovalo. (PILAŘ 2000b: 225–227; MARTINEK 2001: 15–17)

V Ostravě neexistovaly velké samizdatové edice, počet opisů a distribuce byla menší než v centrech. Mezi první opisovače ineditní literatury v Ostravě patřil V. Liberda (v r. 1982 odsouzen na 20 měsíců a uvězněn), zkušenosti z věznění a soudů i s jinými osobnostmi disentu (J. Šavrdy, T. Hradílek) uveřejnil v memoárech, nejprve samizdatem, knižně jako *Příběh orwellovských let* (1995). J. Šavrdy začal vydávat samizdatovou edici *Libri prohibiti*, později se zapojil do brněnského centra edice *Petlice*. Ze zážitků z vězení vytěžil i svou poezii (*Cestovní deník – 1984, Druhý sešit deníku – 1986*) a memoáry (*Přechodné adresy*, 1992). Významná je Šavrdova variace Staří trestanci na Halasovu báseň *Staré ženy*, již se zařadil mezi nepřehlédnutelné české autory, jejichž básnická díla vznikla ve vězení. Zcela na periferii v Lázních Jeseník organizuje svou samizdatovou edici *Žeň graefenbergská*, orientovanou převážně na překlady z polské literatury, Zdeněk Petrželka (později významný divadelní režisér pod pseud. J. A. Pitínský). Pouze dva samizdatové časopisy z Ostravska měly delší periodicitu – *Protější chodník* a *Severomoravská pasivita*. Koncem 80. let vychází poměrně kvalitní samizdatový časopis *SM-revue*. Autoři ostravského disentu a řada mladých autorů nachází v 90. letech útočiště v ostravském antikvariátu a klubu Černý pavouk. Kmenoví autoři klubu jsou zastoupeni v antologii *V srdci černého pavouka* (2000). (PILAŘ 2000b: 227–229; MARTINEK 2004 b: 39–40)

Dílo P. Bezručů zůstává v centru zájmu olomouckých, ostravských i opavských badatelů, životnost jeho díla se projevovala i u mladé generace, pro kterou byl přitažlivý její buřičský a věštecký rozměr (Nohavicovy písňové interpretace, v básních P. Motýla, zejm. v cyklu *Šílený Fridrich*). K nové vlně zájmu o Martínkovo dílo přispěly seriály, které adaptovaly jeho tři romány (*Kamenný řád*, *Stavy rachotí* a *Černá země*). Také básnické dílo Martínka bylo připomenuto posmrtnou edicí jeho pozdních veršů (*Poslední sonety*, 1976), na nichž je patrný Macharův vliv. Zjednodušené a málo kritické vnímání Ostravy dobovou publicistikou a literární kritikou se promítlo i do interpretací pozdních veršů V. Závady (J. Sekera ve sborníku *Strana literatury, literatura straně*, 1976). *Poéma Ostrava* L. Romanšské sice zaujme variacemi na halasovskou poetiku, ale obraz Ostravy a jejích dějin je konvenční a málo objevný. Podstatně živěji působily verše E. Kotarbové (*Podkůvky* – 1979, *Kameny* – 1981). Druhotina K. Vůjtky *Takové noci takové dny* (1982) upřednostnila „malé“ individuální dějiny pře těmi „velkými“ a představila rázovité místní figurky a postavičky. Odklon od zobrazování Ostravy jako „města světla“ se projevil v prvotinách S. Záchové (*Dopis Černému městu*, 1984) a M. Andrásyho (*Atomoví kohouti*, 1987). Blízká vazba k folklornímu odkazu inspirovala básnickou tvorbu i za normalizace: ohlasová tvorba L. Nezdařila *Horní chlupci* (1968, 3. vyd. 1982), hodnoty v idylickém životě svých předků se snažil nacházet V. Krivák (*Posezení u dřevěného stolu*, 1976), jenž posléze emigroval do Rakouska (sbírka *Autostop*, Mnichov), přináší již městskou tematiku. K. Vůjtek se v básnické skladbě *Báseň pro soprán* (1983) inspiroval textem L. Janáčka a malíře J. V. Sládka o hukvaldské lidové zpěvačce a tanečnici Ž. Havlové a lidovou baladou. J. Mazáč ve sbírce *Setkání křídel* (1974) překonal své dřívější tíhnutí k holanovské poetice; následuje Mazáčova sbírka *Hvězdná země* (1980) a básnická skladba *Dálkový pochod* (1985), v níž lze odhalit tradiční křesťanskou symboliku. J. Stehlíková vstoupila do poezie talentovanou prvotinou *Noční trhy* (1980). Obraznost jejích veršů vyrůstá z procítění horské krajiny Jeseníků i hanáckých rovin, kam se přestěhovala v dospělosti. I její další sbírky (*Neobydlené ostrovy*, 1987; *Hlasité deště*, 1993) jsou kritikou pozitivně hodnoceny. J. Zogata, pocházející z česko-polsko-slovenského pomezí, se v 80. letech představil nejprve jako prozaik, na vydání svých básnických sbírek si musel počkat až na léta devadesátá. Podobně básník B. Pavlok, důsledně vycházející z tradic meziválečné a válečné katolické poezie, vstoupil do širšího povědomí až v 90. letech. Katolicky orientovaný básník L. Koval se začal prosazovat až v emigraci. Jeho tvorba zahrnuje experimentální lyriku a ozvěny poezie Dálného východu. (PILÁŘ 2000b: 229–233; MARTINEK 2002a: 67–74)

V přehledu nejvýraznějších tendencí v poezii regionu nezbyl prostor pro některé další autory: na formálně vybroušenou lyriku D. Cveka, pro kultivovanou poezii literárních vědců F. Valoucha a D. Žváčka, pro ironické zpodobení maloměšťáctví ve sbírkách J. Slámy a S. Koláře. (PILÁŘ 2000b: 234; MARTINEK 2002b: 199–202)

Situace v próze na Ostravsku v polovině 70. let v mnohém připomínala situaci v polovině 50. let. Tvůrčí vakuum paradoxně pomohli překlenout autoři venkovského regionalismu (B. Četyna a M. Podešvová). Na svou tvorbu z 60. let, čerpající rovněž z národopisu, navazuje i J. Strnaděl. Podobně i J. Muller, který však není tolik etnograficky zatížený. Severomoravský místopis popularizují prózy H. Salichové. Ve své době zaujaly cestopisy

mořeplavce R. Konkolského, které neobsahují žádné polemické intence. V próze s pracovní tematikou dominují díla F. Čečetky a M. Rafaje. Utopický prostor vzájemného porozumění v dosídleném pohraničí představují povídky K. Škutchanové *Strom života* (1975). Umělecky ambicióznějšími díly se prezentovali v 70. letech P. Kudela, J. Fraisa a J. Kolárová. Kudela prózou *Strmá voda* (1974) rozrušil dobovou zálibu v popisně realistickém vyprávění. Fraisovala novela *Muži z podzemního kontinentu* (1978) se zdá být poučena na Vančurovi (vančurovská stylizace vypravěče je příznačná i pro M. Stoniše v románech *Kotva se utrhla*, 1982 a *Léto bez návratu*, 1988). Kolárová v románu *Voda* (1980) absolutizuje pracovní hrdinství, závěr však vyznívá zajímavým obrazem Ostravy jako prostitutky, což připomíná podobné personifikační vyznění jako v románu O. Filipa *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy*. V Kebzově románu *Odchod bez řádu* (1986) se objevuje náznak společenské kritiky, avšak v dobově přípustných hranicích. (MAGDOŇ 2000b: 237–242)

Širší publikační možnosti zejména v 80. letech přinesly několik prozaických debutů i v severomoravském kraji. *Zkouška před termínem* (1975) se vymykala situováním děje do vysokoškolského prostředí. V historické novele *Soud i odpuštění* (1987) si zvolil pobělohorské období, které využil k moralizujícímu podobenství. Literárněvědné znalosti – především z rusistiky – využil J. Sekera v povídkových souborech poučených na Vančurovi a Hrabalovi. A. Dostál se díky své osobní a profesionální zkušenosti s přírodou a venkovem vyvaroval nostalgii i přílišné lyrizace ve sbírce povídek *Řeky pramení v horách* (1981). Do společenské izolace vlivem objektivních okolností (např. onemocnění) jsou zahrnutí hrdinové próz P. Tobiáše. Osamělost protagonistů próz T. Manna je zaviněna pragmatismem a cynismem mezilidských vztahů. Ve vyhrocených, téměř existenciálních stavech se nacházejí hrdinové próz V. Chytila a J. Grabackého. Ve svých „bajkách“ *Kapky rosy* (1979) a novele *Louka* (1981) M. Vosiková zpracovávala témata lásky, smrti a stárnutí. Se střídavým úspěchem využila ženskou perspektivu také G. Střeláková. Tematické obohacení přinesl Praxitelis Makris v novele *Děti vydědenců* (1986), v níž se zabývá postavením řeckých imigrantů a jejich dětí v soudobé společnosti. Ke konvenčnějším debutům patřila prvotina P. Klena *Čekání*. V emigraci pokračuje v tvorbě O. Filip (*Kavárna Slavia*, něm. 1985, čes. 1993), I. Binar (*Kytovna umění*, 1988), v exilovém nakladatelství uveřejňuje román *Emauzy* (1979, později vyšel pod názvem *Člověk pro jeden život*, 1991) Jan Drozd. Historie zasahuje do života protagonistů těchto románů převážně negativně, zdůrazňováno je právo na respektování suverenity a soukromí jednotlivce a jeho ideálů. (MAGDOŇ 2000b: 243–246)

Období po roce 1989 přineslo nesporně řadu zajímavých debutů a odkrylo řadu výrazných talentů – P. Motýl, J. Klimsza, J. Vrak, J. Balabán, P. Hruška, J. Žila, Hnát Daněk. Jsou reorganizovány vydavatelské a publikační možnosti. V tvorbě dále pokračuje řada starších autorů: E. Kotarbová, V. Juřina, L. Romanská, O. Šuleř. Pro region důležitá a významná se jeví básnická a prozaická tvorba J. Zogaty, který ovšem zakotvil trvale v Brně, kde trvaleji žije z Hradce u Opavy pocházející básník holanovské poetiky Vít Slíva. 90. léta přinášejí i debuty emigrantů pocházejících z regionu – Jaromíra Konečného a Ivana

Landsmana (román *Pestré vrstvy*, 1999, vyvolal značný zájem kritiky i v centru). (MÁLKOVÁ 2000b: 247–254) Výrazněji než dosud se mimo region a etnikum prosazuje několik talentovaných polských autorů z českého Těšínska, z nichž někteří jsou bilingvní – W. Przeczek, L. Waszková, L. Przeczek, W. A. Berger, W. Sikora, R. Putzlacherová a česky píšící básník, pocházející z polské rodiny – Bogdan Trojak. (MARTINEK 2004)

Nepřehlédnutelná je literatura pro děti a mládež se vztahem k regionu, přičemž ta dosahovala mnohdy zdařilejších podob a přinesla mnohé estetické hodnoty i v dobách, které umělecké literatuře pro dospělé nepřály. Jde o problematiku specifickou, které jsme věnovali již jeden samostatný blok. Proto se odkazujeme na novější studii Svatavy Urbanové (URBANOVÁ 2000: 255–264) k této problematice, kde je uvedena pro zájemce i další primární a sekundární literatura předmětu.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Svatava Urbanová poukazuje na překvapivou skutečnost, že byt' mnohdy vzniká napětí mezi literaturou pro mládež a literaturou pro dospělé zejména z důvodu, že literatura pro děti a mládež bývá vnímána jako okrajová, dostávají se právě okrajové prvky (zvláště v literárních zpracováních folklorních pověstí, pohádek a říkadel) do středu pozornosti. Důležitá je zde autentičnost zdrojů. (URBANOVÁ 1999: 157–158) Urbanová si v této souvislosti položila několik otázek:

- Plyne okrajovost, marginálnost knih pro děti jen z podsystémového postavení literatury v systémovém univerzu literární tvorby a její recepce, nebo jsou příčiny hlubší?
- Jak si vysvětlit, že texty s folklorními východisky prokazují i v rámci literatury pro děti, tedy ve vnitřním literárněhistorickém kontextu, největší životnost?
- Proč na tom nejsou stejně třeba realistické příběhy s dětskými hrdiny rovněž lokalizované do regionu?
- Jak si vysvětlit, že existují tak výrazné autorské rozdíly v přístupech k folklorní pohádkové skutečnosti?

Při hledání odpovědi Urbanová vyšla z příznačného znaku literatury pro mládež, a to z věkové určenosti, která v mnoha rysech koresponduje se specifiky folklorní kultury a jejími průniky. Enkláva dětství a enkláva domova mají společné „krajiny citu“. Nemají přesné obrysy a stabilně se proměňují ve svých existenčních polohách tak, jak se proměňuje život sám a vyprávění o něm. V souvislosti s ontogenezí se mění typ textu pro děti směrem od jednoduchého k univerzálnímu, což odpovídá procesu osvojování světa od lokálního ke globálnímu, od blízkého ke vzdálenějšímu, od individuálního k všelidskému. Je možno očekávat, že se dětem stává nejbližší ústní lidová slovesnost míst, kde vznikala, byla šířena a udržována. Poměr tvorby pro děti k folkloru se stává něčím stabilním, autentickým a opakovaně živým a inspirativním, což je dáno zřejmě tím, že přes všechny rozdíly mají „krajiny citu“ jakési společné struktury, archetypy, které se v člověku dotýkají něčeho velmi hlubokého.

Rovněž úroveň spisovatelových zpracování folklorní látky je závislá nejen na autorově vztahu k autentičnosti folkloru konkrétní oblasti, ale také na jeho pojmání dítěte coby adresáta nově vzniklého textu. (Nejlépe jsou na tom ty literární transpozice, které respektují autenticitu původního folkloru, nejhůře autorské pohádky a pověsti v tzv. tradičním lidovém duchu s aktualizovaným podtextem přizpůsobeným dítěti.) Autoři, kteří pojmají dětský aspekt jako imanentní charakteristickou črtu lidského fenoménu, vytvářejí texty zajímavé pro všechny věkové kategorie. Naopak autoři, kteří dětskou intenci uměle implikují (nerespektují např. podstatu tajemství smrti, iniciace, archetypálního časového chronotopu, násilně aktualizují, virtuálního čtenáře poučují atd.), se rozcházejí s původním posláním a jejich díla se stávají utilitárně uzavřená. Výsledná úroveň tedy souvisí s pojmáním dětského adresáta.

Regionální prvky jsou v pohádkových a pověstových textech pro děti podnětné. Čtenář z daného regionu se nepohybuje v prostoru nikoho a zároveň vnímá nekonečnost fantazijního rozměru. Pro čtenáře odjinud mají krajová specifika nativní příchod a odlišnost není nesouladem, spíš ozvláštňením. (Tento aspekt interpretace světa je pocíťován také v realistických příbězích s folklorními průniky, zatímco v prózách časově lokalizovaných do konkrétního historického času autoři již mnohem obtížněji nacházejí osobité modalitě).

Tvorba vznikající v regionech se zpravidla opírá o folklorní bohatství a je také dnes jedinou oblastí, na kterou lze ve větším rozsahu navázat a čelit tak přílivu pohádkového balastu cizí provenience, navíc je to tvorba, která udržuje přirozený mezigenerační kontakt.

Na otázku, zda okrajovost literatury pro mládež v regionu plyne z podsystemového postavení této části literatury Urbanová odpovídá, že nikoliv. Pozoruhodná díla některých autorů mnohokrát dokázala, že se horizonty dětského a dospělého mohou přirozeně sblížovat.

OTÁZKY

- Charakterizujte první poválečné vykročení literatury Severní Moravy a Slezska.
- Jaká situace nastala ve vývoji literatury regionu v 50. letech 20. století?
- Uveďte způsoby hledání nových tvůrčích možností v 60. letech.
- Popište literaturu v regionu za „normalizace“.
- Znáte nové regionální autory 90. let?
- Která díla literatury pro děti a mládež se vztahem k regionu Severní Moravy a Slezska jsou vám známá?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Román *Pestré vrstvy* (1999) Ivana Landsmana vyvolal značný zájem literární kritiky i v centru. Zaměřte se tedy na kritickou recepci, tedy pozitivní kritické ohlasy tohoto díla.

LITERATURA

- MACURA, V. *Český sen*. Lidové noviny, Praha 1998.
- MAGDOŇ, L. (a) Cesty prózy šedesátých let. In: *Kapitoly z literárních dějin Slezska a severní Moravy*. Sborník č. 130. Ostravská univerzita, Ostrava 2000.
- MAGDOŇ, L. (b) Próza v regionu a čas 70. a 80. let. In: *Kapitoly z literárních dějin Slezska a severní Moravy*. Sborník č. 130. Ostravská univerzita, Ostrava 2000.
- MÁLKOVÁ, I. (a) Hledání tvůrčích možností v šedesátých letech. In: *Kapitoly z literárních dějin Slezska a severní Moravy*. Sborník č. 130. Ostravská univerzita, Ostrava 2000.
- MÁLKOVÁ, I. (b) Noví autoři na počátku nové epochy (90. léta). In: *Kapitoly z literárních dějin Slezska a severní Moravy*. Sborník č. 130. Ostravská univerzita, Ostrava 2000.
- MARTINEK, L. (a) Slunko nad Krnovskem. K jednomu toposu poezie 50. let. In: *Neznámí (autoři) – neznámé (texty)*. Gaudeamus, Hradec Králové 1999.
- MARTINEK, L. (b) Problematika života a díla Henryka Jasiczka. *Těšínsko*, 1999, č. 3.
- MARTINEK, L. Hudební „regionalismus“ skupiny Priessnitz, *Hlava*, 2001, č. 4.
- MARTINEK, L. (a) Kapky na skle. Haiku Libora Kovala. In: *Česká a polská emigrační literatura – Emigracyjna literatura czeska i polska*. L. Martinek a M. Tichý (eds.). Sborník z mezinárodní vědecké konference. Slezská univerzita, Opava 2002.
- MARTINEK, L. (b) Normy, hodnoty a recepce. (Nad básnickou tvorbou Dušana Cveka). In: *Život je jinde...? Česká literatura, kultura a společnost v sedmdesátých a osmdesátých letech dvacátého století*. (Materiály z mezinárodní mezioborové konference pořádané Ústavem pro českou literaturu AV ČR 13. – 15. června 2001 v Praze.) ÚČL AV ČR, Praha 2002.
- MARTINEK, L. Období let 1945 – 1959 v literatuře polských spisovatelů z českého Těšínska, *Těšínsko*, 2003, č. 2, s. 11–16.

K literárnímu vývoji na severní Moravě a ve Slezsku po roce 1945, hlavní představitelé a tvorba

MARTINEK, L. *Polská literatura českého Těšínska po roce 1945*. Ústav bohemistiky a knihovnictví FPF Slezské univerzity v Opavě. Slezská univerzita, Opava 2004.

MARTINEK, L. Žeň graefenbergská Jana Antonína Pitínského, *Host*, 2004, č. 5.

PILAŘ, M. (a) Ve znamení padesátých let. In: *Kapitoly z literárních dějin Slezska a severní Moravy*. Sborník č. 130. Ostravská univerzita, Ostrava 2000.

PILAŘ, M. (b) Literatura regionu v čase „normalizace“. In: *Kapitoly z literárních dějin Slezska a severní Moravy*. Sborník č. 130. Ostravská univerzita, Ostrava 2000.

SVOBODA, J. První poválečné vykročení (1945–48). In: *Kapitoly z literárních dějin Slezska a severní Moravy*. Sborník č. 130. Ostravská univerzita, Ostrava 2000.

URBANOVÁ, S. *Metamorfózy dětské literatury. Přehled české literatury pro děti od roku 1945 po současnost*. Votobia, Olomouc 1999.

URBANOVÁ, S. Literatura pro děti a mládež 1945–2000. In: *Kapitoly z literárních dějin Slezska a severní Moravy*. Sborník č. 130. Ostravská univerzita, Ostrava 2000.

DALŠÍ ZDROJE

IVÁNEK, J. – SMOLKA, Z. (red.): *Kulturně-historická encyklopedie českého Slezska a severovýchodní Moravy*. 2. vydání (upravené a rozšířené). FF OU, Ostrava 2013.

MÁLKOVÁ, I. Hledání Viléma Závady. Tvůrčí cesty zvláště po roce 1945. Votobia, Olomouc 2003.

MÁLKOVÁ, I. Jaromír Šavrdá. Tvůrce v zástupu i v opozici. Pulchra, Praha 2018.

PRO ZÁJEMCE

Seznamte se s knihou Ivy Málkové Jaromír Šavrdá. Tvůrce v zástupu i v opozici (Praha, 2018). Kniha představuje Jaromíra Šavrdy (1931–1988), ostravského básníka, prozaika, novináře, vydavatele samizdatové edice Libri prohibiti, disidenta a politického vězně. Z hlediska literárního kontextu nahlíží autorka do Šavrdova dětství a mládí ve 40. a 50. letech 20. století, kdy se utvářel jeho vztah k literatuře a vznikaly první rýmované verše. Věnuje se 60. letům, kdy Šavrdá po úspěchu knihy *Půjdeš, nevrátíš se* začíná působit jako svobodný umělec a profesionální spisovatel, pracuje jako nakladatelský redaktor a novinář v krajském deníku *Nová Svoboda*. Autorka vychází z archivních materiálů a poprvé předkládá doklady o zázemí samizdatové edice Libri prohibiti, kterou Šavrdá založil a vedl

od 80. let do své smrti. Kniha rovněž rekonstruuje okolnosti spojené se soudy, vazbou a opakovaným vězněním Jaromíra Šavrdy (v letech 1978 – 1981, respektive 1982 – 1984). V závěrečných kapitolách knihy Iva Málková analyzuje Šavrdovu tvorbu, která vychází v samizdatu a v exilu. Představuje Šavrdu také jako usilovného zastávce svobody projevu, který je po návratu z druhého věznění stále pod dozorem StB, přesto nadále opisuje a rozšiřuje své knihy a texty druhých a zapojuje se i do práce československého disentu.

NÁMĚT NA TUTORIÁL

Jestliže román *Pestré vrstvy* Ivana Landsmana vzbudil pozitivní kritickou reakci na toto dílo, pak regionalisticky laděný *Slezský román* Petra Čichoňe, původem z Ludgeřovic Hlučína, vyvolal celou řadu kontroverzních reakcí. Pojďme si je shrnout a vyvodit z nich určitý globální závěr.

POZNÁMKY K PROZAICKÉMU DEBUTU PETRA ČICHOŇE

Petr Čichoň, rodák z Ludgeřovic u Hlučína (nar. 1969) po vysokoškolských studiích pracoval v letech 1991 – 1998 jako redaktor literárních časopisů a nakladatelství Votobia, Host, Vetus Via. Od roku 1998 působí ve vlastním architektonickém ateliéru. Vydal sbírky *Chilia* (1995), *Villa diabolica* (1998), *Pruské balady / Preussische Balladen* (2006). Svě básně často sám zhudebňuje. Nejnověji vydal prózu *Slezský román* (2011), jenž se dočkal rozporuplného přijetí literární kritikou. Žije v Brně.

Jistou kontroverzi vyvolala již Čichoňova česko-německá básnická sbírka *Pruské balady / Preussische Balladen*, ve které se tematicky prolíná prusko-slezská přítomnost s démonickými vstupy německých postav z druhé světové války. Lyrickým subjektem *Pruských balad* je tedy jakási „mysl“ druhé světové války, která se posmrtně vrací a elegicky připomíná, podobně jako v německy psané sbírce Jakuba Demla *Píseň vojína šilence*, jež se váže k traumatu první světové války

PROBLÉMY KRITICKÉ RECEPCE ČICHOŇOVY TVORBY

Jonáš Hájek si ve čtrnáctideníku Tvar nejprve všimá skutečnosti, že „*Pruské balady* obsahují dvacet sedm spíše krátkých básní, rozdělených do tří řad po devíti, plus jednu závěrečnou. Českým textům je ovšem nastaveno zrcadlo německých překladů z pera Ernsta Weichmanna, které nejsou považovány za pouhý překlad, nýbrž za organickou součást (ediční poznámka se zmiňuje o českých *částech* básní). Dlužno říci, že tyto překlady jsou poměrně zdařilé, rýmují samostatně a nápaditě, někdy se obsahově odchyľují – předpokládejme, že záměrně – a někdy docházejí k pěkným souzvukům. (Spojení *im Herzen Erz* nebo *Lebern leben* vedou ke spekulaci, jestli náhodou nešlo o opačný postup, o překlad do češtiny.)“ Hájek vytýká básním obsaženým v této sbírce klišé, nerozhodnost „mezi patetickým proklamováním a nezávazným laškováním, což vede za prvé k rozpačitému konfliktu

obou dikcí, za druhé k tomu, že oboje působí nakonec stejně“, nezdařené rýmování, „které autor rozhodil po celé knize“, „obsesivní užívání jmen vlastních i místních, kterému chybí jakákoli, třeba jednoslovná doplňující charakteristika“, Čichoň volí „slova básnivě konvenční, oxymóra nápadně zaběhaná (*svit tmy*), symboly vágní (německá *orlice*)“. V závěru recenze se Hájek domnívá, že „vysvětlení pro svou lásku hledá Čichoň (...) v anachronickém nacionálním tónu, v době před- nebo těsně poválečné. Místo očišťování minulosti však jako by si jen provokativně přišíval německou vlaječku na kabát... Místo toho, aby minulost sceloval v hledání nápravy viny, leptá ji nejapným způsobem a z motivů vůdce, hitlerjugend, árijství staví své úderné efekty. Vzhledem k tomu, že z básní nevyplývá, co si o dané problematice vlastně myslí, zdá se nakonec, že máme nejspíš co dělat s poezií, která se omylem ocitla na hraně neonacismu“ (Tvar, 2007, č. 13, s. 21).

Zdá se, že to, co Hájek jen naznačil, tedy autorovo údajné balancování na hraně neonacismu, se pro Evu Klíčovou, recenzentku *Slezského románu* Petra Čichoňe, zřejmě stalo podnětem k úvaze, že autor ve své knize „sympatizuje s nacistickou estetikou“ a recenzi nazvanou *Probuzení hnědé krve* zakončila „děsivou představou“, že by se kniha mohla „stát oblíbenou četbou polovzdělaneckých kádrů pravicového extremismu“ (Respekt, 13. 11. 2011). Nemáme sice informaci o tom, zda se Klíčová seznámila i s Hájkovou recenzí (starší čísla Tvaru jsou dostupná na internetu), nicméně literární kritička si všimá toho, že Petr Čichoň se už v souvislosti se svými *Pruskými baladami* vyjádřil v jednom rozhovoru k rozporuplnosti svého námětu v tom smyslu, že kontroverzní je pouze pro ty, „kteří nejsou ochotni uvažovat jinak než v politicko-ideologických souvislostech“ (tamtéž). Recenzentka se nejspíš se sbírkou podrobně obeznámila, aby v zápětí autora obvinila z podlehnutí vábnice jménem „nacistická estetika a ideologie“, jimž „věnoval sbírku *Pruské balady / Preussische Balladen*“ (tamtéž).

Eva Klíčová sbírku nejen hodnotí, ale také z ní cituje: „Dvojjazyčná sbírka se melancholicky utápí v ponurých atmosférách Slezska, někdejších Sudet, představujících zakletý kraj, z něhož stále vychází stesk z prohrané války (sic!), ztraceného pangermánského snu: »líto je mi, že ztratili jsme všechno« (Árijská láska). Nechybí ale ani eschatologicky akcentovaná toponymická symbolika: »daleko je Berghof / ležící v ruinách jak mrtvá orlice«, »náš Berlín je v nebi!«. Berghof byl jedním z Hitlerových sídel“ (tamtéž).

Na recenzi Evy Klíčové zanedlouho reagoval Jiří Peňás v Lidových novinách, jenž odmítl ideovou kriminalizaci Čichoňovy knihy. „Tady došlo totiž k velmi krátkému spojení. Jejím tématem je v ideálním případě – tedy tak, jak by si to autor nejspíš představoval – hledání identity, která v případě hrdinů je skutečně německá. Pocházejí skoro všichni z Hlučínska, tedy ze Slezského Pruska, z toho raritního kusu republiky, jenž opravdu k ní historicky nepatřil a jeho obyvatelstvo se českými občany stalo proti své vůli a ne zcela po právu. To se nedá nic dělat, popírá to málokdo, byť také málokdo touží po připojení k »Říši«, která se po válce ostatně odsunula daleko na západ“ (Lidové noviny, 27. 11. 2011). Podle Peňáse „hlučínské či slezsko-německé téma je legitimní a je na Čichoňově románu právě tím nejzajímavějším. Jestliže se ale v mladé kritice už při pouhé představě, že v

českém románu se pozitivně tematizuje »němectví«, rozsvěcují signální žárovky (»jen obtížně lze potlačit pocit jakéhosi ilustrativního předvádění německých ctností, zásadovosti a především pracovitosti«), pak se lze ptát, zda problém není na recenzentské straně a zda ten problém se nejmenuje – germanofobie, což je ve své podstatě speciální forma zdejšího rasismu“ (tamtéž).

Dále je Evě Klíčové vytýkáno, že „stejně tak nelze označit za nic jiného než za lapsus představu nějakých »sympatií k nacistické estetice«. Otázkou ostatně je, co se tím míní (estetika výtvarná, literární či nějaká jiná?), a jak se taková sympatie projevuje“ (tamtéž).

Jiná recenzentka, tentokrát Stanice ČRo3 – Vltava, Milena M. Marešová má za to, že „*Slezský román* Petra Čichoně se měl jmenovat »pruský román«, protože tento dnes již neexistující státní útvar tvoří kulisu děje a k pruskému původu se hlásí postavy románové současnosti i ty vynořující se z dějin. Ovšem pravdou je, že podobně jako se příběhy minulé i aktuální odehrávají na okraji slezsko-polského Pruska, i pro obsahové vyznění má tato destinace nakonec roli jen exotického podkreslení. Navíc, zmatek v titulu knihy je marginální oproti tomu, který následuje v jejím obsahu“ (pořad Mozaika Stanice ČRo3 – Vltava). Tady se však již dostáváme k problematice formy, či lépe řečeno tvaru díla.

Novinář, „zuřivý reportér“ a básník Ivan Motýl, jenž sám žije dlouhodobě na Hlučínsku, se domnívá, že „Čichoně je totiž prvním autorem v Česku, jenž popisuje obyvatele Hlučínska tak, jak skutečně pohlížejí na svět. Dějinami tolikrát poníženi lidé odmítají jakoukoli válečnou sebereflexi. V rodinách na Hlučínsku se nikdy neotevírají horká témata ve vztahu k příbuzným ve wehrmachtu. To byli jednoduše »boraci« čili chudáci, a že při tažení Ruskem likvidovali Židy, vypalovali běloruské vesnice nebo srovnali se zemí Varšavu, se neřeší. Komunisté, kteří po válce Hlučínsko ušetřili před odsunem, jim navíc o minulosti ve wehrmachtu zakázali mluvit, čímž paradoxně z veteránů učinili něco jako disidenty. Hlučínsko mělo v duši tentýž rozpor, jaký prožívali východní Němci. Zatímco ale východní Němci začali po sjednocení se západními sousedy reflektovat válku ostošest, třeba slavnou putovní výstavou fotografií s výmluvným názvem *Zločiny wehrmachtu*, Hlučínsko žije podnes v nevědomí“ (Týden, 5. 12. 2011, s. 68).

Považuji za potřebné připomenout, že před Čichoněm psaly o obyvatelích Hlučínska se zřejmou snahou o pravdivý pohled na dějiny a přítomnost regionu přinejmenším dvě současné autorky – Eva Tvrďá a Jana Malchárková.

Eva Tvrďá (nar. 1963 v Opavě), žije v Ludgeřovicích na Hlučínsku, odkud pochází také Petr Čichoně. Román *Třešňovou alejí* (2008) zaznamenává atmosféru slezské vesnice, v níž po druhé světové válce proběhl odsun většiny obyvatel, pak došlo k jejímu novému osídlení, ale následně vlivem kolektivizace a socializace vesnice téměř zanikla. Hlavními hrdinkami jsou Němka Edeltraud, volyňská Češka Ludmila, centrálním prostorem slezská obec Třebom v okrese Opava. Asi nejznámější knihou Tvrďé je rámcová novela *Dědictví* (2010) odehrávající se na Hlučínsku v době od třicátých let 20. století do začátku 21. století. (Medailon Evy Tvrďé spolu s ukázkami tvorby E. Tvrďé přinesl i katovický čtvrtletník *Fabryka Silesia* v čísle 1 z r. 2014.)

Děj povídek Anny Malchárkové (nar. 13. 1. 1950 v Dolním Benešově, kde žije dodnes) *Kamenný svědek* (2007) se vrací až na konec 19. století, kdy se v nich zobrazené události odehrály. Jako kamenní svědci té doby zůstaly jen kříže. Jádro povídek má pravdivý základ. Příběhy se udály na Hlučínsku poblíž dnešních polských hranic. V té době tam hraniční kameny ještě nebyly. Celé území patřilo do jednoho správního celku se společným krajským městem – Ratiboří. Povídkou Učitel z cyklu *Kamenný svědek* dala podnět k opravě více než sto let starého kříže, jenž byl vystavěn k uctění památky brutálně zavražděného učitele Oskara Kuroně. Zatím poslední kniha Malchárkové *Modrá barva duhy* (2009) zachycuje autentické životní osudy tří generací obyvatelů hlučínského Slezska v podmínkách stále se měnících národnostních a politických poměrů v době světových válek i srpnové okupace naší země až do 70. let 20. století. Na pozadí těchto událostí a pod jejich vlivem pak podává svědectví o skutečných příbězích jednotlivců i celých rodin, o jejich láskách, umírání i složitých vztazích.

PROBLÉMY HODNOCENÍ ROMÁNU

Eva Klíčová, která rozpoutala diskusi kolem *Slezského románu*, tvrdí, že „v textu se dá skutečně jen těžko najít jiný interpretační potenciál než sentimentální přitakání národně-pokrevnímu bratrství se všemi jeho předsudky a eklektickou »tvrďáckou« symbolikou“ (Respekt, 13. 11. 2011). Zajímavé proto je, alespoň pro Klíčovou, jak se s touto možnou interpretací vyrovnává externí redaktor nakladatelství Host Pavel Hruška, který na knize redakčně spolupracoval. Ten se však od takového výkladu jednoznačně distancuje ve smyslu „povrchního uvažování“ a zdůrazňuje svébytnost literárního textu coby „sémantického pole“, jež je svou podstatou fikčním konstruktem.

Avšak pro Klíčovou i tak jde „o fatální podcenění moci literárního textu, který přes své fabulační zázemí sám sebe nemůže vyjmout z ostatních myšlenkových a historických kontextů. To ostatně potvrzuje i soulad mezi Čichoňovým básnickým »já« v poezii a optikou jeho románových postav. Proto tu přetrvává děsivá představa, že by se kniha mohla stát oblíbenou četbou polovzdělanceckých kádrů pravicového extremismu, které se už dávno neskrývají jen na svých »soukromých akcích« (tamtéž).

Přes pokročilou diskusi o Čichoňově prvotině se recenzent knihy Kryštof Špidla na stránkách Hosta těší ze zjištění, že v kontextu současné české prózy „Slezský román s největší pravděpodobností zapadne“ (Host, 2012, č. 1, s. 59).

Jiří Peňás dospívá k závěru, že „Čichoňův *Slezský román* je nicméně poctivým – ztroskotáním. Selhává-li, pak nikoli pro nějakou ideovou neslušnost či nebezpečnost, ale proto, že se rozpadá ve svém vypravěčském záměru. To mně vlastně vadí víc než nějaká ideová závadnost – ostatně i tak fiktivní“ (Lidové noviny, 27. 11. 2011).

Jaroslav Soukup má za to, že „*Slezský román* zaujme v určitých okamžicích jazykem a zpracovávaným tématem. Sousto, které si autor vzal, se však posléze ukazuje jako příliš velké a namísto labužnického uspokojení nastupuje těžce uchopitelná rozháranost a čtenářovo nechutenství“ (<http://www.iliteratura.cz/Clanek/29251/cichon-petr-slezsky-roman>).

Milena M. Marešová uzavírá svou rozhlasovou recenzi konstatováním, že „*Slezský román* se Petru Čichoňovi nepodařil. Z četby jeho téměř tří set stran zůstane jen pachut' trapných poetismů, údiv ze slaboduché konstrukce a rozčilení z toho, že ani v závěru nezjistíme, kam zmizel Bernard Bunčeka“ (pořad Mozaika, Stanice ČRo3 – Vltava).

Jiří Lojín oceňuje, že Čichoň „zvolil zajímavé prostředí, vytvořil dobrou zápletku a nechal ve své knize ožít postavu zahalenou tajemstvím. Román je poměrně rozsáhlý a autor měl nelehký úkol udržet kontinuitu i spád děje. Podařilo se a vznikla čtivá, kvalitní kniha, která zcela jistě obohatila současnou českou literaturu“ (<http://www.cbdb.cz/recenze-11-slezsky-roman-seznamte-se-s-pruskymi-slezany>).

Vojtěch Staněk se domnívá, že „časté neurčité v románu náznaky nicméně oslabují kauzalitu, ve výrazných dějových zvratech nefungují a působí spíše jako zamlžení trhlín v ději – východisko z autorovy momentální fabulační bezradnosti“ (A2, 21. 12. 2011, s. 7).

Podle Eduarda Burgeta „zásadní problém spočívá opravdu spíše v tom, že Čichoň v knize rozehrál příliš rovin mnohvrstevnatého příběhu a děj se mu rozpadl do někdy lepších, jindy méně povedených epizod. Právě proto je vyznění Čichoňova příběhu poněkud mdlé“ (Dějiny a současnost, 2012, č. 1, s. 48).

Podle Pavla Janouška autor *Slezského románu* „nepochopil, že tematika holocaustu a táborů smrti, kterou si spolu s postavou Kammlera zvolil, není záležitostí literárních her či česko-německého hašteření, v němž relativisticky mohou mít pravdu všichni, ale záležitostí morálky – lidské slušnosti a úcty k milionům zbytečně mučených a mrtvých lidí“ (Tvar, 2012, č. 2, s. 3).

ZÁVĚREM

Čichoňův *Slezský román*, jenž si v krátké době stihl získat pověst kontroverzního díla, je tedy hodnocen různě. Od naprostého odmítnutí či zatracení, přes rozpaky nad nezvládnutou románovou formou a chatrnou fabulací, až k pozitivnímu hodnocení jazyka románu, dialogu postav a místy básnického stylu. Každopádně literární kritiku mimořádně zaujal a snad se jeho autor může těšit z toho, že poskytuje rozhovory v prestižních literárních časopisech, kde je mu dáván prostor, aby se vyjádřil jak ke svému dílu, tak k recenzentským výtkám (čemuž se jinak brání: „Myslím, že autor by o recenzích neměl mluvit, a pokud vím, tak třeba takový Faulkner recenze ani nečetl. Já můžu jen říct, že jsem na tom příběhu hodně pracoval, promýšlel jsem ho a také redakční práce na textu byly dlouhé a důkladné. A trůfám si říct, že i poctivé. Samozřejmě jsou tam na první pohled určité nedořečenosti, náznaky, pochybnosti, ale ty jsou součástí příběhu. Ale recenze – ty vážně komentovat nebudu“; Host, 10. 1. 2012, s. 40). Ostatně negativní reklama je také reklamou.

Snad bychom mohli naše poznámky k Čichoňovu kontroverznímu prozaickému debutu uzavřít citací rozhodného názoru Patrika Linharta: „Teprve po dvanácté se mi v české literatuře posledních dvaceti let stalo, že jsem si přečetl román, aniž bych musel zvracet“ (Tvar, 2012, č. 5, s. 12).

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Najděte hudební prvky, motivy, témata a strukturu v básnické skladbě *Báseň pro soprán* (1983) Karla Vůjtky, jenž se inspiroval fejetonem Leoše Janáčka a textem malíře J. V. Sládka o hukvaldské lidové zpěvačce a tanečnici Žofce Havlové z knihy *Hukvaldské miniatury* (1979) a lidovou baladou.

13 ZÁVĚREM K PROBLEMATICE REGIONU, REGIONALISMU A REGIONÁLNÍ LITERATURY

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Po prostudování textu se budete orientovat:

- v pojmech regionální literatura, region, literárněvědné bádání, regionalistické bádání, dějiny regionální literatury, regionálních dějin

CÍLE KAPITOLY

Budete se orientovat:

- v problematice regionální literatury
- v problematice krajového písemnictví
- v otázce zařazení spisovatele jak do kontextu regionálního, tak i do celonárodního.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

literatura, region, literárněvědné bádání, regionalistické bádání, dějiny literatury, regionální dějiny

Jasně formulované vysvětlení regionálního tématu v literatuře přináší stať ostravského badatele Jiřího Svobody, který navíc užívá příkladů z literárních dějin regionu Severní Moravy a Slezska. Jeho názory zde reprodukuje ve zkratce. (SVOBODA 2000: 9–12)

Jde-li o výklad tvorby spisovatelů spjatých s určitým krajem, nabízí se otázky typu: Jaká kritéria uplatňovat ve výkladu regionální literatury, jak ji vymezovat ve vztahu k regionu na straně jedné a na druhé ve vztahu k centru. Jednou je chápána jako jakési snažení na okraji literárního dění, podruhé je jí přiznávána určitá platnost, podmíněná však dalšími požadavky – literatura se nesmí uzavírat v hranicích regionu, musí svým významem přesahovat jeho hranice apod. Chceme-li těmto požadavkům vyhovět, pak regionální téma, vyvolává dojem torzovitosti, zejména v literární historii, příkladem může být *Literární Moravy* (1911). M. Hýska. Můžeme se ptát dále: Jak se vyrovnat s kontinuitou vývoje literatury v regionu, když vazba na region kontinuitu tvorby vlastně nenarušuje? Může však dojít k tomu, že dílo vytrhneme ze širšího kontextu jen na základě faktu, že spisovatel je svým původem spjat s určitým regionem, ale to pro umístění díla nakonec nemusí být rozhodující. Na tomto principu založil své studie o literatuře V. Martinek (*Slezsko a Ostravsko v literatuře, Slezsko v literatuře krásné, Literární život slezský* aj.). Obraz literárního dění ve Slezsku je tu vnímán jen z jednoho zorného úhlu a jde v něm hlavně o kontinuitu tématu a méně již o kontinuitu tvorby. Složitější a rozpornější situace vzniká tam, kde se literární historik snaží vytvořit syntetický obraz literárních dějin konkrétního regionu, kdy se do

výkladu literárněhistorického procesu vnáší faktory, které jsou mu cizí a které neodpovídají zákonitostem tvůrčího procesu, což je případ B. Slavíka. Poněkud adekvátnější postup volil Slavík v *Písemnictví na moravském Valašsku* (1947), kde kontinuitu tvorby opřel o výklad lidové slovesnosti a literární dílo vnímá v jeho širších, hlavně kulturněhistorických vztazích. Výklad literární tvorby ve vztahu k regionu je u něj těsně spojován s konkrétním místem, literární dílo je vnímáno jako součást tradice vznikající ve zvláštních podmínkách kraje, jeho zrod a další existence se s ní osudově spojuje. Takto viděný obraz reality již není fiktivní, je zakotven v konkrétní realitě, byť determinované prostředím (např. mýtus Radhoště je sledován v lidové tradici i v její literární reflexi).

Nejproblematictější kapitolu regionálních dějin, podle Svobodova názoru, představuje literární místopis, kdy jde o práce pouze registrující jména spisovatelů jen na základě toho, že někdy ve svém životě v určité lokalitě žili, pracovali nebo jen zajížděli. Tak se vedle sebe ocitají jména z hlediska tradice zcela cizí, až bizarní. Vlastní vypovídací hodnota takového údaje je nulová, má snad jen kulturněhistorický význam, zvláště když nelze spisovatelův pobyt v místě doložit v jeho díle, takže je pro poznání jeho tvorby bezcenný.

Regionální téma má tedy dvojznačnou úlohu. K jeho kladům patří, že odhaluje zdroje, z nichž literatura vzniká a tak upozorňuje na okolnosti tvorby, které by při pohledu z tzv. centra mohly uniknout. Umožňuje získat dokonalejší představu o národní literatuře a o podílu, který na jejím rozvoji mají autoři z regionu. Dává možnost objasnit souvislosti a vztahy, pro něž jinde není dostatek prostoru. Historikův pohled na literární dění v regionu však nemůže nezohledňovat celonárodní kontext a nadřazovat regionální téma jako hodnotu nad všechno ostatní. Pak by docházelo ke zkreslování obrazu literárních dějin v regionu, akcentovala by se část proti celku v subjektivně pojatém výkladu. To by vedlo podle J. Svobody k těmto jevům:

- Z ryze regionálního hlediska se nám mohou jevit některá témata jako podstatná, aniž bychom měli pro toto hodnocení oporu ve skutečných hodnotách literárních děl.
- Od klíčových osobností a tvůrců se náš zájem přesouvá k méně významným osobnostem.
- Ve výkladu literatury v regionu přihlížíme stále více k faktorům kulturněhistorickým, sociálním a ekonomickým.
- Tam, kde není dostatek uměleckých hodnot, dosazujeme hodnoty jiné, např. ideologické.

Uplatnění regionálního tématu se jeví jako produktivnější v dílčích studiích a u monografických prací o autorech. Složitější situace nastává tam, kde badatel usiluje o syntézu. Ve světě se tato tematika pěstuje často ve vztahu k historickým skutečnostem. Např. v Německu Arno Lubos usiluje ve svém díle *Geschichte der Literatur Schlesiens* (1974) vyložit literární tvorbu, jak vznikala v tzv. historickém Slezsku. Pracuje však mechanickým způsobem a zařazuje opět autory podle místa svého narození a odtud odvíjí výklad jejich literárního díla.

Klíčovou otázkou je zařazení spisovatele jak do kontextu regionálního, tak i do celonárodního. Nežřídká se stává, že místem narození, ale i tematickou volbou a vztahem ke krajině je s regionem úzce spjat, ale charakterem tvorby je vázán již s celonárodním kontextem. J. Svoboda se domnívá, že jednou z cest je vyložit dílo nebo i určitou epochu v regionu (např. starší nebo barokní literaturu ve Slezsku, případně dílo Bezručovo) na pozadí celonárodního kontextu.

Regionální téma tedy není pro badatele jen předmětem literárního zobrazení, je třeba ho vnímat jako hodnotu, která vzniká v konkrétním prostředí, ale směřuje od lokálního ke globálnímu nebo od partikulárního k univerzálnímu. Zvláštní postavení Slezska a Severní Moravy tyto regiony vystavovalo zvláštním středoevropským poměrům, kde se od počátku střetávaly vlivy české, polské, německé (a ve středověku i latinské). V jejich kulturní tradici je uložen vklad těchto literatur, psaných v národních jazycích (či univerzálním jazykem dobových vzdělanců – latinsky), stejně jako střetávání náboženských vyznání (katolického, evangelického i židovského). Naš přístup k regionálnímu tématu spočívá v objevování této plurality, protože právě v ní lze nalézt onu celistvost světa a uvědomit si úlohu lidského subjektu v něm, jak na závěr své statě uvádí J. Svoboda.

SHRNUTÍ KAPITOLY

V naší opoře jsme se již zabývali vývojem regionalisticky orientovaného literárněvědného výzkumu v období meziválečném a poválečném u nás. Třetí, tentokrát politicky nekontrolovanou etapu reflexe regionalismu a svobodného rozvoje regionalistiky, tvoří období po r. 1989. V Praze se 25. 11. 1993 z podnětu někdejšího Centra komparatistiky Filozofické fakulty Karlovy univerzity konalo sympozium „Regiony a jejich interpretace“, přičemž referáty z něho otiskl jednak časopis Svět literatury⁹⁵ a jednak byly vydány ve sborníku Ústavu pro českou literaturu AV ČR *Román a „genius loci“* s podtitulem *Regionalismus jako pojetí světa v evropské a americké literatuře*.⁹⁶ Sborník přináší řadu nových a podstatných metodologických podnětů daných aplikací základního metodologického přístupu, jímž se stala komparatistika. Z Centra komparatistiky FF UK⁹⁷ vyšly posléze další sborníky studií z komparatistiky, v nichž se objevily příspěvky s jednoznačně regionalistickou tematikou.⁹⁸ Část z těchto prací se vyznačuje odmítáním univerzalizmu, substancialismu, ale i systémového (strukturního) přístupu k literatuře a textu. V aplikaci na srovnávací teorii to přináší opuštění preference národních, nadnárodních a mezinárodních celků, přechod k pojetí literatury jako „topologického“ pole, prostoru pro nekonečnou

⁹⁵ Svět literatury, 1994, č. 7, s. 21–97.

⁹⁶ Vyšel v edici Ursus, sv. 4, bez uvedení data vydání (pravděpodobně 1994).

⁹⁷ K profilu pracoviště viz KRÁL 1992: 60–63; PUTNA 2001: 7–9.

⁹⁸ Kontext – překlad – hranice, Studie z komparatistiky (1992); Mezi okrajem a centrem, Studie z komparatistiky II. (1999); Kultura a místo, Studie z komparatistiky III. (2001); Pojem – metafora – žánr. Studie z komparatistiky IV. (2004); Srovnávací poetika v multikulturním světě (2004).

množinu možných vztahů; v oblasti morfologie a tvaru literárního díla to znamená přecházení na pole srovnávací poetiky, která nebude jen nadnárodní, ale i mezikulturní. To se mj. projevuje zájmem komparatistů o zvláštní, partikulární, lokální a regionální.

Určité nebezpečí těchto koncepcí lze spatřovat v eliminaci ontologického statutu díla, v jeho rozplynutí v interferencích globálnosti a lokálnosti, v přesahování vnitřních a vnějších horizontů; dílo se mění v pouhou konfiguraci vztahů v poli zvaném literatura. „Vzniká otázka, jak takto desontologizované dílo například využít v literární výchově“ (HAMAN 2000: 122).

V Ostravě ve dnech 7. – 8. 12. 1994 uspořádala tehdejší Obec moravskoslezských spisovatelů – středisko v Ostravě a Katedra české literatury, literární vědy a dějin umění FF Ostravské univerzity konferenci „Literatura a region“; stejnojmenný sborník referátů vydalo nakladatelství Optys v Opavě v r. 1995. V průběhu konference někteří účastníci formulovali názory na to, jak aplikovat teoretické poznatky v konkrétní regionální praktické činnosti (např. spisovatel Josef Hrubý). V dopise zaslaném na konferenci se k literatuře vzniklé v regionu a poznamenané regionem negativně vyslovil spisovatel Ota Filip (FILIP 1995: 27–30). Domníval se mimo jiné, že pro regionální literaturu se v němčině užívá pojmenování skoro hanlivé – Heimatliteratur, tedy jakási směsice lidového pseudofolkloru, rádobynářecí, příběhy plné zhrzené lásky či neuskutečněného milostného vztahu a nikdy neutuchající lásky k vlasti a k domovu... Podle jeho názoru jde v případě regionální literatury o kategorii poněkud pozvednuté triviální literatury. Podle O. Filipa je základní vlastností moderního člověka mobilita, intelektuální nomádství, odvaha opustit vlast nebo region, když ho vlast vyžene nebo podvede, okrade o budoucnost, anebo když se tvořivému člověku zachce žít někde jinde: „Mnozí zalézají do klínu lásky k vlasti jen proto, že mají strach se střetnout se světem“ (FILIP 1995: 27). Zřící se vlasti nebo zapřít region, z něhož člověk vzešel, však nelze, neboť je spolu s mateřštinou součástí jeho životopisu, prvním kulturním obohacením.⁹⁹

Mezi regionální literaturu a tzv. Heimatliteratur však nelze pokládat rovnítko, jak to činí O. Filip. Každý z pojmů obsahuje jinou potencialitu tvořivosti.¹⁰⁰

Jan Dvořák uvažoval o pojmech region a regionalismus, přitom přišel s koncepcí vnitřního regionalismu – regionalismu duše, pocitu, regionalismu ve smyslu osudového spříznění. „Vnitřním regionalismem“ rozumí v prvé řadě tlumočení prastarého faktu, že život člověka se odvíjí od konstatování výchozího bodu, jenž je pevně zakořeněn do konkrétního prostoru a času. Dále je spojen s údobím dětství, kdy jsou zážitky nejintenzivnější, neboť

⁹⁹ Exilového spisovatele O. Filipa lze na základě jeho programového odmítání potřeby zakotvení v určitém místě přiřadit k těm spisovatelům, kteří podle J. Pechara odmítají barrèsovský požadavek – nazvaný podle Maurice Barrèse, hlásajícího „řád domova“ (kult rodné země a jejích mrtvých) – neproblematického „zakorenění“ v domácí půdě; tak je tomu už na konci 19. století u André Gida, jenž odmítá všechno, co člověka poutá k „domovům“ a ke všem „místům, kde si člověk myslí, že najde spočinutí“ (PECHAR 2001: 14).

¹⁰⁰ Ačkoli jsme tyto pojmy již jednou objasnili, znovu v této souvislosti připomínáme, že mezi slovy Heimat a Vaterland, která jsou klíčová pro sudetoněmecký problém, existuje podobný rozpor jako mezi českými slovy domov a vlast. Ve střední Evropě existuje právě takto pojatý, politizovaný a ideologizovaný region na předělu soukromé a veřejné sféry, domova a státu (PROCHÁZKA 1994: 32).

jsou spjaty s poznáváním světa, s objevitelstvím základních pojmů a vztahů, s prvním pojmenováním věcí a jevů. Tento proces lidského zrání, jak známo, neprobíhá ve vzduchoprázdnu, ale je naplněn místy, krajinami, lidmi atd. Podle J. Dvořáka není lhostejné, kde a kdy se narodíme, neboť v dětství se vyvíjejí přirozené vazby s daným regionem, který nahmatáváme dotyky a vnímáme rovněž a převážně pocity často mnohotvárného i protikladného charakteru. V nich se zračí absolutní autenticita našeho bytí, posvěcená dále jazykem a pamětí generací, které nás předcházely. Onen vnitřní regionalismus, ono prociťování a prožívání prostorů má hluboké vzájemné vazby, které nás determinují a my naopak odrážíme svými vzpomínkami, reflexemi, úvahami, životy jejich nejbytotnější podstatu. Vstřebávající a vnímající člověk vytváří teprve svým životem „přirozené regiony“, neboť je jimi zasažen v esenciální podobě a sytí se jejich zvláštnostmi. Umění má v tomto směru úlohu přímo seismografickou, protože je předurčeno pocity z prožívání prostoru vyjadřovat a předávat. Od vnitřního regionalismu pak J. Dvořák odlišuje vnější regionalismus. Ten může vyčleňovat prostor z jeho přirozených vazeb a vytvářet vazby nové, „zástupné“. Do otázek regionu a regionalistiky se totiž často promítají faktory politické, sociologické, topografické, právní, ale také nejrůznější formy utilitaristické, diplomatické, „náhradní“ (DVOŘÁK 1995: 19–21).

Mezinárodní konferenci „Literatura v českém a polském Slezsku“ zorganizovala v Opavě Slezská univerzita ve spolupráci s Uniwersytetem Śląskim – filia w Cieszynie 15. – 16. 11. 1995. Sborník z konference vyšel o rok později. Ve dnech 26. a 27. 11. 1997 připravil Ústav pro regionální studia Ostravské univerzity konferenci o regionalismu a literatuře v regionu na půdě Filozofické fakulty OU. V r. 1997 se pak objevil sborník *Region a jeho reflexe v literatuře* zahrnující referáty z konference. Jako sborník prací FF OU vyšel podnětný soubor studií *Slezsko a severovýchodní Morava jako specifický region* (1997). Skupina badatelů, převážně bohemistů z Ostravské univerzity a Slezské univerzity v Opavě, připravila soubor studií na téma literatury severní Moravy a Slezska *Kapitoly z literárních dějin Slezska a severní Moravy* (2000), které představují zatím nejucelenější pohled na literaturu regionu. Další týmovou prací je *Literární slovník severní Moravy a Slezska (1945–2000)*, jenž vyšel o rok později a s *Kapitolami z literárních dějin Slezska a severní Moravy* se doplňuje. Obě publikace ve své době vytvořily základní bázi pro další budoucí výzkum, od níž se odvíjelo následující zkoumání regionální problematiky. Ostravští bohemisté se spolu s dalšími odborníky z regionu podíleli na *Biografickém slovníku Slezska a severní Moravy*. Kolektiv vědeckých pracovníků Ústavu pro regionální studia Ostravské univerzity a Filozofické a Pedagogické fakulty Ostravské univerzity za spolupráce externích odborníků z jiných vysokých škol a vědeckých ústavů napsal dvoudílnou *Kulturněhistorickou encyklopedii Slezska a severovýchodní Moravy I-II* (2005, 2. rozšíř. vyd. 2013). Jde o zásadní publikaci ve sféře kulturních dějin, které představují oblast, v níž se prolíná několikrát tradice (národnostní, náboženská, sociální, ale také literární, hudební, divadelní, výtvarná apod.), a proto je nutné si uvědomit funkce, které tradice plní, a vymezit jejich působení v regionu. Ve Slezsku a na severovýchodní Moravě je nutné kupříkladu lidovou slovesnost a její etnografické aspekty vnímat nejen v její umělecké specifitě, ale i v širších kontextech historického vývoje, zvláště ve vztahu k sociálním a národnostním proměnám, popřípadě i ve vztahu k životu národnostních menšin.

Svatava Urbanová v březnu až květnu 1998 zorganizovala další průzkum „Chápání regionu a regionální tematiky“, jenž zahrnul oblast tzv. širšího Ostravska (URBANOVA 1999a: 608–627). Urbanová ve studii shrnující výsledky druhého výzkumu připomíná, že současné chápání regionu a regionální tematiky v literatuře a kultuře je sporné, neboť četba je časově a intelektuálně náročnější než příjem obrazu a zvuku. Obecným jevem je snižování kvantity přečtených knih. V České republice se mnoho desetiletí literární sociologie příznivě nerozvíjela a pojmání „literatury jako sociologického sdělení“ (ALAN – PETRUSEK 1996) se zdálo ještě na počátku 90. let málo důvěryhodné. Navíc mezera ve výzkumech vztahu literatury a regionu je natolik rozsáhlá, že není s čím srovnávat (URBANOVA 1999a: 609).

Ukazuje se, že v metodologické rovině nabývají na významu narativní podoby výpovědi (např. studentské eseje „Ostrava. Ostrava? Ostrava!“, „Krajina mého dětství“ apod.). Jsou zajímavé jak při zkoumání regionální problematiky ve vztahu k literatuře, tak k vlastní tvorbě, stávají se z hlediska subjektivity efektivnější. Znamená to, že by se v budoucnu mohla věnovat větší pozornost kombinaci obou přístupů (analytického a narativního) ve výzkumu (URBANOVA 1999: 622–623).

O syntézu dějin literatury na Moravě se pokusila skupina autorů pod vedením Tomáše Kubíčka v knize *Literární Morava* (2003), která vyšla jako jedenáctý svazek Nové řady *Země a lid Vlastivědy moravské*. Ve výkladu druhé poloviny 20. století se v knize poněkud ztrácejí regionální literatury na Moravě, které jsou považovány za živé organismy (narozdíl od umělého, arbitrárně vytvořeného pojmu „moravská literatura“), s nimiž se mnoho z autorů uvedených v publikaci identifikovalo a identifikuje. Jiří J.K. Nebeský se domnívá, že kniha aplikuje tutéž „unifikační metodu“, která se vyčítá „pragocentristické“ literární historii: popisuje dění v centru a regiony odbývá několika větami (NEBESKÝ 2003: 2). Jan Malura poukazuje na některá závažná opomenutí: „(...) není např. zmíněna svérázná literární vrstva, kterou tvořila hymnografická produkce tzv. habrovanských bratří, nezávislé náboženské sekty vyznavačů radikálního učení švýcarského reformátora Zwingliho, jež působila v okolí Vyškovska a ve vsi Luleč (Lileč) vydávala v letech 1530–36 kancionály představující jedny z prvních česky tištěných děl na Moravě. (...) Jiří Strejc, pravděpodobně nejvýznamnější tvůrce předbělohorské duchovní lyriky na Moravě a autor do značné míry původních písňových parafrází žalmů, je zde jmenován pouze jako člen překladatelského kolektivu *Bible kralické*, o jeho proslulém básnickém cyklu však nepadne slovo. Přitom jde o spisovatele, jehož tvorba je moravským regionem zřetelně určována, podobně jako v případě o něco mladšího a v knize zcela opomenutého luterána Tobiáše Závorky Lipenského, jenž byl redaktorem (a do jisté míry i autorem) jednoho z nejrozsáhlejších českých kancionálů všech dob. (...) Hlubší pozornost by si zasloužila literární vrstva mariánského kultu, který byl podle našeho názoru dominantní formou zbožnosti a přinášel mnohé »moravsky« specifické rysy, jež přetrvávají i v novodobé literatuře. Tato motivicky pestrá oblast se realizuje např. v mohutném proudu kramářských písňových tisků (především poutních písní). Žánru kramářské písně, jež zasahovala Moravu ještě dlouho v 19. století, je v knize věnována obecně malá pozornost. Přitom se nejedná jen o variantu populární literatury, ale o

jev významnější; stále zřetelněji se totiž ukazuje, že především v 18. století byla kramářskou písní šířena i poezie vyšších ambicí.“ Kniha se vyznačuje nevyrovnaností jednotlivých kapitol, jejich nesourodostí, nedostatkem koncepce i malou redakční důsledností (MALURA – TOMÁŠEK 2003). Nicméně je to – jak zdůrazňuje Erik Gilk – po studii M. Hýska *Literární Morava v letech 1849–1885*, která představovala po dobu bezmála sto let poslední celistvější (periodicky vymezený) příspěvek k literárně historickému vývoji na Moravě, velkorysá syntéza moravského literárního života, k jehož oživení dochází teprve na konci 19. století. „Kromě přirozených městských kulturních center, Brna, Olomouce, Ostravy, vznikají na Moravě neméně významná uskupení venkovská. Z těchto výrazných lokalit je dobře známý staroříšský okruh (Josef Florian, Jakub Deml, Bohuslav Reynek), na druhé straně Vysočiny nalezneme podobný fenomén Kunštátu...“ (GILK 2003: 2).

Opomenout nelze ani Freyovy, Kovářikovy, Nečasovy a Kněžkovy místopisné publikace a příručku Igora Fice *Kroměříž literární* (2000), neboť například publikace Libora Kněžka postupně budují encyklopedii literárního Frenštátska, které je význačným fenoménem, metaforicky někdy označovaným za valašské Athény.

K dějinám literatury na Moravě směřovala olomoucká mezinárodní konference „Jazyk a literatura na Moravě“ konaná na Filozofické fakultě Univerzity Palackého ve dnech 1. – 2. 11. 2002. Z konferenčního setkání vyšel i sborník v edici *Studia Moravica I* (2004). V něm se například Jiří Svoboda zabýval česko-polským kontextem v literatuře ve Slezsku, referát Martina Tomáška přinesl ohlednutí za Moravskoslezskou revuí, Ingeborg Fialová se věnovala problematice výzkumu německé literatury z Moravy a Petra Knápková porovnávala české a německé ochranné spolky. Samostatný blok byl věnován osobnosti Josefa Dobrovského. O rok později byla v Olomouci uspořádána navazující konference „Genologický systém kultury na Moravě“. Ve sborníku z edice *Studia Moravica II* (2004) kromě referátu Ivo Pospíšila o problémech a souvislostech současné genologie upoutává pozornost referát Josefa Bartoše *Kulturní krajiny z historického pohledu (s přihlédnutím k Moravě a Slezsku)* nebo příspěvek Jiřího Svobody *Ke zdrojům epiky v literatuře Slezska a severní Moravy*. Ingeborg Fialová ve svém zamyšlení nad výzkumem „židovské literatury“ z Moravy upozornila na nadnárodní aspekt tvorby židovských spisovatelů, ať již z Čech, Moravy nebo Slezska, píšících česky nebo německy. Ve své úvaze *Výzkum „židovské literatury“ z Moravy* Fialová poukazuje na fakt, že teritoriální princip bádání literárních dějin, který je schopen metodologicky podepřít výzkum regionálních literatur a dát mu plnější smysl než jen pouhého – snad jen heuristicky zajímavého – příspěvku k obecným literárním dějinám toho kterého národního centra, v tomto případě – zdá se – selhává. Právě v oblasti výzkumu „židovské literatury“ se badatelé nejčastěji pohybují v kruzích velkých zastřešujících, nadregionálních témat, jejichž historický, společenský i estetický kontext a literární zobrazení je stejné nebo aspoň podobné. Zdá se tedy nesmyslné odtrhávat od celku dějin literatury Židů naši česko-moravskou oblast s poukazem na nějaké regionální zvláštnosti, neboť, jak se zdá, žádné podstatné nejsou. Podobně pražská německá literatura vděčí za svůj věhlas právě silné, svébytné židovské literatuře a opakovanému zájmu o ni. Podle jejího vzoru se snažili italská literární historikové etablovat triestskou literaturu a jejich ukrajinští kolegové literaturu černovickou (FIALOVÁ 2004: 73–75).

Z těchto úvah plyne, že ani regionální literaturu nelze badatelsky izolovat a oddělovat ji od celku širšího národního i nadnárodního vývojového procesu.

Kromě týmových prací se sluší připomenout významné individuální projekty, dílčí výzkumy, studie nebo závažné monografie. Ostravská badatelka S. Urbanová vydala soubor studií *Metamorfózy dětské literatury, Přehled české literatury pro děti od roku 1945 po současnost* (1999), v níž se v několika kapitolách dotýká problematiky regionalismu, zejména ve vztahu k literatuře pro děti a mládež. Na tuto publikaci autorka navázala rozsáhlým souborem literárně historických studií a teoretických statí *Meandry a metamorfózy dětské literatury* (2003). Spolu s Ivou Málkovou uveřejnila soubor dvanácti studií *Souřadnice míst* (2003), který je věnován problematice „regionu, místa a domova, soustřeďuje se jak na literární a kulturní prostor spjatý s regionem, tak na utváření kulturní a citové paměti jako celku“ (URBANOVA – MÁLKOVÁ 2003: 10).

Podobně ostravský literární historik Jiří Svoboda se ve svých dvou souborech studií *Z obzoru tvorby, Kapitoly z české literatury* (1998) a *Cesty a zastavení, Kapitoly z české literatury dvacátého století* (2002) dotýká problematiky regionalismu nebo osobností spjatých tvorbou se slezským či severomoravským regionem. V nich obsažené statí *Dialog na přelomu století (K česko-slovenskému literárnímu kontextu)* a *K česko-polskému literárnímu kontextu* zachycují kontakty české literatury s literaturami sousedních národů a zároveň podávající obraz složité situace Severní Moravy a Slezska. Literárněhistorická analýza je v nich obohacena o účinnou analýzu mimoliterárních faktorů, které ovlivňovaly podobu literatury v regionu.

Vyjdeme-li za hranice Moravy a Slezska, pak dalším obsáhlejším příspěvkem k problematice regionální literatury je pozoruhodná publikace Petra Posledního *Paměť hor, Z literárního povědomí východních Čech po roce 1945* (2001), v níž autor klade důraz na projektování duchovního prostoru vykračujícího mimo evidentní historická fakta nebo běžně popsatelné jevy. Posledního v této práci (metodologicky vycházející zejména z francouzské tematické kritiky) zajímají hlavně významové souvislosti poezie a prózy, jimiž spisovatelé prověřují sebeuvědomění horácké komunity a naznačují cestu k pochopení identity východočeského regionu vůbec.

Je-li zmínka o Praze jako centru, kde badatelské týmy vytvářejí zásadní příručky české literární historie, sotva lze nezaznamenat, že kapitoly o české literatuře po r. 1945 v jednotlivých regionech České republiky, na nichž pracoval tým odborníků z regionů ČR a jež redigoval P. Poslední, nebyly jako takové zařazeny do připravovaných Akademických dějin české literatury po r. 1945.

Zatím se jeví jako obtížné, ale nikoli nemožné, zhodnocení přínosu zmíněných jednotlivých konferencí, sborníků s materiály z těchto konferencí, týmových či skupinových prací i jednotlivých badatelů, po němž by následovala jejich diferenciaci podle významu a dosahu jak pro literární regionalismus zvlášť, tak pro literární vědu obecně. V budoucnu by se takové hodnocení mohlo opřít o metodu regresivní analýzy. Jedním z hodnotících kritérií by se jistě mohl stát citační index jednotlivých publikací (nebo statí obsažených ve

sbornících) v tzv. impaktivních časopisech a v dalších periodikách. Aplikace statistického hlediska by však byla mechanická a o skutečném zisku z daného odborného textu pro literární vědu by vypovídala jen neúplně. Bylo by zapotřebí vzít v úvahu širší rámec literární komunikace a v její oblasti přijmout komparativní metodologii; ta by po vymezení kritérií hodnocení (z teoretické analýzy textu, z výzkumu recepce a rozboru mechanismů tolerance, očekávání a preference) napomohla odhalit přínos daného textu – jako kategoriálního, idiografického i antropologického jevu¹⁰¹ – pro současné poznání zvoleného předmětu výzkumu.

Význam jednotlivých konferencí lze posoudit podle různých kritérií, např. zdali šlo o konference s mezinárodní účastí (v tom případě je nutné zjistit, kolik zahraničních hostů se jednotlivých konferencí zúčastnilo a v jakém procentu) nebo s účastí celonárodní, popřípadě pouze regionální či lokální, jaký byl její ohlas v mezinárodním a národním (nebo jen regionálním a lokálním) odborném tisku nebo v jiných médiích. V neposlední řadě by bylo možné zorganizovat anketu, v níž by se účastníci konferencí vyjádřili k jejich úspěšnosti a přínosu pro další vědeckou práci a na základě výzvy tazatele se pokusili o formulování dalšího nosného tématu k odborné diskusi. Je třeba vzít v úvahu i skutečnost, že se některé příspěvky autorů na konferencích a materiály vydané tiskem ze specificky regionalisticky zaměřených konferencí, seminářů a sympózií nemusely vyznačovat výlučně regionálním a regionalistickým hlediskem, ale mohly se zabývat jevy více či méně volně spjatými s tématem (např. od regionalismu k univerzalismu v literatuře, problematika meziliterárnosti, menšinových literatur, komparativní témata apod.). A naopak se najdou případy, kdy je regionalisticky pojatý příspěvek součástí programu konference zaměřené na jiné aspekty literární vědy než na regionalismus, nicméně s nimi tak či onak souvisí. V naší opoře jsme si nekladli za úkol posoudit význam regionalisticky zaměřených konferencí, nicméně se jeví jako podnětný v budoucnu. (Dokážeme si představit studii, která by se zabývala přínosem třeba jen jedné literárněvědné konference se zaměřením na problematiku regionalismu a regionální literatury, z níž vyšly konferenční materiály tiskem, např. v podobě konferenčního sborníku, CD-ROM nebo časopisecky. Mohla by to být např. některá z opavských literárněvědných konferencí, konaných pravidelně v rámci kulturního festivalu Bezručova Opava, jež se specificky zabývala otázkami regionalismu, avšak tyto konference po skončení Jiřího Urbance ve funkci garanta těchto konferencí skončily a vedení Památníku Petra Bezruče rovněž prošlo personální obměnou;¹⁰² nedávno, v září r. 2017, aspoň proběhla v PPB konference o Petru Bezručovi „Bard první, který promluvil“).

¹⁰¹ K otázce hodnocení v literární vědě viz např. SAWICKI 1992: 96–110.

¹⁰² V rámci kulturního festivalu Bezručova Opava (1. ročník se konal v r. 1958) probíhaly čtenářské (k dílu významných českých spisovatelů, mj. J. Glazarové, V. Závady), tvůrčí spisovatelské (pobočky Svazu spisovatelů v Ostravě, mj. o problematice dramatiky televizní a rozhlasové tvorby, o literární kritice v Severomoravském kraji apod.; v r. 2001 Obce moravskoslezských spisovatelů na téma Humor v literatuře), knihovnické (v r. 1964 o historické próze a jejím poslání u čtenáře), literárněvědné (zřejmě vůbec nejdůležitější byla věnována textu Slezských písní P. Bezruče 10. – 11. 9. 1963, edici materiálů z konference redigoval J. Urbanec za spolupráce A. Hahnové, Opava: Knihovna Památníku Petra Bezruče, 1964; od počátku 70. let pořádány ve spolupráci s ÚPČSL ČSAV v Brně, v letech 1990 – 2000 s ÚČL AV ČR v Praze a FPF Slezské univerzity v Opavě, z nichž pravidelně vycházely sborníky) či uměnovědné konference (problémy sborové tvorby, estetické výchovy, sympóziium o barevné fotografii apod.). Konference byly jednou ze součástí multižánrového

V posledních letech se vede u nás i ve světě diskuse o nové aplikaci sociologických a politologických metod při výzkumu literatury.¹⁰³ Jde o složitý úkol, jelikož aplikace tohoto druhu se v minulosti setkávaly s překážkami, jakými jsou mechaničnost a služebnost literatury. Při „sociokulturním“ přístupu, který spojuje sociologické a kulturologické hledisko, přičemž se dotýká otázky tzv. národní psychologie, nyní je patrné, že se lze občas navracet ke strukturám, které vytvářely duchovní atmosféru literatury a dokonce připustit, že strukturalisty kritizovaný H. Taine nevedl bádání zcela slepou vývojovou cestou (POSPÍŠIL 2002 /ed./: 4).

Současná česká literatura na počátku 90. let minulého století připomínala šípkovou Růženku, která se z letargie normalizačního dvacetiletí pomalu probouzí ke zvýšené aktivitě i v geograficky periferních oblastech. Nyní půjde o to, aby se regiony neomezily na jednostranné vnější vazby a vnitřní vztahy, aby se pasivně pouze nepřizpůsobovaly centru. Kýženým jevem by se měla stát „unita multiplex“, jednotná, ale vnitřně bohatě diferencovaná a mnohotvárná literatura, která nebude existovat jenom jako řada ojedinělých výkonů, ale i jako dynamický literární systém. A to je nejen problém rozsáhlosti „vnitřních“ či „životních“ regionů spisovatelů, ale i vztahu k regionům topografickým.

OTÁZKY

- Jaké otázky se nabízí při výkladu tvorby spisovatelů spjatých s určitým krajem?
- Vysvětlete úskalí literárního místopisu.
- Jaké problémy přináší zařazení spisovatele jak do kontextu regionálního, tak i do celonárodního?
- Jaký současný přístup k regionálnímu tématu se nabízí současnému badateli regionální literatury?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Najděte lokálně-regionální prvky v populárních literárních žánrech, dnes velmi oblíbených, jako fantasy nebo komiks.

pojetí festivalu a svým odborným základem představovaly zejména v 90. letech 20. století výrazný literárněvědný přesah za hranice regionu.

¹⁰³ S pokusem nově koncipovat sociologickou metodu přišel Aleš Haman. Navazuje přitom na některé myšlenky J. Mukařovského, např. o přechodech mezi estetickou normou a normami mimoestetickými. A. Haman se domnívá, že dnešní tzv. komunikativní pojetí literatury představuje příležitost k inspirování se sociologií literatury a most k překonání současných tendencí k atomizaci a subjektivizaci vědních paradigmat (HAMAN 2000: 11–12).

LITERATURA

ALAN, J. – PETRUSEK, M. *Sociologie, literatura a politika*. Vydavatelství Karolinum, Praha 1996.

ČEŇKOVÁ, J. Komiks pro děti a mládež. In: ČEŇKOVÁ Jana a kol., 2006, *Vývoj literatury pro mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, pozie, próza a komiks pro děti a mládež*. Portál, Praha 2006, s. 149–150.

FIALOVÁ, I. Výzkum „židovské literatury“ z Moravy. In: *Studia Moravica II, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas philosophica*. Jiří Fiala (ed.), 2004, s. 73–76.

FILIP, O. Dopis Oty Filipa. In: *Literatura a region*. Jiří Svoboda (ed.). Optys, Ostrava – Opava, 1995, s. 27–30.

GILK, E. O literatuře na Moravě široce a kolektivně, *Tvar*, 2006, č. 16, s. 2.

KRÁL, O. Studium komparatistiky na vysoké škole, *Svět literatury*, 1992, č. 3, s. 60–63.

KŘÍŽOVÁ, M. Volání po skutečných „dějinách celého světa“. Možnosti integrace mi-moevropského prostoru do konceptu světových dějin. In: *Conditio humana – konstanta či historická proměnná?* Lucie Storchová (ed). Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha, 2007, s. 157–169.

HAMAN, A. Komparatistika jako topologie literárních vztahů, *Svět literatury*, 2000, č. 19, s. 121–125.

MALURA, J. – TOMÁŠEK, M. Pokus o literární dějiny Moravy, *Česká literatura*, 2003, č. 3, s. 342–352.

MARTINEK, L. Pověst'ový a pohádkový žánr v literatuře na Jesenicku. In: *Sborník bruntálského muzea*. Muzeum v Bruntále, Bruntál, 2000, s. 78–93.

MARTINEK, L. Moderní fantastika s lokálně regionálními prvky. In: *Interpretačné a recepčné sondy do detskej literatury 2*. Jana Nemcová (ed.). Filozofická fakulta Univerzity Konštanína Filozofa v Nitre, Nitra, 2007, s. 39–66.

NEBESKÝ, J. J.K. Česká literatura na Moravě, *Tvar*, 2003, č. 16, s. 2.

PECHAR, J. Místo a citový vztah k němu. In: *Kultura a místo. Studie z komparatistiky III*. Centrum komparatistiky FF UK, Praha 2001.

PRINGLE, D. *True definitive Illustrated Guide to Fantasy from the legend of king Arthur to the Magic of Harry Potter*. Carlton books Ltd., Dubai, 2003.

POSPÍŠIL, I. (ed.) *Areál – sociální vědy – filologie*. Kabinet integrované žánrové typologie, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2002.

PROCHÁZKA, M. Kde domov můj? K problémům území, hranic a identity v české a slovenské obrozenecké kultuře, *Svět literatury*, 1994, č. 7, s. 31–38.

PUTNA, M. C. O vývoji české komparistiky. In: *Kultura a místo. Studie z komparistiky III*. Centrum komparistiky FF UK, Praha 2001.

SAWICKI, S. Problematyka aksjologiczna w badaniach literackich. In: *Problematyka aksjologiczna w nauce o literaturze*. Red. Stefan Sawicki. Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin, 1992, s. 96–110.

SVOBODA, J. Regionální téma v literární historii. In: *Kapitoly z literárních dějin Slezska a severní Moravy*. Sborník č. 130. Ostravská univerzita, Ostrava 2000. (Studie byla poprvé uveřejněna ve sborníku *Region a jeho reflexe v literatuře*. In: Sborník č. 171, Ostravská univerzita, Ostrava 1997.)

URBANOVÁ, S. Chápání regionu a regionální tematiky. Průzkumná sonda do recepce literatury v oblasti Slezska a severní Moravy. *Česká literatura*, 1999, č. 6, s. 608–627.

URBANOVÁ, S. 2004, O skřítcích, vodnicích, vílách a čarodějnicích. (Dílčí studie k autorské pohádce 90. let). In: *Sedm klíčů. K otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století. (Reflexe české tvorby a recepce.)* Svatava Urbanová (ed.). Votobia, Olomouc, s. 69–90.

URBANOVÁ, S. – MÁLKOVÁ, I. *Souřadnice míst*. Ústav pro regionální studia OU – Nakladatelství Tilia, Ostrava – Šenov u Ostravy 2003.

URBANOVÁ, S. – ROSOVÁ, M. *Žánry, osobnosti, díla. (Historický vývoj žánrů české literatury pro mládež – antologie)*. FF OU, Ostrava 2005.

WALDNEROVÁ, J. Od hrdinského a vznešeného k veselému a smiešnemu. In: *Významové a výrazové premeny v umení 20. storočia*. (Materiály z medzinárodnej konferencie, ktorá sa uskutočnila v dňoch 8. – 9. 9. 2005 na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove.) Acta Facultatis philosophicae Universitatis Prešovensis. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Prešov, 2005, s. 299–304.

WELLEK, R. The Fall of Literary History. In: *Geschichte: Ereignis und Erzählung*. Reinhart Kosseleck, Wolf-Dieter Stempel (eds.). Fink, München, 1973, s. 427–440.

ZACHOVÁ, A. Mýty a mýtotvorné příběhy v četbě dětí a mládeže. In: *Sedm klíčů. K otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století. (Reflexe české tvorby a recepce.)* Svatava Urbanová (ed.). Votobia, Olomouc, 2004, s. 240–259.

ZELENKOVÁ, A. Svet kreslených seriálov a obrázkov. In: *Sedm klíčů. K otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století. (Reflexe české tvorby a recepce.)* Svatava Urbanová (ed.). Votobia, Olomouc, 2004, s. 263–276.

DALŠÍ ZDROJE

FIC, I. *Kroměříž literární*. Muzeum Kroměřížska, Kroměříž 2000.

KUBÍČEK, T. (et al.), 2003, *Literární Morava*. Sv. 11. Pavel J. Michna (ed.). *Vlastivěda moravská. Nová řada*. Část všeobecná: Země a lid. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost.

MUKAŘOVSKÝ, J. *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty*. F. Borový, Praha 1936.

POSPÍŠIL, I. Problémy a souvislosti současné genologie. In: *Studia Moravica II, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas philologica*, 2004, Jiří Fiala (ed.). Olomouc: Univerzita Palackého, s. 29–46.

Slezsko a severovýchodní Morava jako specifický region, sborník prací Ostravské univerzity, č. 170, red. Jiří Svoboda s redakční radou Petr Holý, Stanislav Kolář, Květuše Lepilová, Svatava Urbanová. Ostravská univerzita, Ostrava 1997.

STANISLAVOVÁ, Z. 2001, *Autor, text, generácia, región*. Prešov: Metodické centrum Prešov.

Studia Moravica I, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas philologica, 2004, Jiří Fiala, Jana Kolářová a Jana Vrajová (eds.). Olomouc: Univerzita Palackého.

Studia Moravica II, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas philologica, 2004, Jiří Fiala (ed.). Olomouc: Univerzita Palackého.

TAINE, H., *Histoire de la littérature anglaise*. Sv. 5. L. Hachette, Paris 1864–1869.

PRO ZÁJEMCE

Seznamte se s užitečnou publikací v rámci našeho diskursu od Daniely Hodrové Místa s tajemstvím, Kapitoly z literární topologie (Praha, 1994). Znáte ve Vašem okolí (regionu) taková místa, například opředaná pověstmi a legandemi? Určitým vodítkem Vám může být série publikací olomoucké autorky a badatelky Ireny Šindlářové. Na základě svých sběratelských aktivit Šindlářová sestavila mj. sličně vypravené knihy pověstí Soví král, Tajemné příběhy z Nížkého Jeseníku (Olomouc, 1998; ilustroval Lubomír Dostál) a Bludný kámen,

Tajemné příběhy z Krnovska (Olomouc, 1999), ilustrovala krnovská výtvarnice Renata Charousková.¹⁰⁴

NÁMĚT NA TUTORIÁL

Důkazem průniku regionálního folklorního materiálu do kontextu různých národních literatur je kniha německého autora Otfrieda Preusslera *Mein Rübzahl-Buch* (1993), do níž jsou zahrnuty příběhy známé z místních vyprávění zaznamenaných Magistrem Johannem Praetoriem v r. 1662 a další, novější příběhy (URBANOVA – ROSOVÁ 2005: 59).¹⁰⁵ Jiná Preusslerova kniha, pohádka *Die kleine Hexe* (1996, č. *Malá čarodějnice* 2000), stala se pretextem ke knize Tomáše Pěkného *Havrane z kamene...* (1990), jejímž prototextem byly folklorní příběhy o čarodějnicích. Obě podání se však liší. Německý rodák z Liberce O. Preussler „hledá zřejmě inspiraci v lidových pohádkách, a tak se, stejně jako v souboru *Moje knížka o Krakonošovi* (1998), základní myšlenkou stává poselství, že lze dospět k dobru a musí se potrestat prohřešky a provinění. (...) Pěkného transformace příběhu byla několikanásobná. Nejdříve uskutečnil adaptaci na úrovni transmediální, pak se k textu znovu vrátil, využil intertextuální postup, až nakonec vytvořil autonomní nový text, jenž má charakter metaforicko-filozofické výpovědi, je mnohem významově, výrazově i žánrově vrstevnatější“ (URBANOVA 2004: 87–88).

Syntetizující pohled na uplatnění mýtů a mýtotvorných příběhů v četbě dětí a mládeže, na autorskou mýtotvornou literaturu, do které je zahrnována fantasy literatura, podává Alena Zachová. V rámci fantasy literatury rozlišuje z hlediska prostředí, v němž se příběh

¹⁰⁴ Dále mj. vydala knihy *Průvodce po tajemných místech Nízkého Jeseníku, 85 rad pro začínající turisty* (2001), na které spolupracovala s Robertem Brindou, jenž vyhotovil geografickou část; na základě pověstí z Hradce nad Moravicí napsala *Tajemné příběhy z Hradecka, spící rytíř* (2001, il. R. Charousková); *Tajemné příběhy zemí koruny české, 1. část, Kamenné oči* (2001, il. R. Charousková); *Blázni a šarlatáni, odvrácená tvář duchovního světa* (2003); *Průvodce po tajemstvích hradů, historie a pověsti moravských hradů* (2004); s Miroslavem Kobzou vydala *Řeky Moravskoslezského kraje, tepny krajiny, putování podél řek za památkami, přírodou a lidmi* (2007); přepracovala a připravila k vydání knihu Leopolda Procházky (1879–1944) *Buddha a Kristus, karma, buddhisticko-křesťanské pojetí* (2003); podle knihy Josefa Růžičky (1880–1954) *Slovanské bájesloví: mythologie* (1906 Praha; 1907 Olomouc; 2. vydání, *Život a zvyky slovanských národů*, Praha 1924) připravila a vydala *Mýty a báje starých Slovanů: božstva, svatyně, bájesloví, tradice* (2003); Miroslav Kobza napsal s použitím pověstí zpracovaných Irenou Šindlářovou *Putování krajinou studánek a pramenů* (2004).

¹⁰⁵ O. Preussler je také autorem vyprávění o loupežníku Hotzenplotzovi. Jméno pohádkového hrdiny je identické s německým názvem obce Osoblaha (Hotzenplotz) na Krnovsku: „(...) a protože jsem pro mého loupežníka potřeboval pěkné jméno, vyzdobil jsem jej prostě jménem moravskoslezského městečka, které mi ze školních let zůstalo v paměti, a které mě již tenkrát zaujalo“ (Spisovatel Otfried Preussler o sobě a o svých knihách, *Čas*, 12. 10. 2004, příloha *Živnostník & podnikatel*, s. 1; autor článku neuveden, s největší pravděpodobností tuto část přílohy připravil šéfredaktor Času Petr Anderle).

odehrává, „tolkienovský“ a „lewisovský“ typ¹⁰⁶ a dobrodružnou fantasy literaturu¹⁰⁷ (např. romány Joanne K. Rowlingové o Harrym Potterovi), všímá si rovněž domácí tvorby v oblasti fantasy literatury. Je přitom třeba vzít v úvahu i skutečnost, že část produkce je určena dětem, část dospělým, anebo implikovaný čtenář není vymezený věkem (ZACHOVÁ 2004: 240–259).

V České republice, na Slovensku i v Polsku se stále častěji objevují díla v žánru fantasy, jejichž autoři čerpají tematicky i motivicky z regionálních, popřípadě etnografických a folklorních zdrojů. Přibývá historických románů pro děti a mládež reflektujících nejen středověkou i starověkou historii střední Evropy, ale využívajících častěji než dříve mytologických i mystických prvků (MARTINEK 2007: 39–66).

Výraznou proměnou prošel v 90. letech minulého století také český komiks a obrázkový kreslený seriál. Tyto změny se projeví v ideové a strukturální transformaci žánru (ZELENKOVÁ 2004: 263–276). Teoretický zájem o komiks u nás se začal znovu rozvíjet v devadesátých letech 20. století.¹⁰⁸

Komiks pro děti a mládež si ponechává základní rysy populární literatury, vypráví příběh zejména obrazem. Komiksová produkce se člení do dvou výrazových forem s řadou tematických variant, a to na komiksy dobrodružné, jejichž skladba zahrnuje příběhy klasické literatury adaptované do komiksové podoby a zpracovává látky historické, detektivní, vědeckofantastické, fantasy, a na humorné, kam řadíme veselé příběhy o zvířatech. Mládeži je čten i aktuální politický komiks (ČENKOVÁ 2006: 150–151).

Vyvinul se i komiks určený dětem a mládeži se zřetelně regionálním aspektem výstavby. Komiksy zpracovávající pověsti a legendy regionu či kraje již existují (např. historika a

¹⁰⁶ Základní rozdíl mezi nimi je v tom, že J. R. R. Tolkien „zkonstruoval zcela svébytný imaginární svět, zatímco C. S. Lewis využívá ve svém díle prostupnosti našeho světa do světa nebo do prostoru jiných dimenzí, vnímaného jako virtuální nebo psychická realita (v poslední době se v souvislosti s těmito termíny začíná objevovat i název cyberpunk, virtuální realita tvořená realitou hyperprostoru)“ (ZACHOVÁ 2004: 243); ovšem C. S. Lewis nemá s cyberpunkovou tematikou nic společného.

¹⁰⁷ Encyklopedie fantastiky rozlišují několik různých typů žánru fantasy: Humorous fantasy (humorná fantastika – postavy se dostávají do různých humorných či komických situací; hlavním úkolem je pobavit čtenáře). Animal fantasy (zvířecí fantastika – postavami fikce jsou velmi často mluvící zvířata; tento druh fantastiky je pravděpodobně nejstarší). Sword and sorcery (meč a čarodějnictví – obvykle mužský hrdina bojuje s různými nepřáteli z říše zla, např. s čaroději, čarodějnicemi, zlými duchy apod.). Lost-races fantasies (ztracené rasy – fantastické příběhy o různých ztracených rasách a zvláštních lidských bytostech, ztracených městech, zemích, popřípadě ztracených civilizacích). Heroic nebo high fantasy (hrdinská nebo vznešená fantastika – příběhy o hrdinech a hrdinkách, kteří procházejí různými dobrodružstvími ve fiktivním světě a na svých cestách jsou svědky magických a nadpřirozených jevů; na rozdíl od kategorie sword and sorcery jsou tato díla rozsáhlejší, komplexnější a často obsahují několik dílů). Arthurian fantasy (artušovská fantastika – příběhy o králi Artušovi a rytířích kulatého stolu, královně Guinevře atp.). Arabian night fantasy (arabské noci – orientální příběhy podobné cyklu *Tisíc a jedna noc* nebo pohádky královně Šeherezády obecně) (PRINGLE 2003: 8; resp. WALDNEROVÁ 2005: 54). Podle našeho názoru do uvedeného dělení patří i urban fantasy (městská fantastika – příběhy odehrávající se v moderních metropolích nebo obecně ve velkých městech, nezřídka zdůrazňující schéma labyrintu nebo jsou umístěny do městského undergroundu, čili do podzemí).

¹⁰⁸ Ještě z 60. let je známá studie Jaroslava Tichého (1967), v poslední době se tímto žánrem zabývali Milan Kruml, T. H. Matějček, Anna Mikušáková, S. Urbanová, výtvarnou podobou Pavel Štěpán, Tomáš Prokůpek aj. Na Slovensku např. Tibor Žilka a Anna Zelenková (ČENKOVÁ 2006: 149–150).

ilustrátora Igora Hornišera z Malé Morávky si vzaly za východisko jesenické pověsti).¹⁰⁹ Řadili bychom je tudíž ke komiksům, které čerpají inspiraci z historických látek.

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Porovnejte zpracování folklorních a historických látek Irenou Šindlářovou s generačně starší předchůdkyní, olomouckou folkloristkou Helenou Lisickou (26. 11. 1930 Olomouc – 30. 11. 2009 Olomouc), která je autorkou řady knižních souborů pověstí, pohádek a zka-zek.¹¹⁰ V těchto knihách se nacházejí celkem tři pověsti ze současného okresu Bruntál či regionu Bruntálska. H. Lisická našla a zpracovala pověst o panu Kobylkovi z Kobylího a na Sovinci, pověst o vzpouře rýmařovských občanů proti nespravedlivému vrchnímu a o statečném a chytrém radním, pověst o jednom rychtáři v Horním Benešově, který byl za svého života zdatným řemeslníkem, spravedlivým rychtářem a bezúhonným občanem, po smrti však strašil. V čem se přístupy obou autorek, částečně zpracovávající látky ze stejných nebo blízce si podobných regionů, liší?

¹⁰⁹ Igor Hornišer své komiksy uveřejňoval na stránkách regionálních periodik a v r. 1999 je vydal jako sešit *Pověsti z Pradědovy říše. I.* (MARTINEK 2000: 78–93).

¹¹⁰ Helena Lisická, *Za horama a dolama* (1965), *Pohádky a pověsti z Moravské brány* (1966), *Z hradů, zámků a tvrzí* (1971), *Pohádky z jalovce* (1974), *Devatero řemesel* (1976), *Řeka Morava* (1976), *Z českých a moravských hradů* (1977), *O Ječmínkovi* (1979), *Pověsti starých měst* (1981), *Medové království* (1981).

LITERATURA

- ALAN, J. – PETRUSEK, M. *Sociologie, literatura a politika*. Vydavatelství Karolinum, Praha 1996.
- ČEŇKOVÁ, J. Komiks pro děti a mládež. In: ČEŇKOVÁ Jana a kol., 2006, *Vývoj literatury pro mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, pozie, próza a komiks pro děti a mládež*. Portál, Praha 2006, s. 149–150.
- FIALOVÁ, I. Výzkum „židovské literatury“ z Moravy. In: *Studia Moravica II, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas philosophica*. Jiří Fiala (ed.), 2004, s. 73–76.
- FIC, I. *Kroměříž literární*. Muzeum Kroměřížska, Kroměříž 2000.
- FILIP, O. Dopis Oty Filipa. In: *Literatura a region*. Jiří Svoboda (ed.). Optys, Ostrava – Opava 1995, s. 27–30.
- GILK, E. O literatuře na Moravě široce a kolektivně, *Tvar*, 2006, č. 16, s. 2.
- HAMAN, A. Komparatistika jako topologie literárních vztahů, *Svět literatury*, 2000, č. 19, s. 121–125.
- KRÁL, O. Studium komparatistiky na vysoké škole, *Svět literatury*, 1992, č. 3, s. 60–63.
- KŘÍŽOVÁ, M. Volání po skutečných „dějinách celého světa“. Možnosti integrace mimo-evropského prostoru do konceptu světových dějin. In: *Conditio humana – konstanta či historická proměnná?* Lucie Storchová (ed). Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha 2007, s. 157–169.
- KUBÍČEK, T. (et al.), *Literární Morava*. Sv. 11. Pavel J. Michna (ed.). *Vlastivěda moravská. Nová řada*. Část všeobecná: Země a lid. Muzejní a vlastivědná společnost, Brno 2003.
- MALURA, J. – TOMÁŠEK, M. Pokus o literární dějiny Moravy, *Česká literatura*, 2003, č. 3, s. 342–352.
- MARTINEK, L. Moderní fantastika s lokálně regionálními prvky. In: *Interpretačné a recepčné sondy do detskej literatury 2*. Jana Nemcová (ed.). Filozofická fakulta Univerzity Konštanína Filozofa v Nitre, Nitra 2007, s. 39–66.
- MARTINEK, L. Pověst'ový a pohádkový žánr v literatuře na Jesenicku. In: *Sborník bruntálského muzea*. Muzeum v Bruntále, Bruntál 2000, s. 78–93.
- MUKAŘOVSKÝ, J. *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty*. F. Borový, Praha 1936.
- NEBESKÝ, J. J.K. Česká literatura na Moravě, *Tvar*, 2003, č. 16, s. 2.
- PECHAR, J. Místo a citový vztah k němu. In: *Kultura a místo. Studie z komparatistiky III*. Centrum komparatistiky FF UK, Praha 2001.
- POSPÍŠIL, I. (ed.) *Areál – sociální vědy – filologie*. Kabinet integrované žánrové typologie, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2002.
- POSPÍŠIL, I. Problémy a souvislosti současné genologie. In: *Studia Moravica II, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas philologica*, Jiří Fiala (ed.). Univerzita Palackého, Olomouc 2004, s. 29–46.
- PRINGLE, D. *True definitive Illustrated Guide to Fantasy from the legend of king Arthur to the Magic of Harry Potter*. Carlton books Ltd., Dubai 2003.
- PROCHÁZKA, M. Kde domov můj? K problémům území, hranic a identity v české a slovenské obrozené kultuře, *Svět literatury*, 1994, č. 7, s. 31–38.
- PUTNA, M. C. O vývoji české komparatistiky. In: *Kultura a místo. Studie z komparatistiky III*. Centrum komparatistiky FF UK, Praha 2001.
- SAWICKI, S. Problematyka aksjologiczna w badaniach literackich. In: *Problematyka aksjologiczna w nauce o literaturze*. Red. Stefan Sawicki. Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 1992, s. 96–110.

Slezsko a severovýchodní Morava jako specifický region, sborník prací Ostravské univerzity, č. 170, red. Jiří Svoboda s redakční radou Petr Holý, Stanislav Kolář, Květuše Lepilová, Svatava Urbanová. Ostravská univerzita, Ostrava 1997.

STANISLAVOVÁ, Z. *Autor, text, generácia, región*. Metodické centrum Prešov, Prešov 2001.

Studia Moravica I, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas philologica, Jiří Fiala, Jana Kolářová a Jana Vrajevová (eds.). Univerzita Palackého, Olomouc 2004.

Studia Moravica II, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas philologica, Jiří Fiala (ed.). Univerzita Palackého, Olomouc 2004.

SVOBODA, J. Regionální téma v literární historii. In: *Kapitoly z literárních dějin Slezska a severní Moravy*. Sborník č. 130. Ostravská univerzita, Ostrava 2000, s. 9–12. (Studie byla poprvé uveřejněna ve sborníku *Region a jeho reflexe v literatuře*. In: Sborník č. 171, Ostravská univerzita, Ostrava 1997.)

TAINÉ, H., *Histoire de la littérature anglaise*. Sv. 5. L. Hachette, Paris 1864–1869.

URBANOVÁ, S. – MÁLKOVÁ, I. *Souřadnice míst*. Ústav pro regionální studia OU – Nakladatelství Tilia, Ostrava – Šenov u Ostravy 2003.

URBANOVÁ, S. – ROSOVÁ, M. *Žánry, osobnosti, díla. (Historický vývoj žánrů české literatury pro mládež – antologie)*. FF OU, Ostrava 2005.

URBANOVÁ, S. Chápání regionu a regionální tematiky. Průzkumná sonda do recepce literatury v oblasti Slezska a severní Moravy. *Česká literatura*, 1999, č. 6, s. 608–627.

URBANOVÁ, S. O skřítcích, vodnicích, vílách a čarodějnicích. (Dílčí studie k autorské pohádce 90. let). In: *Sedm klíčů. K otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století. (Reflexe české tvorby a recepce.)* Svatava Urbanová (ed.). Votobia, Olomouc 2004, s. 69–90.

WALDNEROVÁ, J. Od hrdinského a vznešeného k veselému a smiešnemu. In: *Významové a výrazové premeny v umení 20. storočia*. (Materiály z medzinárodnej konferencie, ktorá sa uskotočnila v dňoch 8. – 9. 9. 2005 na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove.) Acta Facultatis philosophicae Universitatis Prešovensis. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Prešov, 2005, s. 299–304.

WELLEK, R. The Fall of Literary History. In: *Geschichte: Ereignis und Erzählung*. Reinhart Kosseleck, Wolf-Dieter Stempel (eds.). Fink, München 1973, s. 427–440.

ZACHOVÁ, A. Mýty a mýtotvorné příběhy v četbě dětí a mládeže. In: *Sedm klíčů. K otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století. (Reflexe české tvorby a recepce.)* Svatava Urbanová (ed.). Votobia, Olomouc, 2004, s. 240–259.

ZELENKOVÁ, A. Svet kreslených seriálov a obrázkov. In: *Sedm klíčů. K otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století. (Reflexe české tvorby a recepce.)* Svatava Urbanová (ed.). Votobia, Olomouc 2004, s. 263–276.

SHRnutí STUDIjNÍ OPORY

Pojem region je sice velmi frekventovaný, ale málo reflektovaný. S termínem „region“ pracuje řada vědních disciplín a navíc se běžně používá v praxi, z čehož bezprostředně vyplývá řada společenských důsledků. Region jako takový stále vstupuje do nových vztahů, přičemž dochází k pozměňování jeho významu. Neaspírujeme na vytvoření nové koncepce regionalismu, ani neusilujeme o vyčerpávající definici klíčových pojmů, což by nakonec vedlo pouze k redukování jejich významu a snížení jejich operativnosti v oblasti jednotlivých disciplín, které s nimi pracují. Je třeba se například smířit s faktem, že každá disciplína si pojem region, pokud ho používá, definuje z hlediska svých potřeb.

V současnosti jsou nově kladeny například otázky eurocentrismu, vztahu centra a periferie, ale i úlohy regionů (spolu s tím i regionální kultury, umění, literatury apod.) ve sjednocující se Evropě. Role regionu je přehodnocována také v historii a kulturní antropologii, nově se prosazuje koncepce transregionální historie (KŘÍŽOVÁ 2007: 157–169). S celou řadou nových skutečností se bude muset umět vypořádat literární historie, aby překonala všeobecnou skepsi, kterou vyvolalo uvažování Reného Welleka o pádu dějin literatury (WELLEK 1973: 440); pochybnosti o potřebě literárních dějin spíše narůstají.

Zaměřili jsme se proto na kategorizaci pojmu „region“ a regionalismu především v literární historii. Naše úsilí jsme shrnuli do několika bloků. Uvědomovali jsme si přitom, že popis či charakteristiku těchto pojmů nelze oddělit od uvedení do problematiky pojetí regionu ve společenských vědách, neboť pojem „region“ (a pojmy příbuzné) si nutně vyžaduje interdisciplinární přístup.

Mohli bychom dále pokračovat v kategorizaci pojmu „region“, ve sledování projevů regionalismu v české společnosti a v literární vědě nebo vztahů centra a periferie, ale pro účel naší opory považujeme dosavadní průzkum dané problematiky za dostatečný k tomu, aby si čtenář učinil jistou představu o složitosti problematiky regionalismu, regionalizace a regionální literatury, do níž jsme se pokusili v rámci našich prostorových možností vnést světlo. Podrobněji se o problematice lze poučit jinde (např. Libor Martinek, *Region, regionalismus a regionální literatura*, Opava 2007).

PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON

	Čas potřebný ke studiu		Cíle kapitoly
	Klíčová slova		Nezapomeňte na odpočinek
	Průvodce studiem		Průvodce textem
	Rychlý náhled		Shrnutí
	Tutoriály		Definice
	K zapamatování		Případová studie
	Řešená úloha		Věta
	Kontrolní otázka		Korespondenční úkol
	Odpovědi		Otázky
	Samostatný úkol		Další zdroje
	Pro zájemce		Úkol k zamyšlení

Pozn. Tuto část dokumentu nedoporučujeme upravovat, aby byla zachována správná funkčnost vložených maker. Tento poslední oddíl může být zamknut v MS Word 2010 prostřednictvím menu Revize/Omezit úpravy.

Takto je rovněž omezena možnost měnit například styly v dokumentu. Pro jejich úpravu nebo přidávání či odebrání je opět nutné omezení úprav zrušit. Zámek není chráněn heslem.

Název: **Literatura a region**

Autor: **Doc. PhDr. Libor Martinek, Ph.D.**

Vydavatel: Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě

Určeno: studentům SU FPF Opava

Počet stran: 15759

Tato publikace neprošla jazykovou úpravou.